

Katonai Jogi és Hadijogi Szemle

A Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság Tudományos Folyóirata

Szerkesztői előszó

Takó Dalma

A trianoni békeszerződés katonai rendelkezései

Pétervári Máté

A kivételes hatalomról rendelkező törvény alapján elrendelt moratóriumok hatása a csődeljárásokra

Szépölggyi Enikő

A hadigondozás jogi szabályozásának áttekintése a polgári korban az 1933. évi VII. törvénycikkkel bezárólag

Kelemen Roland

Sajtó és sajtórendészet szabályai a kivételes hatalom tükrében az 1919 ősze és 1922 közötti időszakban

Fodor Viktor

A légi hadijogi megjelenése és szabályozása az első világháború végéig

Nagy Szabolcs

Takó Dalma: A katonai büntetőjog speciális intézményei a XX. század első felében – A Tanácsköztársaság katonai büntetőjoga és a Honvéd Vezérkar Főnökének Bírósága

8. évfolyam (2020.) 2. szám

Főszerkesztő

Dr. habil. Hautzinger Zoltán PhD r. ezredes

A lapszám szerkesztője

Dr. Kelemen Roland

Társszerkesztők

Dr. Csiha Gábor alezredes

Dr. Farkas Ádám PhD százados

Felelős kiadó

Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság
1055 Budapest, Markó u. 27.

A kiadó képviselője

Dr. Kádár Pál PhD dandártábornok

Megjelenik

Elektronikusan 6 havonta
és évközi különszámokkal

Közzététel helye

www.hadijog.hu

ISSN

2064-4558

A borítót tervezte:

Dr. Czebe András (czprod.co@gmail.com)

A tanulmányokban foglaltak kizárólag a szerzők szakmai álláspontját tükrözik és azok nem azonosíthatók sem a szerkesztők, sem a kiadók állásfoglalásaként.

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás, illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.

Tartalom

Szerkesztői előszó	3
TANULMÁNYOK	5
Takó Dalma A trianoni békeszerződés katonai rendelkezései	7
Pétervári Máté A kivételes hatalomról rendelkező törvény alapján elrendelt moratóriumok hatása a csődeljárásokra	25
Szépvolgyi Enikő A hadigondozás jogi szabályozásának áttekintése a polgári korban az 1933. évi VII. törvénycikkkel bezárólag	41
Kelemen Roland Sajtó és sajtórendészet szabályai a kivételes hatalom tükreben az 1919 ősze és 1922 közötti időszakban	65
M Ű H E L Y	89
Fodor Viktor A légi hadijog megjelenése és szabályozása az első világháború végéig	91
F Ő R U M	109
Nagy Szabolcs Takó Dalma: A katonai büntetőjog speciális intézményei a XX. század első felében – A Tanácsköztársaság katonai büntetőjoga és a Honvéd Vezérkar Főnökének Bírósága	111
Szerzőink	119

Szerkesztői előszó

Tisztelt Olvasó!

A Katonai Jogi és Hadijogi Szemle 2020. évi 2. száma egyfajta keretes szerkezetbe foglalja az I. világháborús katonai jogi, védelmi jogi kutatásokat, visszatekintéseket Társaságunk szempontjából. Folyóiratunk 2014. évi 2. száma ugyanis az I. világháború kitörése centenáriumának állított emléket, míg jelen szám a háború lezárásának, a trianoni békediktátum aláírásának és az újrakezdés időszakának kíván emléket állítani.

A fentiekből kifolyólag jelen számban található olyan tanulmány, amely a békediktátum katonai vonatkozásait dolgozza fel. Emellett viszont a tanulmányok többségében inkább a háborús jogalkotásra és a háború következményeire reflektálnak, így például a hadigondozás szabályanyagának fejlődésére, a háború utáni kivételes hatalmi sajtórendszabályokra, továbbá egy újfajta hadviselési mód jogi szabályozásának kezdő időszakára, valamint az I. világháborús kivételes hatalmi intézkedések magánjogi, főként csődjogi vonatkozásaira.

Ehhez kívánunk jó olvasást!

a szerkesztők

Budapest, 2020. június 15.

TANULMÁNYOK

Takó Dalma

A trianoni békeszerződés katonai rendelkezései

„Trianon. Ez a szó a magyar fül számára az igazságtalanságot, az elkeseredettséget, és a tehetetlen szomorúságot jelképezi! Ugyanis 1920. június 4 -én, az első világháború végső lezárása során a győztes nyugat-európai nagyhatalmak a vesztesként kezelt Magyarországra kegyetlen és igazságtalan békét kényszerítettek!”¹ A trianoni békeszerződésről Harmat Árpád Péterhez hasonlóan számos szerző érzelmileg túlfűtötten fejezi ki véleményét, sok esetben mellőzve a kérdéskör objektív megközelítését.² Egyesek még azt is kétségbe vonják, hogy szerződésről van szó, s helyénvalóbbnak tartják a diktátum elnevezést, utalva arra, hogy véleményük szerint a dokumentum tartalmát a győztes államok egyoldalúan alakították ki,³ kész tények elé állítva hazánkat.⁴

A Szövetséges és Társult Hatalmak,⁵ valamint Magyarország képviselői – Benárd Ágost, népjóléti és

¹ HARMAT Árpád Péter: *A trianoni békeszerződés.* (<http://tortenelemcikkek.hu/node/244>, letöltve 2020. 05. 25.).

² GAZSÓ Dániel: Volt egyszer egy Trianon, In: *Valóság*, 2015/8. szám, 70. o.

³ KISS Dénes: Előhang, In: *A trianoni diktátum. Eredeti szöveg francia és magyar nyelven*, Budapest, Farkas Lőrinc Imre Könyvkiadó, 2009.

⁴ DOROGSÁGHY Dénes: Lord Bryce beszéde Trianon ellen, In: *Hírünk a világban*, 1955/5-7. szám, 12. o.

⁵ Szövetséges és Társult Hatalmak alatt az alábbi államok értendők: Brit Birodalom, Franciaország, Olaszország, Japán, Kína, Belgium, Görögország, Kuba, Lengyelország, Portugália, Panama, Nicaragua, Sziám, Románia, Cseh-Szlovákia és a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság. (Lásd: POMOGÁTS Béla: Kilencven évvel Trianon után, In: *ARACS*, 2010/3. szám, 14. o.). Bár a békediktátum az Egyesült Államokat is felsorolta a szerződő

munkaügyi miniszter, valamint Drasche-Lázár Alfréd,⁶ rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter⁷ – 1920. június 4-én a versailles-i Nagy Trianon palotában írták alá a békeszerződést. A diktátum megkötését Szakály Sándor az ezeréves Magyarország megszűnésének, egyúttal a magyar történelem egyik letragikusabb eseményének tekinti.⁸ Gázsó Dániel pedig a nemzet szétszakítottságának szimbólumaként említi Trianont,⁹ utalva ezzel arra, hogy a diktátum következtében hazánk „elveszítette területének kétharmadát (282 ezer km²-ről 93 ezer km²-re zsugorodott), valamint népességének több mint felét (18,2 millióról 7,9 millióra csökkent), ennek következtében 3,2 millió magyar került a határon túlra.”¹⁰

Elsősorban a területi elcsatolásoknak, valamint az ezekkel együtt járó lakossági és gazdasági következményeknek köszönhető az, hogy a szerződés aláírását a fenti vélemények

felek között, az USA valójában külön békét kötött Magyarországgal Budapesten, 1921. augusztus 29-én, mely az 1921. évi XLVIII. törvénycikk formájában 1921. december 17-én lépett hatályba.

⁶ A békediktátum aláírásáról lásd bővebben: VIZI László Tamás: Egy elfeledett magyar diplomata: Drasche-Lázár Alfréd, In: BESZTERI Béla (szerk.): *A felfedező tudomány*, Győr, Széchenyi István Egyetem Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar, 2013, 1-9. o.; VIZI László Tamás: Ki írja alá a békét?: Az Apponyi-beszédtől az aláírásig, In: GULYÁS László (szerk.): *Trianonról közérthetően: Tizenkét előadás a nemzeti, polgári, konzervatív történetírás jegyében*, Szeged, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, 2019, 221-238. o.

⁷ FÖLDESI Ferenc: Fejezetek a területi katonai igazgatási rendszer történetéből. A nemzeti hadsereg megalakulásától a trianoni békeszerződés ratifikációjáig (1919–1922), In: *Honvédségi Szemle*, 2019/1. szám, 106. o.

⁸ SZAKÁLY Sándor: Trianon, In: *Magyar Napló*, 2009/június, 11-14. o.

⁹ GAZSÓ: i. m. 70. o.

¹⁰ KELEMEN Roland: *A katonai igazságszolgáltatás Magyarországon 1867–1949. Egy elfelejtett jogterület a jogalkotás tükrében*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2017, 165. o.

tragédiaként aposztrofálják. A témakör szakirodalma arról árulkodik, hogy a legtöbb szerző a diktátum említett vonatkozásaival foglalkozik, annak ellenére, hogy a békeszerződés más szempontokból is súlyos korlátozásokat tartalmazott hazánkra nézve. E tanulmány a dokumentum V. részében található katonai rendelkezésekre koncentrál. Ennek keretében bemutatja, hogy ezen előírások miként befolyásolták Magyarország szárazföldi, légi, és folyami haderejét, az ország hadianyag tartalékait, valamint azok előállítását. Ezeken felül az is ismertetésre kerül, hogy milyen módon került sor a rendelkezések végrehajtására, valamint a végrehajtás ellenőrzésére.

1. A trianoni békeszerződés katonai rendelkezései

Az összesen 354 cikkből álló békediktátum 102-143. cikke foglalta magában a katonai, hadihajózási és léghajózási rendelkezéseket.¹¹ Ezek az előírások pontosan meghatározták a haderő minden lényeges részletét, ideértve többek között a hadkötelezettség kérdését, a hadsereg létszámát és tagozódását, a hadkiegészítés és a katonai kiképzés rendjét, a hadianyag megengedett mennyiségét, valamint a fegyver- és lőszergyártás szabályait.¹²

A trianoni békeszerződés mindenekelőtt előírta, hogy az általános hadkötelezettséget Magyarországon meg kell szüntetni, valamint, hogy a magyar hadsereget a jövőben csak önkéntes belépés alapján lehet felállítani és kiegészíteni.¹³ Ez

¹¹ GYÁRFÁS Ágnes: Egy éjszakára szembesültem a Trianoni Törvénnyel, In: *Ősi Gyökér*, 2008/3-4. szám, 152. o.

¹² FÖLDESI: i. m. 106. o.

¹³ Az Északamerikai Egyesült Államokkal, a Brit Birodalommal, Franciaországgal, Olaszországgal és Japánnal, továbbá Belgiummal,

utóbbihoz kapcsolódóan ugyanakkor a dokumentum azt is leszögezte, hogy mozgósítást elrendelő vagy mozgósításra vonatkozó minden intézkedés tilos.¹⁴ A hadsereg létszámát a győztes hatalmak 35.000 főben maximálták, beleértve a tiszteket és a pótkeretek csapatait is. Ezen belül szám szerint meghatározásra került, hogy az egyes egységek milyen létszámmal működhetnek, valamint, hogy ezeken belül milyen lehet a tisztek és altisztek aránya. Előbbiek száma nem emelkedhetett az összlétszám huszad, utóbbiaké pedig az összlétszám tizenötöd része fölé.¹⁵

A diktátum értelmében a magyar hadsereget kizárólag a belső rend fenntartására és határrendőr-szolgálatra lehetett alkalmazni. A szerződés azt is előírta, hogy az alakulatokhoz, igazgatási szervekhez és törzsekhez kiegészítő keretek nem tartozhatnak, továbbá, hogy csapatvezetésre vagy a háború előkészítésére vonatkozó más szervezetet tilos létrehozni.¹⁶ Ez utóbbi tekintetében lényeges kitérni arra, hogy ez a rendelkezés gyakorlatilag a Vezérkar működését is megtiltotta.¹⁷

A dokumentum a csendőrség, pénzügyőrség, erdőőrség, községi és városi rendőrség létszámát is meghatározta oly módon, hogy e közegek száma nem haladhatta meg azoknak a számát, akik 1913-ban hasonló szolgálatot teljesítettek, és akik

Kínával, Kubával, Görögországgal, Nicaraguával, Panamával, Lengyelországgal, Portugáliával, Romániával, a Szerb-Horvát-Szlovén Állammal, Sziámmal és Cseh-Szlovákiával 1920. évi június hó 4. napján a Trianonban kötött békeszerződés becikkelyezéséről szóló 1921. évi XXXIII. törvénycikk (A továbbiakban: trianoni békeszerződés), 103. cikk.

¹⁴ Trianoni békeszerződés, 106. cikk.

¹⁵ Trianoni békeszerződés, 104. cikk.

¹⁶ Trianoni békeszerződés, 104-106. cikk.

¹⁷ ROMSICS Ignác: *A Horthy-korszak*, Budapest, Helikon Kiadó, 2017, 399-403. o.

a szerződés aláíráskor Magyarországnak a dokumentumban megállapított határain belül szolgáltak.¹⁸

A békeszerződés mindezekon felül arról is rendelkezett, hogy Magyarország idegen országba katonai, hadihajózási vagy léghajózási küldöttségnek megbízást nem adhat, oda ilyeneket nem küldhet, s elutazni nem engedhet. Hazánknak továbbá meg kellett tennie az alkalmas intézkedéseket annak megakadályozására, hogy a magyar állampolgárok államuk területét abból a célból hagyják el, hogy bármely idegen hatalom hadseregébe, hajóhadába vagy légi szolgálatába belépjenek, vagy a kiképzés előmozdítása céljából oda beosztassanak, vagy általában valamely idegen országban katonai, hadihajózási vagy léghajózási oktatásban közreműködjenek. Ezzel párhuzamosan a szerződésben a Szövetséges és Társult Hatalmak kijelentették, hogy a szerződés életbelépésétől kezdve hadseregükbe, hajóhadukba vagy légi haderejükbe magyar állampolgárt nem soroznak be, oda katonai kiképzés előmozdítása céljából nem osztanak be, és általában magyar állampolgárt katonai, hadihajózási vagy léghajózási oktatóként nem alkalmaznak.¹⁹

A személyi rendelkezéseken felül a békeszerződés részletesen kitért a hadianyagok kérdésére, s mind a fegyverzet, mind a lőszerkészlet nagyságát pontosan rögzítette. A meghatározott mennyiséget meghaladó minden fegyvert, lőszer és hadianyagot a győztes hatalmak számára át kellett adni, tekintet nélkül azok származására. Lőszerraktár vagy lőszerartalék létesítését a diktátum kifejezetten megtiltotta, sőt az országban csak olyan fegyvertár működhetett, mely az előírt mennyiségű hadianyag tárolására szolgált, minden más fegyvertárat meg kellett szüntetni, személyzetüket pedig el

¹⁸ Trianoni békeszerződés, 107. cikk.

¹⁹ Trianoni békeszerződés, 142. cikk.

kellett bocsátani.²⁰ Fegyvert, lőszeret és bármilyen hadianyagot egyetlen állami tulajdonban lévő és állami igazgatás alatt álló gyárban volt lehetőség előállítani. A gyárban a termelés nem haladhatta meg a létszám- és fegyverzeti korlátozások által megszabott szükségleteket, ezen felül minden más hadianyag előállítására, kikészítésére, beraktározására vagy tanulmányozására szolgáló telepet meg kellett szüntetni.²¹

A diktátum a hadianyag importját és exportját is megtiltotta, kimondva, hogy tilos mindennemű fegyver, lőszer és hadianyag behozatala Magyarországra, valamint tilos bármilyen fegyver, lőszer és hadianyag külföld részére való gyártása és kivitele. A szerződés külön kiemelte, hogy tilos páncélos járműveket, tankokat, vagy hadicélokra felhasználható más hasonló gépeket Magyarországon gyártani és Magyarországra behozni. Ezeken felül lángvetők, fojtó, mérgező vagy hasonló gázok, valamint ezekkel rokon folyadékok, anyagok – ideértve azokat az anyagokat is, amelyek az említett termékek vagy eljárások előállítására, megóvására vagy felhasználására szolgálnak – Magyarországon történő előállítása, illetve országba történő behozataluk is szigorúan tilos volt.²²

A szerződés a hadihajózás kérdésével kapcsolatban kimondta, hogy Magyarország csak három felderítő naszádot tarthat meg a dunai folyamrendőri szolgálat céljaira. Ezen kívül az összes osztrák-magyar hadihajó – beleértve a tengeralattjárókat is – a Szövetséges és Társult Hatalmakhoz került, s ugyanígy a dunai flottillákhoz tartozó minden monitort, torpedóhajót és felfegyverzett vízi járóművet ki kellett szolgáltatni a győztes államoknak. Az építés alatt álló

²⁰ Trianoni békeszerződés, 114. és 116-117. cikk.

²¹ Trianoni békeszerződés, 115. cikk.

²² Trianoni békeszerződés, 118-119. cikk.

hadihajókat és tengeralattjárókat le kellett bontani, újakat építeni vagy megszerezni pedig tilos volt. A haditengerészet minden fegyverét, lőszerét, hadihajózási anyagát, ideértve az aknákat és torpedókat is, szintén át kellett adni a Szövetséges és Társult Hatalmak részére.²³

A légierőről úgy rendelkezett a diktátum, hogy kimondta: Magyarország haderejének katonai vagy hadihajózási repülőszolgálat nem lehet. Az országnak kormányozható léghajót megtartania nem volt szabad, a léghajózási személyzetet pedig le kellett szerelni. A szerződés életbelépését követő hat hónapon át Magyarország egész területén tilos volt a légi járművek, légi járműrészek, légi jármű-motorok és légi jármű-motorrészek gyártása, behozatala és kivitele, továbbá az összes katonai és haditengerészeti léghajózási anyagot ki kellett szolgáltatni a győztes hatalmaknak.²⁴

Az említett előírások rögzítésén felül a nyertes államok gondoskodtak a békeszerződésben foglaltak betartásáról is. A diktátum előírta ugyanis, hogy a szerződésben foglalt katonai, hadihajózási és léghajózási rendelkezéseket Magyarország erre a célra külön kinevezett Szövetségekői Bizottságok ellenőrzése alatt köteles végrehajtani. A dokumentum azt is rögzítette, hogy a Magyar Kormány köteles a Szövetségekői Ellenőrző Bizottságoknak mindazokat a felvilágosításokat és okiratokat rendelkezésre bocsátani, amelyeket azok szükségeseknek ítélnak, köteles továbbá ezeket személyzettel és anyagi eszközökkel oly mértékben ellátni, amilyen mértékben erre a fentemlített Bizottságoknak szükségük lehet. Az Ellenőrző

²³ Trianoni békeszerződés, 120. és 122-125. cikk.

²⁴ Trianoni békeszerződés, 128-129. és 132. cikk.

Bizottságok eltartását és költségeit, valamint a működésük által okozott kiadásokat Magyarország volt köteles viselni.²⁵

A Bizottságok közül kiemelendő a Katonai Szövetségek közti Ellenőrző Bizottság, melynek feladatát úgy határozták meg, hogy a Bizottság átveszi a Magyar Kormánytól a lőszerkészletek és raktárak elhelyezésére, valamint a fegyver-, lőszer- és hadianyagműhelyek vagy gyárak elhelyezésére és működésére vonatkozó közléseket. Ezen kívül a Bizottság feladata volt átvenni a kiszolgáltatott fegyvert, lőszert, hadianyagot, a hadiipar céljait szolgáló szerszámokat, meghatározni az átadás helyét, felügyelni a szerződés által megszabott lebontásokat és átalakításokat.²⁶

A diktátum a hadihajózási rendelkezések végrehajtásának felügyeletét, valamint az ehhez kapcsolódó fegyverek, lőszer és hadihajózási anyagok átvételét a Hadihajózási Szövetségek közti Ellenőrző Bizottság feladatkörébe utalta. A dokumentum előírta, hogy a „Magyar Kormány köteles a Bizottságnak mindazokat a felvilágosításokat és okiratokat rendelkezésére bocsátani, amelyeket az a hadihajózásra vonatkozó rendelkezések teljes végrehajtásának biztosítására szükségesnek ítél, jelesül a hadihajók tervrajzát, fegyverzetük összetételét, az ágyúknak, lőszernek, torpedóknak, aknáknak, robbanóanyagoknak, drótnélküli távirókészülékeknek s általában mindannak, ami a hadihajózási anyagra vonatkozik, jellegzetes adatait és mintáit, nemkülönben az összes idevágó törvényhozási, közigazgatási vagy szolgálati szabályzati okmányokat.”²⁷

A légiereőre vonatkozó rendelkezések megvalósítását a Légihajózási Szövetségek közti Ellenőrző Bizottságnak kellett

²⁵ Trianoni békeszerződés, 133-136. cikk.

²⁶ Trianoni békeszerződés, 137. cikk.

²⁷ Trianoni békeszerződés, 138. cikk.

felügyelnie. E bizottságnak kellett összeírnia a Magyar Kormány birtokában levő léghajózási anyagot, megszemlélnie a repülőgépműhelyeket, léghajóműhelyeket és légi járóműotorműhelyeket, valamint a légi járóművek céljaira felhasználható fegyver-, lőszer- és robbanó-anyaggyárat, bejárni a magyar államterületen levő repülőtelepeket, léghajócsarnokokat, leszállóhelyeket, telepeket és raktárakat, továbbá intézni a szükséges anyagok átvételét és elszállítását. A Hadihajózási Bizottsághoz hasonlóan hazánk a Léghajózási Szövetségközi Ellenőrző Bizottságnak is köteles volt rendelkezésre bocsátani mindazokat a felvilágosításokat, törvényhozási, közigazgatási és egyéb okiratokat, amelyeket a Bizottság a léghajózási rendelkezések teljes végrehajtásának biztosítására szükségesnek ítélte, így számszerű kimutatást az összes magyar repülőkötelékek szolgálatában álló személyzetről, valamint a meglevő, gyártás alatt álló vagy megrendelt anyagokról és teljes lajstromot a léghajózás számára dolgozó összes üzemekről, azok elhelyezéséről, valamint az összes légi járómű-csarnokról és leszállóhelyekről.²⁸

Az ismertetett rendelkezések végrehajtását hazánknak a szerződés hatálybalépésétől számított három hónapon belül kellett megvalósítania. A határidő végéig meg kellett történnie a hadsereg megfelelő létszámra, valamint a hadianyag előírt mennyiségre csökkentésének, továbbá a békeszerződésben meghatározott minden átadást, lebontást is be kellett fejezni. Ugyanezen háromhónapos határidőn belül a magyar kormánynak a vonatkozó törvényeket is meg kellett változtatnia, továbbá meg kellett tennie minden szükséges közigazgatási és más intézkedést.²⁹

²⁸ Trianoni békeszerződés, 139. cikk.

²⁹ Trianoni békeszerződés, 140. cikk.

A fentiekből látható, hogy a diktátum jelentősen korlátozta Magyarország katonai erejét. Mindezzel a Szövetséges és Társult Hatalmak célja az volt, hogy saját katonai fölényük megtartásával egyidejűleg vesztes országunk számára ellehetetlenítsék korszerű és ütőképes haderő létrehozását.³⁰ E célkitűzésnek megfelelően olyan hadsereg fenntartását engedélyezték Magyarországnak, mely támadó hadműveletekre alkalmatlan.³¹ Harai Dénes szerint azonban a békeszerződés nemcsak harc-, de még védképtelenné is tette hazánkat, megsemmisítve egész hadipotenciálját és megalázó korlátok közé szorítva az országot.³² Berkovics Gábor ehhez hasonlóan úgy véli, hogy a diktátum Magyarországot katonai szempontból teljesen reménytelen helyzetbe hozta.³³

2. A trianoni békeszerződés ratifikálása és végrehajtása

Mivel a békeszerződés rendelkezései végrehajtásának háromhónapos határideje a diktátum hatálybalépésétől indult, ezért Magyarország igyekezett ezt az időpontot a lehető legjobban kitolni.³⁴ A magyar nemzetgyűlés így csak 1920. november 15-én fogadta el az 1921. évi XXXIII. törvényt,

³⁰ HORVÁTH Attila: A térszemlélet változása a magyar katonai stratégiában 1920-tól napjainkig, In: *Tér és Társadalom*, 2004/1. szám, 128. o.

³¹ KOLLEGA Tarsoly István: *Magyarország a XX. században, I. kötet Politika és társadalom, hadtörténet, jogalkotás*, Szekszárd, Babits Kiadó, 1996, 319-338. o.

³² Harai Dénes: A Trianon-trauma katonai reflexiója, In: *Acta Hungarica*, 2015/3. szám, 74-75. o.

³³ BERKOVICS Gábor: The Appearance, Development and Situation of Air Defense Artillery (ADA) in Hungary until the Trianon Peace Treaty, In: *Hadmérnök*, 2009/4. szám, 88-89. o.

³⁴ FÖLDESI: i. m. 106. o.

mely 1921. július 26-i hatálybalépéssel hirdette ki a békeszerződést.³⁵

A diktátumban foglaltak realizálása a m. királyi honvédségről szóló 1921. évi XLIX. törvénnyel valósult meg,³⁶ mely kimondta, hogy „A magyar állam fegyveres ereje a m. kir. honvédség. A m. kir. honvédség feladata a belső rendnek és biztonságnak fenntartása s az ország határainak megvédeése. A m. kir. honvédség katonai ereje 35.000 főből áll. (...) A m. kir. honvédség önként jelentkezők felvétele útján alakul és egészítettik ki.”³⁷ Bár a törvénycikk már a Magyar Királyi Honvédség elnevezést használta a hadsereg megnevezésére, az elnevezés hivatalos használatba vételéről a Honvédelmi Miniszter körrendelete intézkedett.³⁸ Eszerint a Nemzeti Hadsereget 1922. január 4-től Magyar Királyi Honvédségnek hívták.³⁹

A honvédségről szóló törvényt⁴⁰ a Katonai Szövetségközi Ellenőrző Bizottság nyomására 1922. február 22-én módosították.⁴¹ A módosítást elvégző 1922. évi III.

³⁵ PASTOR, Peter: Major Trends in Hungarian Foreign Policy from the Collapse of the Monarchy to the Peace Treaty of Trianon, In: *Hungarian Studies*, 2003/1. szám, 10. o.

³⁶ ANDAHÁZI SZEGHY Viktor: Trianontól Bledig: a magyar királyi honvédség szervezése és lehetőségei 1920 –1938 között, In: *Hadtudomány*, 2019/3. szám, 15-18. o.

³⁷ A m. királyi honvédségről szóló 1921. évi XLIX. törvény, 1-2. és 5. §.

³⁸ A m. kir. honvédelmi miniszter 1922. évi 239. számú körrendelete a m. kir. Honvédség elnevezés használatba vételéről, MRT, Budapest, 1922, 314. o.

³⁹ KOLLEGA: i. m. 321-323. o.

⁴⁰ A korszak honvédelmi rendszerét lásd bővebben: FARKAS Ádám: *A [hon]védelmi alkotmány kialakulása a polgári Magyarországon 1867-1944*, Budapest, Zrínyi Kiadó, 2019.

⁴¹ SERFŐZŐ Zoltán: A Szövetségközi Katonai Ellenőrző Bizottság és az 1921-22-es magyar honvédelmi törvények, In: *Acta Historica*, 1995, 67. o.

törvénycikk véglegesítette a hadsereg létszámmegoszlását,⁴² kimondva, hogy „a létszám, amelyet semmi körülmények között sem szabad felemelni, következőképpen oszlik meg: 1750 fő tiszt, 2334 fő altiszt és 30.916 fő legénység.”⁴³ A jogszabály rögzítette, hogy „A m. kir. honvédség szervezete az 1921:XXXIII. törvénycikkben becikkelyezett Trianoni békeszerződés katonai rendelkezéseiben (V. Rész I. cím) megállapított keretek között állapítandó meg.”⁴⁴

A diktátumban foglaltak megvalósítását szolgáló jogszabályok közül kiemelendő még az 1922. évi XI. törvénycikk, mely a honvédség készletében tartható hadianyagok mennyiségét, valamint a hadianyagok előállításának szabályait rögzítette. A jogszabály kimondta, hogy Magyarországon hadianyagot csak a m. kir. honvédség, a m. kir. csendőrség, a m. kir. folyamőrség, a m. kir. államrendőrség, a m. kir. vámőrség, a m. kir. pénzügyőrség számára s azok szükségletének megfelelő mértékben szabad előállítani.⁴⁵ A törvény továbbá megerősítette, hogy a fegyver- és lőszergyártás kizárólag egységes vezetés alatt álló állami hadianyaggyárban lehetséges. Rögzítésre került az is, hogy tilos mindennemű fegyvernek, lőszernek és hadianyagnak

⁴² HORVÁTH Attila – SUBA János: A trianoni békeszerződés hatása a magyar haderő fejlődésére és az ország katonaföldrajzi, közlekedési helyzetére, In: *Katonai Logisztika*, 1995/4. szám, 214. o.

⁴³ A m. kir. honvédségről szóló 1921:XLIX. törvénycikk egyes rendelkezéseinek kiegészítéséről és módosításáról szóló 1922. évi III. törvénycikk, 1. §.

⁴⁴ A m. kir. honvédségről szóló 1921:XLIX. törvénycikk egyes rendelkezéseinek kiegészítéséről és módosításáról szóló 1922. évi III. törvénycikk, 2. §.

⁴⁵ A Trianoni Békeszerződés katonai rendelkezései között foglalt egyes tilalmak és korlátozások végrehajtásáról szóló 1922. évi XI. törvénycikk, 1. §.

Magyarországba behozatala, vagy Magyarországból kivitele, valamint, hogy tilos bármely egyesületnek, szervezetnek, intézetnek vagy magánegységnek fegyvert, töltényt és mindennemű más hadianyagot birtokában tartania, megvennie, vagy annak eladásával foglalkoznia.⁴⁶

A jogszabályi háttér megteremtésével a magyar kormány azt a látszatot kívánta kelteni, hogy mindent megtesz a békeszerződés végrehajtása érdekében. Valójában azonban a diktátumban meghatározott súlyos korlátozásokat a magyar vezetés nehezen fogadta el, ugyanis azt a haderő lerombolásának tekintették. A honvédségről szóló törvény indokolásában például ez olvasható: „Csak látszólag és formailag alkotás az a munka, amely a békeszerződés rendelkezéseinek megfelelő új véderőtörvény előkészítésében, meghozatalában áll, valójában és lényegileg azonban nem alkotás, hanem rombolás ez...”⁴⁷

E meggyőződésnek köszönhetően a békeszerződésben foglalt korlátozásokat a katonai vezetés megpróbálta minél jobban kijátszani rejtett szervek létrehozásával, valamint belbiztonsági gyakorlatok kialakításával.⁴⁸ A Vezérkar tekintetében például a vezetőség arra törekedett, hogy azt pusztán látszólag szüntesse meg, feladatkörét azonban a lehető legteljesebb mértékben megtartsa. Ennek jegyében a szerv a Honvédelmi Minisztérium VI. Csoportfőnökségeként működött, magában foglalva mindazon osztályokat, melyek a hadsereg alakításához és működtetéséhez szükségeltettek.⁴⁹

⁴⁶ A Trianoni Békeszerződés katonai rendelkezései között foglalt egyes tilalmak és korlátozások végrehajtásáról szóló 1922. évi XI. törvénycikk, 4. és 5. §.

⁴⁷ Nemzetgyűlési irományok, 1920. évi XI. kötet, 427. o.

⁴⁸ KOLLEGA: i. m. 321-323. o.

⁴⁹ VARGYAI Gyula: *Katonai közigazgatás és kormányzói jogkör (1919-1921)*, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1971, 32. o.

A rendelkezések kijátszása jegyében intézkedések történtek a megsemmisítendő, és a megengedett mennyiséget meghaladó hadianyag elrejtésére, valamint az állományi létszám különféle csoportokként történő álcázására is. Ez utóbbi keretében jött létre 1921 januárjában a rendőrség keretében az ún. rendőrtartalék (3500 fő), a csendőrségen belül a csendőriskolák (200 tiszt és 9000 fő legénység), valamint a megváltozott határokra való hivatkozással újonnan felállított vámőrség (900 tiszt és 5000 fő legénység).⁵⁰ Elrejtés céljából a Belügyminisztériumhoz páncélos és vasútépítő alakulatokat vezényeltek, polgári intézményként pedig a Kereskedelmi Minisztérium keretében 548 fős Légügyi Hivatalt hoztak létre.⁵¹ Mindezekon felül a hadkötelezettség tilalmának orvoslására az 1921. évi LIII. törvénycikk alapján megszervezték a levante mozgalmat, mely valójában a 12-21 éves fiúk katonai előképzésének álcázása volt. A jogszabály értelmében az állam „szervezi az iskolát elhagyó ifjúság testnevelését oly módon, hogy ebben 21-ik életévének betöltéséig a nemzetnek minden férfitagja kötelezően részt vegyen.”⁵²

A „rejtés időszaka” egészen 1927. március 31-ig tartott, ekkor ugyanis felfüggesztésre került a helyszíni katonai ellenőrzés, felszámolták a Szövetségekőzi Ellenőrző Bizottságokat.⁵³ A felügyeletet 1927. június 1-jétől a Népszövetség alkalmi vizsgálatainak rendszere látta el, melynek keretében a Népszövetség Tanácsa rendelhetett el vizsgálatot a hozzá benyújtott panasz esetén.⁵⁴ Ezzel a haderő

⁵⁰ ANDAHÁZI SZEGHY: i. m. 18. o.

⁵¹ KOLLEGA: i. m. 321-323. o.

⁵² A testnevelésről szóló 1921. évi LIII. törvénycikk, 2. § 2. pont.

⁵³ KOLLEGA: i. m. 321-323. o.

⁵⁴ KOLLEGA: i. m. 321-323. o.

feletti szoros kontrol megszűnt Magyarországon, s azt egy lazább felügyelet váltotta fel.⁵⁵ Ez a körülmény kedvező fordulatot jelentett a hadseregfejlesztés és a katonai stratégia kialakítása szempontjából, ugyanis lehetővé vált egy nagyobb létszámú hadsereg kialakítása, a személyi, anyagi és technikai fejlesztés és kiegészítés.⁵⁶

Erre szükség is volt, ugyanis a honvédség létszáma 1927 májusában mindösszesen 22 000 fő volt. Ennek növelésére, a védelem kiépítésére, a korszerű hadvezetés és a nemzet erőforrásainak maximálására 1928-ban megalakult a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács (a továbbiakban: LHT).⁵⁷ Az LHT „egy, a kormány és a honvédség egyes tagjaiból alakított legfelsőbb országvédelmi szerv, amelynek hivatása az országvédelem szempontjából fontos katonai, bel- és külpolitikai, valamint gazdaságpolitikai vonatkozású kérdések letárgyalása, illetve eldöntése.”⁵⁸ A Tanács feladata az volt, hogy „az állami élet mindazon hivatalos és nem hivatalos szerveinek működését, amelyekre egyrészt a honvédelem korszerű kiépítése, másrészt a háború korszerű és eredményes vezetése szempontjából akár közvetlenül, akár közvetve szükség van, illetve szükség lehet, egységes alapon akként előkészíteni és megszervezni, hogy az ország élet-halál harcában a nemzeti erők minden vonatkozásában a teherbírás legvégső határáig kihasználhatók legyenek. Az LHT feladatai közé tartozik továbbá mindama - az országvédelem szempontjából jelentőséggel bíró - ügyek eldöntése, amelyek

⁵⁵ ANDAHÁZI SZEGHY: i. m. 21-22. o.

⁵⁶ HORVÁTH: i. m. 129. o.

⁵⁷ ANDAHÁZI SZEGHY: i. m. 21-22. o.

⁵⁸ SZAKÁLY Sándor: A katonai vezetés és a honvédelmi politika alakításának szintjei a két világháború közötti Magyarországon, In: *Honvédségi Szemle*, 1991/2. szám, 39-40. o.

alkotmányjogilag a törvényhozás által volnának ugyan elintézendők, amelyek törvényes és így nyilvános letárgyalása azonban a trianoni korlátozások miatt nem lehetséges.”⁵⁹

A lazább felügyelet jeleként az 1927. évi VII. törvénycikk módosította az 1922-es hadianyag törvényt, jelentősen növelve a vámórség fegyverszükségletét, a kézi lőfegyverek, karabélyok, szuronyok, hadipisztolyok és kardok számát.⁶⁰ A jogszabály ezen felül engedélyezte 12 páncélgépkocsi behozatalát, továbbá gázálcok gyártását, mely utóbbi egyben azt is jelentette, hogy fel lehetett állítani védőálcok tesztelésére szolgáló laboratóriumot.⁶¹ A törvénycikk lényegesen enyhítette tehát a hadiipar korlátait, közben pedig folyamatosan zajlott a személyi állomány fejlesztése is.⁶²

Mindezek eredményeként 1930-ra a nyílt és rejtett alakulatok teljes létszáma csaknem elérte a 60 ezer főt, ráadásul létrejött egy hadseregvezetésre képes tiszti- és tiszthelyettesi kar.⁶³ 1932-ben újra bevezették a hadkötelezettséget, valamint létrehozták a légiőrö-

⁵⁹ SZAKÁLY: i. m. (1991), 39-40. o.

⁶⁰ A Trianoni Békeszerződés katonai rendelkezései között foglalt egyes tilalmak és korlátozások végrehajtásáról szóló 1922. évi XI. tc. I. fejezete némely rendelkezéseinek kiegészítéséről és módosításáról szóló 1927. évi VII. törvénycikk, 1. § 1. a) pont.

⁶¹ A Trianoni Békeszerződés katonai rendelkezései között foglalt egyes tilalmak és korlátozások végrehajtásáról szóló 1922. évi XI. tc. I. fejezete némely rendelkezéseinek kiegészítéséről és módosításáról szóló 1927. évi VII. törvénycikk, 1. § 2. pont.

⁶² Katona András: *A honvédelemről, a hadseregről szóló ismeretek tanításának módszertani kérdései.*

(<http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2010/05/katona-andras-a-honvedelemrol-a-hadseregrrol-szolo-ismeretek-tanitasanak-modszertani-kerdesei/> letöltve: 2020. 05. 20.)

⁶³ HARAI: i. m. 74-75. o.

parancsnokságot, amely 1936-ra már három repülőezreddel rendelkezett. A modernizálásnak köszönhetően a haderőt tekintve mind fegyverzetben, mind létszámban hatalmas előrelépés történt. A magyar királyi honvédség 1937. évi békehadrendjében már 85 332 fő szerepelt, vagyis ekkorra sikerült újra elérni a trianoni békeszerződés aláírásakor meglevő létszámot.⁶⁴ 1938. augusztus 22-én Bledben pedig egy meg nem támadásról és fegyverkezési egyenjogúságról szóló ideiglenes megegyezés született a kisantant államok és Magyarország között.⁶⁵ E megállapodással „a magyar haderő fejlesztése elől végleg elhárultak a korábbi nemzetközi jogi akadályok.”⁶⁶

Záró gondolatok

A trianoni békediktátum rendelkezései minden szempontból szigorú korlátok közé szorították Magyarországot, s hosszú időre meghatározták az ország mozgásterét. A hadviselés szempontjából a dokumentum közel két évtizeden keresztül meghatározta a magyar hadsereg létszámát, fegyverzetét, valamint működését. Bár a szerződés rendelkezéseit a kormány igyekezett a lehetőségekhez képest kijátszani, az ország katonai ereje az ügyeskedés ellenére is csak az 1930-as évek végére állt helyre. A talpra állás ugyanakkor nem volt hosszú életű, hiszen a második világháború hazánk szempontjából is tragikus következményekkel járt, a párizsi békeszerződés pedig gyakorlatilag visszaállította a trianoni békediktátumban foglaltakat.

⁶⁴ ANDAHÁZI SZEGHY: i. m. 22. o.

⁶⁵ KATONA: i. m.

⁶⁶ ANDAHÁZI SZEGHY: i. m. 22. o.

Ugyan Magyarország 1920 után is számos tragédiát élt át, mégis sokan a trianoni békeszerződést tartják a huszadik századi magyar történelem legvégzetesebb eseményének.⁶⁷ Vizi László szerint például „Aligha vitatható tény, hogy a »rövid« huszadik század során Magyarországot ért számos sorsfordító trauma és nemzeti tragédia közül az 1920. június 4-én aláírt trianoni békediktátum az ország számára olyan történelmi sokkhatást jelentett, ami miatt Trianont joggal tekinthetjük a 20. század legnagyobb magyar nemzeti katasztrófájának.”⁶⁸

Akár egyetértünk ezzel az idézettel, akár nem, annyi biztosan leszögezhető, hogy a békediktátum máig ható jelentőséggel bír.⁶⁹ Ezt az a tény is jól mutatja, hogy a 2010. évi XLV. törvénnyel az Országgyűlés a Nemzeti Összetartozás Napjává nyilvánította június 4. napját.⁷⁰ Ebből is látható, hogy a diktátumról való megemlékezés, valamint a dokumentum rendelkezéseinek vizsgálata napjainkban is indokolt, az aláírás századik évfordulója kapcsán pedig különösen időszerű.

⁶⁷ POMOGÁTS: i. m. 14. o.

⁶⁸ VIZI László Tamás: *Trianon, mint a 20. század legnagyobb nemzeti válsága és kezelésének lehetséges alternatívái*, 1-2. o. (http://www.kodolanyi.hu/jol-let/images/tartalom/File/tanulmányok/trianon_mint_a_20_szazad_legnagyobb_magyar_nemzeti_valsaga_es_kezeseinek_lehetseges_alternativai_nyelvileg_lektoralva_folmeg.pdf letöltve: 2020. 05. 20.)

⁶⁹ KOVÁCS Éva: Trianon, avagy „traumatikus fordulat” a magyar történetírásban, In: *Korall*, 2015/59. szám, 82. o.

⁷⁰ Hiábavaló volt a magyar delegáció minden érvelése a trianoni béke feltételeivel szemben, In: *Múlt kor – Történelmi magazin* (<https://mult-kor.hu/hiabavalo-volt-a-magyar-delegacio-minden-ervelese-a-trianoni-beke-felteteivel-szemben-20190604> letöltve: 2020. 05. 20.)

Pétervári Máté

A kivételes hatalomról rendelkező törvény alapján elrendelt moratóriumok hatása a csődeljárásokra

A magánjogi viszonyokat átalakító központi intézkedések az I. világháborúban

Az ún. kivételes hatalomról szóló 1912. évi LXIII. tc. a háborúra készülődő Magyarországon a kormány számára korlátozott keretek között biztosította az azonnali intézkedések elrendelésének lehetőségét. A központi kormányzat ezáltal az országgyűlés törvényalkotási hatáskörébe avatkozhatott, ugyanis sürgősségi rendeletek útján a törvényhozó szervhez tartozó kérdésekben is új rendelkezéseket alkothattott a háború fennállta alatti időszakban.¹

A magyar szabályozás különlegessége volt, hogy a brit megoldáshoz hasonlóan háborús helyzetben is a polgári kormányzat kezében hagyta az ország irányítását.² Komoly nyomás nehezedett ugyanis a magyar politikai elitre, hogy fogadják el a közös hadsereg érdekeinek szem előtt tartása céljából a katonai irányítást.³ A magyar szuverenitást

¹ MEZEY Barna: Az első világháború jogi törvényhozói előkészítése: A kivételes hatalomról szóló 1912. évi 63. törvénycikk, In: KONYA, Peter (szerk.): *Prvá Svetová Vojna V Karpatoch. Első világháború a Kárpátokban. ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА В КАРПАТАХ*, Presov, Prešov University, 2016, 12. o.

² GALÁNTAI József: A háborús állam. A „kivételes hatalom” kodifikálása és alkalmazása 1914-16-ban, In: PÖLÖSKEI Ferenc, RÁNKI György (szerk.): *A magyarországi polgári államrendszerek*, Budapest, Tankönyvkiadó, 1981, 195. o.

³ TÓTH Árpád: Az 1906. évi osztrák kivételes intézkedések magyarországi bevezetésének problémái a koalíciós kormány idején, In: CSIZMADIA Andor,

megőrizni vágyó érdekek azonban határozottan elutasították ezeket a törekvéseket.⁴ A különleges jogrendet szabályozó törvény elsősorban katonai célokat szolgáló rendelkezéseket tartalmazott. Emellett az országon belüli közrend biztosításához nyújtott eszközöket a kormányzat számára. A háborús időszakban a köznyugalom megőrzését szolgálta az alapjogok, így a mozgásszabadság, az egyesülési és gyülekezési jogok korlátozása.⁵ E szabályok betartására meghonosította a kormánybiztos intézményét is, akit a kormány nevezhetett ki a közrend fenntartása és a katonaság helyi szintű támogatása érdekében. Szükség esetén a belügyminiszter a rendelkezésére bocsáthatta a csendőrséget is. Katonai célokból a sajtószabadság korlátozására is eszközöket biztosított a törvény.

A közigazgatási, alkotmányjogi és büntetőjogi rendelkezések mellett csekély számú magánjogi rendelkezés található a jogszabályban. A gazdaság működését befolyásoló rendelkezések körébe sorolhatók a 7. § azon fordulatai, amelyek szerint a hadsereg érdekében lehetőség volt a

PECZE Ferenc (szerk.): *Jogtörténeti tanulmányok*. I. k., Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1966, 73-75. o.; TÓTH Árpád: A kivételes hatalomról szóló 1912. évi LXIII. tc. létrejöttének előzményei 1868-tól a századfordulóig. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nomintae. Acta Juridica et Politica* Tomus XI. Fasciculus 6. (1964) 27. o.

⁴ KELEMEN Roland: A háború esetére szóló kivételes intézkedéseket tartalmazó 1912. évi LXIII. törvény országgyűlési vitája és sajtóvisszhangja, *Parlamenti Szemle* 2016/1. 75-76. o.

⁵ SÁRLÓS Béla: *Közigazgatás és hatalompolitika a dualizmus rendszerében*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1976, 246-247. o.; KELEMEN Roland: A háború esetére szóló kivételes intézkedéseket tartalmazó 1912. évi LXIII. törvény genezise és sajtó-, valamint jogtudományi visszhangja. In: KELEMEN Roland (szerk.): *Források a kivételes hatalom szabályozásának magyarországi genezisééről*, Budapest, Magyar Katonai Jogi és Hadi Jogi Társaság, 2017, 14. o.

fogyasztási cikkek árának maximalizálására. Emellett a 16. § foglalkozott a háborús időszakban a magánjogi viszonyok alakulásával, amelynek értelmében a kormány rendkívüli intézkedéseket hozhatott akár a fennálló törvényekkel szemben is a magánjogi követelések érvényesítése, valamint a polgári igazságszolgáltatás kapcsán. A polgári eljárásjogi szabályok alakítására felhatalmazó szabályok azonban kevés konkrétumot tartalmaztak. A hadiszolgáltatásokról szóló LXVIII. tc. pedig lehetővé tette a gazdaságnak és a polgári lakosságnak a hadsereg szolgálatába állítását.⁶

Ezek a rendelkezések a korábbi gazdasági felfogás átalakulásának kezdetét jelentették, ugyanis a polgári állam kiépülése visszaszorította az állam gazdaságra gyakorolt befolyását, amelynek igénye az első világháború közeledtével fokozatosan ismételtlen kezdett megjelenni.⁷ Az árak maximalizálásának lehetőségét először a kivételes hatalomról szóló törvény teremtette meg, amelynek következtében megjelent az árdrágítás bűncselekménye.⁸ Ennek kiterjesztésére felhatalmazást adott a kormánynak az 1914:L. tc., amelyet követően egyre szélesebb körű szabályozást nyert a

⁶ GALÁNTAI: i. m. 200-201. o.; TÓTH Árpád: Szükségintézkedések a mezőgazdasági munkaviszonyok szabályozásában az első világháború kezdeti szakaszán. In: Csizmadia Andor (szerk.): *Jogtörténeti tanulmányok*. V. k., Budapest, Tankönyvkiadó, 1983, 339. o.

⁷ POGÁNY Ágnes: A nagy háború hosszú árnyéka: Az I. világháború gazdasági következményei, In: TOMKA Béla (szerk.): *Az első világháború következményei Magyarországon*, Budapest, Országgyűlés Hivatala, 2015, 265-266. o.

⁸ TÓTH Árpád: A hatósági árszabályozás és az árdrágító visszaélések problémái az első világháború idején Magyarországon, *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica*, 38. Tom., 20. Fasc. (1988) 255-256. o.

jogintézmény.⁹ A két világháború között a gazdasági életben megjelenő tisztességtelen verseny és kartelljogi szabályozás az egyre szélesedő állami ellenőrzést jelképezte.¹⁰ A szabad versenyre épülő gazdaságszabályozás háttérbe szorulását jelentették ezek a rendelkezések.¹¹

⁹ VARGA Norbert: Árdragító visszaélések a Szegedi Ítéltábla gyakorlatában az 1920. évi XV. tc. alapján. *Acta Universitatis Szegediensis. Forum. Acta Juridica et Politica*, VII. évf., 2. sz., 2017., 83. o.; MOLNÁR Erzsébet: *A gazdálkodó szervezet vezető tisztségviselőjének speciális büntetőjogi felelőssége*, Szeged, Doktori értekezés, 2018, 24-25. o.; ANGYAL Pál: *A hadviselés érdekei ellen elkövetett bűncselekmények. Árdragító visszaélések. A fizetési eszközökkel elkövetett visszaélések*, Budapest, Széchenyi Irodalmi és Művészeti R.-T, 64-65. o.

¹⁰ HOMOKI-NAGY Mária – KRUSÓCZKI Bence – PÉTERVÁRI Máté: *A Szegedi Törvényszék története. III. rész. Fejezetek a Szegedi Törvényszék magánjogi gyakorlatából*, Szeged, Szegedi Törvényszék, 2017, 30. o.; KRUSÓCZKI Bence: A tisztességtelen verseny a Szegedi Királyi Ítéltábla gyakorlatában, *Acta Universitatis Szegediensis. Forum. Publicationes Discipulorum Iurisprudentiae* I. évf., 1. sz., 2018, 249.; STIPTA István: A gazdasági versenyt szabályozó megállapodásokról szóló 1931. évi XX. tc. hazai előzményei, In: *Versenytükkör*, 2016/Különszám II., 60. o.; SZILÁGYI Pál – TÓTH András: A kartellszabályozás történeti fejlődése, In: *Versenytükkör*, 2016/Különszám II., 10-13. o.; SZABÓ István: A kartellfelügyelet szervezete és hatásköre az 1931. XX. törvénycikk nyomán, In: *Versenytükkör*, XII. évf., Különszám II., 2016, 65. o.; VARGA Norbert: Kartel-eljárásjog szabályozása és gyakorlata, különös tekintettel a Kartelbíróóság működésére, *Versenytükkör*, 2016/Különszám II., 85. o.; SZABÓ István: Az 1931. évi XX. törvénycikk rendes bíróságok előtti gyakorlata, In: *Versenytükkör*, 2017/Különszám VI., 36. o.; VARGA Norbert: Bíróságolási eljárási szabályok kartellügyekben az 1931. évi XX. tc. hatálybalépését követően, In: *Versenytükkör*, 2017/Különszám VI., 47. o.

¹¹ MOLNÁR Erzsébet: A kartellmagatartások büntetőjogi szankcionálásának kriminálpolitikai vizsgálata, In: *Versenytükkör*, 2019/1. szám, 29. o.; KOVÁCS György: A kartellkérdés gazdaságelméleti és gazdaságpolitikai háttere II, In: *Versenytükkör*, 2017/Különszám VI., 15.; 34. o.

Az I. világháború kitörésével a kivételes hatalomról szóló törvényben található felhatalmazásra támaszkodva a kormányzat olyan rendeleteket adhatott ki,¹² amelyeknek célja a nehéz gazdasági körülmények könnyítése volt. A központi kormányzat először egy rövidebb időtartamú mindössze kéthetes fizetési halasztást rendelt el a magánjogi kötelezettségek esetében 1914. augusztus 1-jétől,¹³ amellyel csupán időt nyert egy kidolgozottabb rendelet kibocsátására.¹⁴ Ennek meghosszabbításáról így már augusztus 12-én gondoskodott a Tisza István vezette kormány, amely rendelet értelmében szintén 1914. augusztus 1-jei kezdettel már két hónapi halasztást engedélyezett a magánjogi kötelezettségek teljesítésének vonatkozásában.¹⁵ A háború elhúzódása miatt 1914-ben még a harmadik és a negyedik moratóriumrendelet kiadására is sor került.¹⁶ E rendeleteket a kormányzat a

¹² TÓTH Árpád: A kivételes hatalom szabályozása Magyarországon az első világháború előestéjén. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Juridica et Politica.* Tomus L., Fasciculus 13., 89. o.

¹³ 149. A m. kir. minisztérium 1914. évi 5.715. M. E. számú rendelete, a magánjogi kötelezettség teljesítésére halasztás engedélyezése tárgyában. Magyarországi rendeletek téra XLVIII. évf. Magyar Királyi Belügyminisztérium, Budapest, 1914. 1444-1446.

¹⁴ SZIVÓS Kristóf: Az 1911. évi I. törvénycikk hatálybalépésének körülményei, In: *Acta Universitatis Szegediensis. Forum. Publicationes Doctorandorum Juridicorum.* 2020/1. szám.

¹⁵ 160. A m. kir. minisztérium 1914. évi 6.045. M. E. számú rendelete, magánjogi kötelezettségek teljesítésére halasztás (moratórium) engedéséről. Magyarországi rendeletek téra XLVIII. évf. Magyar Királyi Belügyminisztérium, Budapest, 1914. 1467-1472. o.

¹⁶ 253. A m. kir. minisztériumnak 7.205/1914. M. E. számú rendelete, magánjogi kötelezettségek teljesítésére újabb halasztás engedése (moratórium) tárgyában. Harmadik moratóriumi rendelet. Magyarországi rendeletek téra XLVIII. évf. Magyar Királyi Belügyminisztérium, Budapest, 1914. 2244-2260. o.; 322. A m. kir. minisztérium 1914. évi 8.680. M. E. számú rendelete, magánjogi kötelezettségek teljesítésére újabb halasztás

kivételes hatalomról szóló törvény már említett felhatalmazása alapján az ún. iuristitium-rendeletekkel is kiegészítette, amelyek értelmében a bírói úton történő magánjogi igényérvényesítés lehetőségét kizárta, ugyanis a szabályozás alá vont esetekben nem biztosította a perindítás lehetőségét.¹⁷ Az első eljárásjogi vonatkozású rendelet pedig a katonai szolgálatukat teljesítő felek vagy ügyvédek esetében felfüggesztette az eljárást, azaz kötelezte a bíróságokat az ilyen ügyekben a perek felfüggesztésére.¹⁸

A csődjogi szabályozás változásai a kivételes hatalom alkalmazási időszakában

Az I. világháború kitörésekor az 1881:XVII. tc., a második magyar csődtörvény volt hatályban Magyarországon. A csődeljárás alatt a mai fogalomhasználatól eltérően a fizetéképtelen adós vagyonának felosztását értették a hitelezői között előre meghatározott elvek alapján.¹⁹ A háború miatt elnehezülő gazdasági környezetben emiatt fontos kérdésnek bizonyult a csődjogi szabályozások átalakítása az I. világháború időszaka alatt.

A katonai szolgálatukat teljesítő csődeljárásban érintettek az ún. „nulladik” iuristitium-rendelet értelmében a

(moratórium) engedése tárgyában. Negyedik moratóriumú rendelet. Magyarországi rendeletek tára XLVIII. évf. Magyar Királyi Belügyminiszterium, Budapest, 1914. 2616-2639. o.

¹⁷ SZIVÓS: i. m.

¹⁸ 154. A m. kir. miniszterium 1914. évi 5761. M. E. számú rendelete, a polgári peres és nem peres eljárás tekintetében rendkívüli intézkedések megállapításáról. Magyarországi rendeletek tára XLVIII. évf. Magyar Királyi Belügyminiszterium, Budapest, 1914. 1457-1463. o.

¹⁹ JUHÁSZ László: *A magyar csődjog kézikönyve*, Budapest-Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2003, 19. o.

csődeljárás alatt ismeretlen helyen távollévőknek minősültek.²⁰ Az első moratóriumrendelet 12.§-ának értelmében Balogh Jenő igazságügyminiszter adta ki az első iuristitium-rendeletet, amely többek között arról intézkedett, hogy a moratórium időszakában a hitelező kérelmére csődnyitást nem rendelhetett el a bíróság.²¹ Ez nem jelentette a csődeljárások teljes tilalmát, mivel a közdós indíthatott csődeljárást saját maga ellen az 1881:XVII. tc. 82. §-a értelmében. Emellett az 1914. augusztus 15-e előtt a hitelezők által beadott kérelem alapján megindított eljárások szintén szüneteltek a moratórium időszaka alatt. A másik fordulata a csőddel kapcsolatos szakasznak pedig a közdós jogcselekvényeinek megtámadására vonatkozott. A közdós azon jogügyleteit, amelyek megkárosítják a hitelezőket, bizonyos feltételek mellett a csődtömeggondnok vagy a csődtömeg részére rendelt külön képviselő ugyanis megtámadhatta a csődtörvény alapján. Fontos kérdés volt, hogy mikor történt ez a jogcselekmény. A közdósnek a csődnyitás után bekövetkező jogcselekményei nyilvánvalóan semmisek, mivel a csőd megnyíltával a közdós a vagyona feletti rendelkezési jogát elveszítette.²² A csőd megnyitása előtti jogcselekmények ennek megfelelően főszabály szerint érvényesek, viszont bizonyos visszaélésszerű jogügyletek

²⁰ 154. A m. kir. miniszterium 1914. évi 5761. M. E. számú rendelete, a polgári peres és nem peres eljárás tekintetében rendkívüli intézkedések megállapításáról. Magyarországi rendeletek tára XLVIII. évf. Magyar Királyi Belügyminiszterium, Budapest, 1914. 1462. o.

²¹ 216. A m. kir. igazságügyminiszter 1914. évi 13.300. I. M. E. számú rendelete, a moratórium következtében a polgári peres és nem peres eljárásban szükséges szabályok megállapításáról. Magyarországi rendeletek tára XLVIII. évf. Magyar Királyi Belügyminiszterium, Budapest, 1914. 2005. o.

²² HERCZEGH Mihály: *Magyar csődtörvény. 1881:XVII. törvénycikk*, 2. kiadás, Budapest, Franklin-Társulat, 1894, 81. o.

esetében biztosította a törvény a lehetőséget azoknak a megtámadására. Ha a megtámadás sikeres, akkor az érvénytelenített jogügyletek tárgyai is a csődtömeg részét képezték. A csőd megnyitása előtti jogcselekmények esetében viszont a jogalkotó abban az esetben rendelte a visszaélészerű joggyakorlást megállapíthatónak, ha a közadós a jogügyletet az ellene benyújtott csődnyitási kérvény beadása után, vagy kereskedelmi csőd esetében a fizetési megszüntetését követően kötötte meg. Emellett a jogügylet érvénytelenségéhez még arra is szükség volt, hogy a másik fél tudatában legyen annak, hogy a közadós ellen csődnyitási kérvényt nyújtottak be, vagy az a fizetéseit megszüntette. A csőd megnyitása előtti időszak parttalan vizsgálatának pedig olyan módon szabott gátat a jogalkotó, hogy csupán a csődnyitást megelőző hat hónapban vizsgálható, hogy a másik fél tudott-e a fizetések megszüntetéséről.²³ A iuristitium-rendelet értelmében ebbe a hat hónapos határidőbe nem voltak beszámíthatók a moratórium alatt eltelt hónapok.²⁴

A második iuristitium-rendelet ezeket a rendelkezéseket olyan módon módosította, hogy az adós kérelmére abban az esetben is lefolytathatta az eljárást, ha azt valamely hitelező kezdeményezte. Ha a csődnyitás iránti kérelem alaptalannak bizonyul, akkor a bíróság elutasította a kérelmet. Ha viszont szükséges a csőd megnyitása, akkor nem folytatható le az eljárás a moratórium alatt, hanem az eljárás félbeszakításáról kellett intézkednie a bíróságnak. Az elrendelt biztosítási

²³ APÁTHY István: *A magyar csődtörvény tervezete*, I. rész, Budapest, Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda, 1874, 77. o.

²⁴ 216. A m. kir. igazságügyminiszter 1914. évi 13.300. I. M. E. számú rendelete, a moratórium következtében a polgári peres és nem peres eljárásban szükséges szabályok megállapításáról. Magyarországi rendeletek tára XLVIII. évf. Magyar Királyi Belügyminiszterium, Budapest, 1914. 2005. o.

intézkedések további fenntartásáról viszont rendelkezhetett a törvényszék.²⁵ A következő két iuristitium-rendelet csupán meghosszabbította a korábbi csődjogi rendelkezéseket fenntartását, ugyanis szó szerint ismétlődtek az. 1914. évi 19.400 I.M. E. számú rendelet megalkotásakor kialakított fordulatok,²⁶ így a csődjogi szabályozás a harmadik iuristitium-rendeletig fokozatosan fejlődött, majd utána az igazságügyminiszter ezek fenntartásáról rendelkezett 1915 végéig. Az 1915. évi iuristitium-rendelet annyival egészült ki, hogy már nem csupán a kivételes hatalomból származó felhatalmazás alapján adta ki a kormányzat, hanem a megelőző év utolsó napjaiban elfogadott 1914:L. tc. 14. §-ára is támaszkodva, amely már nemcsak a magánjogi követelések érvényesítése esetében biztosított beavatkozási lehetőséget, hanem a magánjogi jogviszonyok rendezésére és a kivételes hatalom hatályon kívül helyezéséhez szükséges átmeneti rendelkezések megállapítására is.²⁷

²⁵ 300. A m. kir. igazságügyminiszter 1914. évi 19.400. I. M. E. számú rendelete, a moratórium következtében a polgári peres és nem peres eljárásban szükséges szabályok megállapításáról. Magyarországi rendeletek tára XLVIII. évf. Magyar Királyi Belügyminiszterium, Budapest, 1914. 2465. o.

²⁶ 381. A m. kir. igazságügyminiszter 1914. évi 23.400. I. M. E. számú rendelete, a moratórium következtében a polgári peres és nem peres eljárásban szükséges szabályok megállapítása tárgyában. Magyarországi rendeletek tára XLVIII. évf. Magyar Királyi Belügyminiszterium, Budapest, 1914. 2921. o.; 285. A m. kir. igazságügyminiszter 1915. évi 7.400. I. M. E. számú rendelete, a moratórium következtében a polgári peres és nem peres eljárásban szükséges szabályok megállapítása tárgyában. Magyarországi rendeletek tára XLIX. évf. Magyar Királyi Belügyminiszterium, Budapest, 1915. 924. o.

²⁷ TÓTH Árpád: A háborús jog néhány tulajdonkorlátozó rendelkezése a dualizmus idején. In: Csizmadia Andor: *Jogtörténeti tanulmányok II*, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1968, 294. o.

A kivételes hatalom miatt fenntartott jogrend szűkítésére tett egyik lépés volt a moratórium feloldásáról hozott kormányzati döntés, amely rendelet 1915. augusztus 1-jén lépett hatályba. Ennek 40.§-a értelmében kapott felhatalmazást az igazságügyminiszter a szükséges eljárásjogi szabályok megalkotására, amelynek következtében adta ki rendeletét Balogh Jenő 1915. július 31-én. A csődeljárásra vonatkozó szabályokon azonban ez a rendelet még nem változtatott. Csupán kiterjesztette azon megtámadható közzadási jogcselekmények körét, amelyek esetében a moratórium időszaka nem számítható be.²⁸ Azok a súlyosan visszaélésszerű jogügyleteket (pl. örökségről vagy hagyományról való visszteher nélküli lemondás) vonták a szabályozás hatálya alá, amelyeket a csődnyitást megelőző két évben való megvalósításuk esetén is megtámadhattak az érdekeltek.²⁹

A csődeljárásokra vonatkozó korlátozásokat az 1915. november 15-én kiadott rendelet szüntette meg,³⁰ amely egyúttal bevezette a csődön kívüli kényszeregyezségi eljárást.³¹ A rendelet az igazságügyminiszter rendelkezése alapján 1915.

²⁸ 419. A m. kir. igazságügyminiszter 1915. évi 12.000. I. M. E. számú rendelete, a moratórium fokozatos megszüntetése következtében a polgári peres és nem peres eljárásban a szükséges szabályok megállapítása tárgyában. Magyarországi rendeletek tára XLIX. évf. Magyar Királyi Belügyminisztérium, Budapest, 1915. 1301-1302. o. (A tartalomjegyzék szerint tévesen szerepel a számozása a Rendeletek Tárában, így a korrigált verzió került megjelölésre.)

²⁹ *Az 1878. évi október hó 17-re hirdetett országgyűlés Képviselőházának irományai.* X. k, [Budapest], Pesti Könyvnyomda, 1879, 82. o.

³⁰ 490. A m. kir. minisztérium 1915. évi 4.070. M. E. számú rendelete, a csődön kívüli kényszeregyezségi eljárásról. Magyarországi rendeletek tára XLIX. évf. Magyar Királyi Belügyminisztérium, Budapest, 1915. 1754-1755. o.

³¹ HORVÁTH Attila: *A magyar magánjog történetnek alapjai*, Budapest, Gondolat Kiadó, 2006, 485. o.

december 1-jén lépett hatályba,³² így mintegy másfél éves „intermezzot” követően ismételten helyre álltak a csődjogi viszonyok, viszont a kormányzat az új jogintézmény bevezetésével igyekezett megóvni a fizetési nehézségekbe ütköző gazdasági szereplőket.³³ A csődön kívüli kényszeregyezségi eljárás által ugyanis a csődeljárás megindítása nélkül a hitelezők megkaphatták a követeléseiknek meghatározott hányadát, amely még sokszor így is meghaladta a csődeljárás folyamán megszerezhető pénzüsszeget, az adós pedig a csődöt és annak hátrányos jogkövetkezményeit elkerülve a gazdasági élet aktív résztvevője maradhatott.³⁴

A iuristitium-rendeletek csődjogi szabályaival kapcsolatos ügy a Szegedi Királyi Ítéltábla gyakorlatából

A Szegedi Ítéltábla levéltári anyagában fennmaradt egyik ügy jól szemlélteti, hogy miképpen hatott a folyamatban lévő csődeljárásokra az I. világháború első időszakában elrendelt eljárási moratórium. Fellner Béla felperes kérelmére Dr. Vészi Arthur alperes ellen 1914. június 15-én nyitotta meg a csődöt a Szegedi Kir. Törvényszék. Alperes pedig már az általános

³² 551. A m. kir. igazságügyminiszternek 1915. évi 61.000. I. M. számú rendelete, a csődön kívüli kényszeregyezségi eljárásról szóló 4.070/1915. M. E. számú rendelet végrehajtása tárgyában. Magyarországi rendeletek tára XLIX. évf. Magyar Királyi Belügyminisztérium, Budapest, 1915. 1999. o.; MESZLÉNY Artur: *A csődön kívüli kényszeregyezség*, Budapest, Athenaeum, 1916, 14. o.

³³ Indokolás a csődön kívüli kényszeregyezségről és a csődtörvény egyes rendelkezéseinek módosításáról szóló törvényjavaslathoz. *Az 1910. évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés Képviselőházának irományai*, L. k, Budapest, Pesti Könyvnyomda, 1916, 99. o.

³⁴ ANTAL Tamás: *A Szegedi Királyi Ítéltábla története 1921 és 1938 között*. III. k., Budapest-Szeged, 2017, 32-33. o.

mozgósításkor katonai szolgálatra bevonult, amelynek következtében a Szegedi Kir. Ítéltábla a felperes 1914. augusztus 10-ei dátumozású felfolyamodását az 1914. július 30-án kelt törvényszéki végzéssel szemben már nem bírálhatta el. A bíróság az eljárást felfüggesztette és az iratokat az elsőfokú bíróságnak visszaküldte azzal, hogy a moratórium lejárta után haladéktalanul terjessze fel újra azokat.³⁵

A bíróság a korábbiakban már elemzett 13.300/1914. I. M. E. számú rendelet 7. §-ára hivatkozott 1914. szeptember 9-én kelt végzésében, miszerint a jelen esetben az 1914. augusztus 15-e előtt a hitelező által kezdeményezett csődnyitás szünetel. Ennek kapcsán érdemes megjegyezni, hogy a bírói tanács először a szünetelés kimondásaként szövegezte az eljárási cselekményt, amelyet később felfüggesztésre korrigált. Az 1911. évi I. tc. alapján és Magyary Géza szerint a szünetelés elrendelésére a felek kölcsönös megegyezése esetén volt lehetőség,³⁶ míg abban az esetben, ha valamelyik fél háború idején katonai szolgálatot teljesített, akkor a bíróság végzés útján felfüggeszthette az eljárást hivatalból vagy valamely fél kérelmére.³⁷ A Pp. alapján így a bíróság terminológiája tűnik helyesebbnek, amelyet igazolni látszik, hogy a második iuristitium-rendelet értelmében a bíróság már az eljárás félbeszakítására kapott lehetőséget szünetelés helyett. Ugyan jogforrási alapként nem jelölte meg a bíróság a m. kir. miniszterium 1914. évi 5761. M. E. számú rendeletét, de ennek értelmében a katonai szolgálatot teljesítő peres fél esetében az

³⁵ Csongrád Megyei Levéltár Szeged (a továbbiakban: CSMLSZ) VII. 1. Szegedi Királyi Ítéltábla iratai 679. (1979- a dobozon megjelölt évszám téves, mivel 1920-as évek ítéltáblai anyagait tartalmazó dobozok közé van számozva, és ezekhez az évekhez tartozó iratokat is tartalmaz) 4941/1914cs.

³⁶ MAGYARY Géza: *A magyar polgári perjog*, Budapest, Franklin-Társult, 1913, 403-404. o.

³⁷ MAGYARY: i. m. 398. o.

eljárást hivatalból szintén köteles volt felfüggeszteni a bíróság,³⁸ így a bíróság által használt terminológia ezzel a rendelettel is egybevágott. Ez az eset így rámutat arra, hogy ekkor még nem lépett hatályba az 1911. évi Pp., de a fogalomhasználata már hatott a bírósági gyakorlatra. Azt azonban érdemes megjegyezni, hogy a második iuristitium-rendeletben használt félbeszakítás, mint fogalom az új perrendtartásban nem használt terminológia.

A Szegedi Királyi Törvényszék 1920. október 14-én küldte meg újra az iratokat az ítéletábla számára, mivel „a bíróság hivatalos tudomása szerint Dr. Vészi Arthur panaszlott a háború tartama alatt teljesített katonai szolgálatból illetve hadi fogságból visszatért és újból Hódmezővásárhelyen telepedett le.”³⁹ A Szegedi Királyi Ítéletábla 1920. november 3-án kelt végzésében először megállapította,⁴⁰ hogy a 2.807/1915. M. E. számú moratóriumfeloldó rendelet a moratóriumot megszüntette.⁴¹ Vészi Arthur a katonai szolgálatból és a hadi fogságból pedig már visszatért, így az 1.380/1915. M. E. számú rendelet 1. §-ának hatálya sem terjedt már ki rá,⁴² emiatt ez a felfüggesztési ok már nem állt fenn. A

³⁸ 154. A m. kir. miniszterium 1914. évi 5761. M. E. számú rendelete, a polgári peres és nem peres eljárás tekintetében rendkívüli intézkedések megállapításáról. Magyarországi rendeletek tára XLVIII. évf. Magyar Királyi Belügyminiszterium, Budapest, 1914. 1457-1458. o.

³⁹ CSMLSZ VII. 1. Szegedi Királyi Ítéletábla iratai 679. (1979) 2762/1915/18.

⁴⁰ CSMLSZ VII. 1. Szegedi Királyi Ítéletábla iratai 679. (1979) P.I.992/19/1920.

⁴¹ 351. A m. kir. minisztérium 1915. évi 2.807. M. E. számú rendelete, a magánjogi kötelezettségek teljesítésére engedett halasztás (moratórium) fokozatos megszüntetéséről. Magyarországi rendeletek tára XLIX. évf. Magyar Királyi Belügyminisztérium, Budapest, 1915. 1123-1147.

⁴² 284. A m. kir. minisztérium 1915. évi 1.380. M. E. számú rendelete, a háború következtében a polgári peres és nem peres eljárásban szükséges

4.070/1915. 71. §-a alapján 1915. december 1-jétől a hadi szolgálatot vagy azzal azonos tekintet alá eső szolgálatot már nem teljesítő adósok ellen a félbeszakadt csődnyitási eljárás hivatalból folytatandó volt, így az Ítéletábla több mint hat év elteltével ismételten érdemi vizsgálat tárgyává tehetette az ügyet.⁴³

Összegzés

Az I. világháború időszakában a kormányzat az 1912:LXIII. tc. alapján megszerzett felhatalmazásra támaszkodva hatékonyan léphetett fel a gazdaság megóvása érdekében, így a fizetéseképtelenné váló gazdasági szereplők számára majd másfél év állt rendelkezésre az I. világháború kitörését követően a talpra állásra, amelyet követően a csődön kívüli kényszeregyezés jogintézménye biztosított „mentőövet” számukra.

Balogh Jenő igazságügyminiszteri regnálása így az I. világháborúban is igazolta a személye irányában támasztott elvárásokat,⁴⁴ amelyeknek nem volt könnyű megfelelnie, mivel ebben az időszakban kellett végül hatályba léptetnie az új polgári perrendtartást, a háborús viszonyok miatt pedig a magánjogi kodifikáció is megszakadt,⁴⁵ így jogalkotási

rendkívüli intézkedések megállapításáról. Magyarországi rendeletek tára XLIX. évf. Magyar Királyi Belügyminisztérium, Budapest, 1915. 905-906.

⁴³ 490. A m. kir. minisztérium 1915. évi 4.070. M. E. számú rendelete, a csődön kívüli kényszeregyességi eljárásról. (a továbbiakban: 4.070/1915. M. E. számú rendelet) Magyarországi rendeletek tára XLIX. évf. Magyar Királyi Belügyminisztérium, Budapest, 1915. 1754.

⁴⁴ STIPTA István: Balogh Jenő, az igazságügy református minisztere, In: *Jogtörténeti Szemle*, 2017/4. szám, 40-41. o.

⁴⁵ HOMOKI-NAGY Mária: Gondolatok a magyar kodifikáció történeti háttéréről. In: Hajdú József (szerk.): *90 éves a szegedi jogászképzés*,

szempontból is nehéz helyzetben kellett tárcájának megalkotnia a moratórium- és iuristitium-rendeleteket.

Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2013, 92. o.; Mária HOMOKI-NAGY: Geschichte der zivilrechtlichen Kodifikation. In: Gábor Máthé (Hrsg.): *Die Entwicklung der Verfassung und des Rechts in Ungarn*, Budapest, Dialóg Campus Verlag, 2017, 497. o.

Szépvolgyi Enikő

A hadigondozás jogi szabályozásának áttekintése a polgári korban az 1933. évi VII. törvénycikkkel bezárólag¹

„Nem dogmák, nem megdönthetetlen elvek vannak benne lefektetve. Nem rendelet, nem utasítás e füzet tartalma. Egy tömegkísérlet leírásának szeretném inkább nevezni... De evvel a tömegkísérlettel az óriási munkát csakhogy éppen megkezdettük. Csakhogy éppen kiinduló pontot és irányt találtunk a megoldáshoz. A munka további során a tapasztalatok a munkát és nézeteinket módosítani fogják.”²

1. Bevezetésként a háború következményeinek enyhítéséről

A fenti idézet Teleki Pál munkájából származik, amely a hadigondozás addigi tapasztalatait összegezte 1918-ban. A tömegkísérlet kifejezés kiválóan szemlélteti az első világháború éveit alatti zajló hadigondozást, hiszen az országnak a korábbi történelem során nem tapasztalt nehézségekkel kellett szembenézzen, melyek megoldására nem álltak rendelkezésre kész forogatókönyvek.

A háborúban megsérült katonákat már az ókorban is tisztelet övezte, ez a tisztelet pedig különböző formában

¹ AZ INNOVÁCIÓS ÉS TECHNOLÓGIAI MINISZTERIUM ÚNKP-19-3-II-SZE-3 KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJÁNAK SZAKMAI TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT.

² TELEKI PÁL: *Sociálpolitika és hadigondozás gyakorlati tapasztalatok alapján*, Budapest, Kiadja az Országos Hadigondozó Hivatal, 1918, 4. o.

nyújtott támogatásokban is megtestesült.³ Magyarország jogtörténeti emlékei között keresgélve az elmúlt két évszázadot megelőzően is ráakadhatunk olyan jogforrásokra,⁴ amelyek a hadi sérültek helyzetével foglalkoztak.⁵

A 19-20. század eseményei hatást gyakoroltak a hadviselés során alkalmazandó nemzetközi jogi szabályok fejlődésére is. Henry Dunant az 1859-es solferinói csata során látott állapotok hatására írta meg a Solferinói emlék című művét, melyben szorgalmazta a háborús sebesülteket ellátó pártatlan segélyszervezet létrejöttét. 1863-ban létrejött az a nemzetközi segélyszervezet, amely 1875 óta a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága nevet viseli. A szervezet megalakulását követő évben, Genfben az államok megállapodtak arról, hogy a Vöröskereszt létesítményeit és alakulatait nem tekintik a haderő részének vagy célpontnak. A háborús sebesültek, betegek és az egészségügyi alakulatok helyzetét rendező nemzetközi jogi szabályokat – az 1906-ban, 1925-ben és 1949-ben Genfben kötött egyezmények nyomán – genfi jogként tartják számon.⁶

A *ius in bello* területére tett rövid nemzetközi jogi kitekintéssel a tanulmány mindössze arra szándékozik

³ MELLY József: *A hadigondozottak Budapesten*, Budapest, Budapest Székesfőváros Házinyomdája, 1932, 25. o.

⁴ Ezen jogforrások közül Mária Terézia vonatkozó tárgyú, 1750-ben kiadott pátensét szükséges megemlíteni. A pátensről bővebben lásd: SZITA István: Mária Terézia rendelete a hadigondozásról, In: *Magyar Katonai Szemle*, 1937/4. szám, 206-215. o.

⁵ SZILÁGYINÉ HEINRICH Andrea: A hadigondozás törvényi szabályozásának változásai Magyarországon, In: *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Juridica et Politica, Tomus XXXV.*, 2017, 31. o.

⁶ A hadijog 19. századi fejlődéstörténetében kiemelt jelentőséggel bírt az említettek kivül a Lieber-kódex és a szentpétervári nyilatkozat elfogadása is.

rávilágítani, hogy az első világháború idején már adottak voltak olyan nemzetközi jogi humanitárius szabályok, amelyek a háború következményeinek enyhítésére tett lépésként értékelhetők.⁷ A hadigondozás belső jogi szabályozása is tekinthető törekvésnek arra, hogy az egyes államok enyhítsék a háború társadalmi és gazdasági következményeit.

A 19. század második felétől kezdve az állami szerepvállalás mértéke átalakulóban volt, az ipari forradalom okozta társadalmi változások tükrében bizonyos területeken aktív állami cselekvésre volt szükség,⁸ ezen területek egyike pedig a szociális gondoskodás terrénuma volt. A hadigondozás korabeli szakirodalmát tanulmányozva megállapítható, hogy szükségszerűen előkerült a szegényügy kérdése a hadigondozottak ellátása vonatkozásában. A hadigondozás célja és rendeltetése alapvetően az kellett legyen, hogy az érintetteket olyan gazdasági helyzetben tartsa, hogy ne vegyék igénybe a szegényellátás keretében elérhető lehetőségeket. Csorna Kálmán a szegénygondozásról írt művében hasonló álláspontra helyezkedik, amikor kimondja: „A hadirokkantakat és hadikárosultakat, hadiözvegyeket és hadiárvékat hazafias,

⁷ KOVÁCS Péter: *Nemzetközi közjog*, Budapest, Osiris Kiadó, 2016, 663-667. o.

⁸ KELEMEN Roland: A háború esetére szóló kivételes intézkedéseket tartalmazó 1912. évi LXIII. törvény genezise és sajtó, valamint jogtudományi visszhangja, In: KELEMEN Roland (szerk.): *Források a kivételes hatalom szabályozásának magyarországi geneziséről*, Budapest, Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, 2017, 12-14. o.; KELEMEN Roland: A polgári kor társadalombiztosítása - Társadalombiztosítási bíraskodás a polgári korban, In: MOLNÁR, Andrea; SZÉPLAKI, László (szerk.): *Tanulmányok a győri felsőbíraskodás történetéből a XIX-XX. század fordulóján*, Győr, Győri Ítéletábra, 2019, 149-174. o.; KELEMEN Roland: A kettős forradalom hatása a 19. század eleji geopolitikai viszonyokra: Avagy a polgári jogállam születése, In: *Doktori Műhelytanulmányok*, Győr, 2017, 81-102. o.

politikai és szociális okokból nem lehetett a szűkmarkú és megbélyegző jellegű szegénygondozás védelme alatt meghagyni”.⁹ Schuler Dezső munkája nyomán ragadható meg, hogy a hadigondozás végső soron miben is tért el a szegénygondozástól, ez pedig nem más, mint a segélyezés szociális gondozássá fejlesztése.¹⁰ A hadigondozás szabályozása és a hadigondozás intézményrendszerének kiépítése kezdetektől fogva központi szinten zajlott, ezzel szemben a szegényügy kezelése a községek rendezéséről szóló 1871. évi XVIII. törvénycikk, illetve az ezt felváltó a községekről szóló 1886. évi XXII. törvénycikk értelmében a községek hatáskörébe tartozott.¹¹

A tanulmány a polgári állam hadigondozásának jogi szabályozását jogtörténeti nézőpontból vizsgálja az 1933. évi hadigondozási törvénymegszületésével bezárólag, így nem tér ki a polgári és bolsevik típusú forradalmak idején alkotott, vonatkozó tárgyú jogszabályok ismertetésére. A szabályozás értékelése során a tanulmány főként a tárgyalt korszak szakirodalmi forrásaira hagyatkozik, nem vállalkozik azonban a hadigondozás szervezetének és feladatainak minden részletre kiterjedő bemutatására, továbbá a hadigondozás szempontjából releváns összes jogszabály felkutatására sem.

⁹ CSORNA Kálmán: *A szegénygondozás Budapesten*, Budapest, Budapest Székesfőváros Házinyomdája, 1929, 15. o.

¹⁰ SCHULER Dezső: *Hatósági és társadalmi embervédelem Budapesten*, 2. kötet, Budapest, Budapest Székesfőváros Házinyomdája, 1937, VI. rész. Általános embervédelem, 483. o.

¹¹ A községek rendezéséről szóló 1871. évi XVIII. törvénycikk 22. § g) illetve a községekről szóló 1886. évi XXII. törvénycikk 21. § g).

2. A hadigondozás fogalmáról és a hadigondozottak köréről

1917-ben írt művében Petri Pál arra mutatott rá, hogy a hadigondozás fogalma és a hadigondozottak köre nem volt pontosan meghatározva. Ugyanakkor úgy vélte, hogy a hadigondozottak körébe a hadirokkantakon, hadiárványon, hadiözvegyeken, illetve a hadbavonultak családjain kívül beletartoznak mindazok, akiket a háború következtében veszteség ért.¹²

Teleki Pál már idézett munkájában rávilágít arra, hogy a hadigondozás által a családokat kellett alkalmassá tenni a saját erejükből történő boldogulásra. Ez pedig komplex szemléletet, valamint az egyes segélyező és szociális ellátást nyújtó szervezetek munkájának összehangolt működését igényelte. A szociális gondoskodás dualizmuskori rendszerében a hadigondozás új kihívások elé állította a még kialakulóban lévő állami ellátórendszert.¹³ A magyar állam nem volt felkészülve a háború következményeire a hadigondozás jogi szabályozásának vonatkozásában sem, „a hadigondozás feladatai mindenhol csak lassanként, a háború tartama alatt kezdtek kialakulni.”¹⁴

Szokolay Leó olyan hatósági és társadalmi szociális tevékenységként írta le a hadigondozást, amelyet a hadirokkantak, hadiárvány és hadiözvegyek, valamint a háborúban elhunytak családjának irányába fejtenek ki. Az eszközöket a rendszeres anyagi támogatásban, a gazdasági életbe történő visszailleszkedést segítő programokban, és a

¹² PETRI Pál: *A magyar hadigondozás történetének vázlatja*, Budapest, Országos Hadigondozó Hivatal, 1917, 4. o.

¹³ TELEKI: i. m. 4-10. o.

¹⁴ HELLER Farkas: Hadigondozásunk fejlődése, In: *Magyar Társadalomtudományi Szemle*, 1918/1-3. szám, 6. o.

rokkantak egészségügyi kezelésére irányuló tevékenységekben összegezte.¹⁵ „A hadigondozás az akkori közigazgatási beosztás szerint a szociális igazgatás fogalmköréhez tartozott, működése szerint három fontos részre volt osztható, mégpedig: a gyógyászati tevékenységre, a járadékszolgáltatásra, valamint a polgári életben való beilleszkedésre és a szociális támogatásra.”¹⁶

2.1. Hadirokkantak

A háborút megelőző jogalkotás az 1875. évi LI. törvénycikk keretében foglalkozott a sebesült – rokkant katonák helyzetével, a támogatás mértéke a törvény rendszerében az egyén katonai rangjához igazodott.¹⁷ A hadképtelen egyének törvény alapján időleges vagy állandó nyugdíjban részesülhettek a szolgálati idő és a hadképtelenséget előidézők függvényében.¹⁸ A hadképtelenné vált katonákat a nyugdíjon felül sebesülési pótdíj is megillette a sebesülés mértéke szerint a törvényben tételesen meghatározott összegben, szolgálati időre való tekintet nélkül.¹⁹ A katonai ellátási törvényben meghatározott harmadik módja a katonai rokkantak házáinak ellátási állományába való felvétel volt.²⁰

¹⁵ SZOKOLAY Leó: *Jogi alapismeretek a szociális munkában*, Budapest, Budapest székesfőváros Házinyomdája, 1937, 170. o.

¹⁶ SUBA János: *Az Országos Hadigondozó Hivatal*, In: *Rendvédelem-történeti Füzetek*, 2010/21. szám, 123. o.

¹⁷ A közös hadsereg (haditengerészet) és a magyar királyi. honvédség egyéneinek katonai ellátásáról szóló 1875. évi LI. törvénycikk (a továbbiakban: 1875. évi LI. tc.).

¹⁸ 1875. évi LI. tc. 2-20. §.

¹⁹ 1875. évi LI. tc. 35-42. §.

²⁰ 1875. évi LI. tc. 47-49. §.

1915-ben szervezték meg Csonkított és Béna Katonákat Gondozó Bizottságot, melynek feladata a sérültek gyógy- és utókezelése, illetve művégtagokkal történő ellátása volt.²¹ A Bizottság megteremtette a rehabilitáció infrastrukturális alapjait, emellett pedig továbbra is adott volt az 1875. évi LI. törvénycikkben foglalt segélyezés és rokkantázi ellátás is.²²

Az ellátás mértékének meghatározásában előrelépést jelentett az 1915. évi XV. törvénycikk,²³ amely a segély összegének megállapításánál már a rokkantság mértékét vette alapul a katonai rang helyett.²⁴ A katonaság legénységi állományába tartozó, a háború alatt vagy annak következtében rokkanttá vált magyar állampolgároknak, továbbá a katonaság legénységébe tartozó a háború alatt vagy annak következtében eltűnt, elesett állampolgárok hátrahagyottjainak segélyezéséről bizonyított rászorultság esetén a minisztérium dönthetett.²⁵ A kormány a törvényben felhatalmazást kapott arra, hogy megállapodást kössön az ellenséges területeken sérülést szenvedő, rokkanttá vált magyar katonák hadigondozásának tárgyában.²⁶

A Csonkított és Béna Katonákat Gondozó Bizottságot a hadirokkantak helyzetének segítésére létesített Magyar Királyi

²¹ PETRI: i. m. 5. o.

²² CSERHALMI Péter: Az első világháborús magyar hadirokkantak állami ellátásának jogi szabályozása az 1933-as „rokkant törvény” megszületéséig, In: *Sic itur ad astra*, 2018, 172-173. o.

²³ Az 1915-16. költségvetési év első hat hónapjában viselendő közterhekről és fedezendő állami kiadásokról szóló 1915. évi XV. törvénycikk (a továbbiakban: 1915. évi XV. tc.).

²⁴ VÖRÖS Katalin: A magyar iparoktatás „hadi útja”, In: *Per Aspera ad Astra*, 2015/2. szám, 53. o.

²⁵ 1915. évi XV. tc. 7. §.

²⁶ 1915. évi XV. tc. 8. §

Rokkantügyi Hivatal váltotta fel 1915-ben.²⁷ A gróf Tisza István miniszterelnök által kiadott rendelet értelmében a Hivatal látta el a csonkított, rokkant és a belbeteg katonák ügyének egységes szervezését, irányítását és igazgatását. A Hivatal a miniszterelnökség alárendeltségében működött, személyzete polgári és katonai személyekből állt, hatásköre kiterjedt szervezetalkítási (intézetek – műhelyek létesítésére), irányítási, fenntartói, ellenőrzési tevékenységekre. Feladatai közé tartozott többek között a művésztagok gyártása körüli szervezési, finanszírozási teendők ellátása, az átképzés, a munkaközvetítés és a patronage működésének biztosítása is.²⁸ A Hivatal törekedett arra, hogy a betegek az utókezelés során szakszerű orvosi ellátást kapjanak, ezért igyekezett az egyes intézményeket az elhelyezés szempontjából a sérülés és a szükséges kezelés mentén speciálisan megszervezni.²⁹

A csonkított és béna katonák orvosi utókezeléséről, mesterséges testrészekkel való ellátásáról és a gyakorlati oktatásról rendelkezett az 1915. évi 3.300 M. E. számú rendelet. Az utógondozás a fegyveres erőhöz tartozó, a háború alatt keresetkéességükben valamilyen sérülés miatt korlátozottá vált személyek helyzetén volt hivatott segíteni, amennyiben fennállt a reménye a keresetkéesség teljes vagy részleges visszanyerésének. A rendelet rögzítette, hogy a mesterséges testrészeket az utógondozás keretében ingyen

²⁷ A m. kir. miniszterelnök 1915. évi 3.301. számú rendelete a rokkant katonákat gondozó szervezetről, Magyarországi Rendeleték Tára (a továbbiakban: RT.), 1915, 1392-1414. o.

A fenti rendeletet kiegészítő rendelkezéseket lásd: A m. kir. miniszterelnök 1915. évi 3.867. M. E. számú rendelete a rokkant katonákat gondozó szervezetről szóló 3301/1915. számú rendeletének kiegészítése tárgyában, RT., 1915, 1625-1626. o.

²⁸ 1915. évi 3.867. M. E. számú rendelet, 3. §.

²⁹ PETRI: i. m. 11-14. o.

megkapják a betegek. A szükséges intézeti utókezelésnek és gyakorlati oktatásnak magukat alá nem vető, vagy a művégtagok alkalmazását megtagadó legénységi állományba tartozó személyeket a rendelet értelmében felülvizsgálati bizottság elé kellett állítani. Azon betegek, akik nem rendelkeztek legalább 10 éves katonai szolgálati idővel és a felülvizsgálati bizottság által szükségesnek vélt hadigondozási formát szándékosan késleltették, vagy annak sikerét megghiúsították, a rokkantsági ellátásra való igényüket teljesen vagy részben elveszthették.³⁰

1917-től a Magyar Királyi Rokkantügyi Hivatal jogutódjaként létrehozott Országos Hadigondozó Hivatal látta el a hadigondozás körébe tartozó feladatokat. Az 1917. évi 900 M.E. számú rendelet kijelentette, hogy a hadigondozás olyan nemzeti feladat, amelyet az állam a helyi önkormányzati hatóságok és a társadalom segítségével lát el. A hadigondozói tisztség létrehozása (pártfogók és tanácsadók) a társadalom intézményesített részvételét biztosította a hadigondozásban.³¹ Finkey Ferenc a hadigondozás hatékonyságát éppen a széleskörű társadalmi szerepvállalás és részvétel függvényében látta fokozhatónak.³² A járás hadigondozói alkották a járási hadigondozó bizottságot, amely választmányán keresztül kísérté figyelemmel a járási hadigondozási ügyek kezelését.³³

³⁰ A m. kir. miniszterelnök 1915. évi 3.300. M. E. számú rendelete, a csonkított és béna katonák orvosi utókezeléséről, mesterséges testrészekkel való ellátásáról és gyakorlati oktatásáról, RT., 1915, 1390-1392. o.

³¹ A m. kir. minisztérium 1917. évi 900. M. E. számú rendelete, a hadirokkantakat és családjukat, továbbá a hadiárvékat és a hadiözvegyeket gondozó szervezetről (a továbbiakban: 1917. évi 900. M. E. számú rendelet), RT., 1917, 121-134. o.

³² FINKEY Ferenc: *Die Aufgaben der Kriegsfürsorger*, Pozsony, Buchdruckerei Carl Angermayer, 1917, 8. o.

³³ 1917. évi 900. M. E. számú rendelet 13. §.

Vármegyei székhelyen és törvényhatósági városban pedig a törvényhatósági hadigondozó bizottság látta el a törvényhatósági hadigondozás egységes irányítását és felügyeletét.³⁴

Az 1917. évi 1.820 M.E. számú rendelet a hadigondozottak megélhetésének elősegítésére szolgáló ingatlanokra – a haditelkekre - vonatkozó magánjogi szabályokat határozta meg. A haditelek e minőségének telekkönyvi bejegyzésére szükség volt, hiszen a haditelkek elidegenítési és terhelési korlátozás alá estek, továbbá a haditelkekre vezetett végrehajtás szintén megszorítások között történhetett, illetve a haditelkek öröklésére vonatkozó speciális szabályokat is megállapított a rendelet.³⁵

Az 1918. évi 3510. számú miniszterelnöki rendelet rendelkezett a hadigondozó népirodák szervezése és hadigondozó kormánybiztosok hatáskörének megállapítása tárgyában, kiegészítve ezzel a hadigondozás rendszerét alapvetően meghatározó, korábban már említett 1917. évi 900. számú miniszterelnöki rendeletet.³⁶

2.2. Hadiárvák és hadiözvegyek

A hadiárvák esetén az állam könnyebb helyzetben volt, hiszen az árva és elhagyatott gyermekekről történő gondoskodást

³⁴ 1917. évi 900. M. E. számú rendelet 15. §.

³⁵ A m. kir. minisztérium 1917. évi 1.820. M. E. számú rendelete, a hadirokkantak, hadiözvegyek és hadiárvák megélhetésének elősegítésére szánt ingatlanokra vonatkozó magánjogi intézkedésekről, RT., 1917, 354-361. o.

³⁶ A m. kir. minisztérium 1918. évi 3.510. M. E. res. számú rendelete, a hadigondozó népirodák szervezéséről és a hadigondozó kormánybiztosok hatáskörének megállapításáról, RT., 1918, 920-925. o.

biztosító intézményrendszer már működött a háború kezdetekor.

A mozgósítás esetén behívott, tábori szolgálatra berendelt és a népfelkeléshez tartozók családjának segélyezéséről rendelkezett az 1882. évi XI. törvénycikk.³⁷ A segélyre való jogosultak körét a felmenőkre, lemenőkre és házasság által szerzett rokonok körére terjesztette ki a törvény, abban az esetben, ha a jogosultak ellátása egészben vagy részben a behívott keresményéből vagy szolgálati béréből történt. Fontos megemlíteni, hogy a törvény alapján nyújtott segély mértékébe nem lehetett beszámítani, s ezzel összefüggésben csökkenteni az összegét a magánjótékonyság által nyújtott, vagy az államtól - községtől más jogcímen kapott segély összegével.³⁸

Az 1887. évi XX. törvénycikk részletesen szabályozta a hadiárvak és hadiözvegyek ellátásának rendszerét. A törvénycikk I. fejezete a tisztek, míg a II. fejezete a legénységi állományba tartozók özvegyeinek és árváinak ellátásáról rendelkezett. Az árvák nevelési járulékból részesültek a törvényben meghatározott esetekben, a járulékra tehát maguk a gyermekek voltak jogosultak, viszont a kifizetés az anya – gyám kezéhez történt. A tisztek fiú gyermekei 20, leánygyermekei pedig 18 éves korukig, míg a legénység árvái csak 16 és 14 éves kor betöltéséig voltak jogosultak nevelési járulékra. Az özvegyek kötelesek voltak a gyermekeket eltartani és az ellátásukról gondoskodni az özvegyi nyugdíj és

³⁷ A mozgósítás esetében behívott állandóan szabadságoltak, tartalékosok, póttartalékosok, honvédek és egyéb jogosultak gyámol nélküli családjainak az 1880. évi XXVII. tc. 5. §-a alapján nyújtandó segélyezés módozatáról szóló 1882. évi XI. törvénycikk (a továbbiakban: 1882. évi XI. törvénycikk).

³⁸ 1882. évi XI. törvénycikk, 2. és 5. §.

az árvák részére engedélyezett nevelési járulék összegéből. A törvény nemenként meghatározta az egyes árvaellátási formákat is.³⁹

Az 1887. évi XX. törvénycikkben megállapított járulékok összege a megélhetési költségek emelkedése miatt nem fedezte az alapvető életszükségleteket sem. Az 1907. évi XVI. törvénycikk volt hivatott orvosolni a problémát és kezelni azt a szakadékot, amely az osztrák és a magyar ellátás mértékében tapasztalható volt.⁴⁰ A személyes hadiszolgálatra bevont egyének szolgálattal összefüggésben bekövetkezett keresetképtelensége vagy halála esetén a hátramaradottjaik az 1912. évi LXVIII. törvénycikk értelmében ugyanolyan ellátási igénnyel rendelkeztek, mint a katonai szolgálatot teljesítők hátramaradottjai.⁴¹

A társadalmi gyermekvédelmi intézkedések ellátását az Országos Gyermekvédő Ligára bízta az Országos Segélyező Bizottság. Az árvaszékek eljárásának összehangolását a 1914. évi 147.788 B.M. számú rendelet végezte el. A hadbavonultak kiskorú gyermekeinek ügyében haladéktalan eljárást írt elő, továbbá minden esetre vonatkozóan szorgalmazta gyámok kirendelését, ez utóbbi rendelkezés érdekében lehetővé tette hivatásos gyámok mellett olyan személyek gyámként történő kijelölését is, akiket a Liga vagy a közigazgatási hatóságok javasoltak.⁴²

³⁹ A hadsereg, hadtengerészet, honvédség és népfőlkelés tisztái és legénységi özvegyeinek és árváinak ellátásáról szóló 1887. évi XX. törvénycikk.

⁴⁰ 1907. évi XVI. törvénycikk indokolása az 1887. évi XX., 1891. évi X. és 1896. évi IV. törvénycikkek módosításáról, illetve az 1887. évi XX., 1891. évi X. és 1896. évi IV. törvénycikkek módosításáról szóló 1907. évi XVI. törvénycikk.

⁴¹ A hadiszolgáltatásokról szóló 1912. évi LXVIII. törvénycikk 8. §.

⁴² A m. kir. belügyminiszter 1904. évi 147.788 számú körrendelete valamennyi árvaszékhez — a budapesti kivételével, a hadba vonultak

Az 1914. évi 161.000 B.M. számú rendelet a hadbavonultak kiskorú gyermekeinek fokozottabb védelméről rendelkezett. A rendelet kifejezetten a hadbavonult elhunyt vagy eltűnt egyének kiskorú gyermekeinek helyzetével foglalkozott, célja a fizikai lét alapjait biztosító ellátáson túlmenően, a kiskorú gyermekek jövőjét biztosító gondoskodás megalapozása volt. Az árvaszékeknek saját hatáskörükben előírta annak előmozdítását, hogy az árva gyermekek mielőbb részesülhessenek a törvényben meghatározott őket megillető katonai ellátásban.⁴³

Zombory László véleménye alapján a hadiárvák ügyét helytelen volt az elhagyott és árva gyermekek ügyével egyformán kezelni. Úgy vélte, egyetértve Szatmári Mór álláspontjával, hogy a hadiárvákról történő gondoskodás a nemzet erkölcsi kötelessége, melyet mielőbb meg kell szervezni. A hadiárvák számának várható növekedésével számolt, tekintettel arra, hogy a sorkatonák bevetését követően sor került idősebb, már családos férfiak harctérre küldésére is.⁴⁴

Az Országos Hadigondozó Hivatalt létrehozó rendelet kapcsán már említésre került a társadalom hadigondozási feladatokba bevonása és a pártfogó tisztsége. A pártfogó feladatai közé tartozott a személyi és vagyoni viszonyok felügyelete és a gyám támogatása a hadiárvák érdekeinek előmozdítása céljából. Továbbá a pártfogó közreműködött a hadiárvák megfelelő helyen történő elhelyezésében is, a gyám működésével szembeni kifogását pedig jelezhetette az árvaszék

elhagyott vagy elárvult gyermekei érdekében követendő gyámhatósági eljárásról, RT., 1904, 1549-1550. o.

⁴³ A m. kir. belügyminiszter 1914. évi 161.000 számú körrendelete valamennyi árvaszékhez, a hadbavonultaknak és kiskorú gyermekiknek fokozott gyámhatósági védelméről, RT., 1914, 2744-2753. o.

⁴⁴ ZOMBORY László: *Gyermekvédelem a háború alatt*, Budapest, Stephaneum Nyomda R. T., 1916, 1-3. o.

felé.⁴⁵ A hadiözvegyeket (és a hadirokkantakat) tanácsadók segítették. A tanácsadók ellenőrizték, hogy a hadiözvegy megfelelően részesült-e a neki járó ellátásban.⁴⁶

A hadiárvak segélyezése a kortársak véleménye alapján nem volt kielégítő. Városokban jellemzően a gyermekbűnözés veszélye, a gyermekek elhanyagolása, felügyelet nélkül hagyása, illetve a gyermekmunka jelentett problémát, de ide lehet sorolni a kifizetett segély és járulék nem megfelelő célra történő felhasználását is. A falvakban a gyermekhalandóság magas aránya jelentette a fő problémát.⁴⁷ A rendszer egyik gyengepontja az ellenőrzés hiányosságaiiban rejlett.⁴⁸

3. Hadigondozás szabályozása a két világháború közötti években az 1933. évi VII. törvénycikk megszületéséig

1921-ben a munkaügyi és népjóléti miniszter által kibocsátott Tájékoztató volt hivatott segíteni a hadigondozás ügyét a hatályban lévő jogszabályi rendelkezések összefoglalásával.⁴⁹ 1920-ban társadalmi kezdeményezés nyomán jött létre a Hadirokkantak, Hadiárvak és Hadiözvegyek Nemzeti Szövetsége, amely 1929-től a belügyminiszter által kirendelt miniszteri biztos ellenőrzése alatt félhivatalos szervként működött.⁵⁰ A Szövetség ellátta a hadigondozottak

⁴⁵ 1917. évi 900. M. E. számú rendelet 3. §.

⁴⁶ 1917. évi 900. M. E. számú rendelet 4. §.

⁴⁷ ZOMBORY: i. m.(1916), 4-5. o.

⁴⁸ ZOMBORY László: *A hadiárvak védelme*, Kolozsvár, Bonaventura Könyvnyomda Nyomása, 1915, 3-6. o.

⁴⁹ Lásd: Szociális ügyek, In: *Magyar Közigazgatás*, 1921/18. szám, 3-4. o.

⁵⁰ SCHULER: i. m. 484. o.

érdekképviselőt,⁵¹ továbbá munkaközvetítőként is működött.⁵²

A nem hivatásos állományból származó hadirokkantak, hadiözvegyek és hadiárvak ellátásának szabályait – ellátási formákra és a hadigondozás szervezetére is kiterjedve – határozta meg az 1922. évi 2700 M. E. számú kormányrendelet (a továbbiakban: Kormányrendelet).⁵³ A Kormányrendeletet az 1922. évi XVII. törvénycikk a nem hivatásos állományból származó hadirokkantak ellátásának alapvető jogszabályává tette, hatályon kívül helyezve az 1875. évi LI. tc. nem hivatásos katonai állományból származó hadirokkantakra vonatkozó rendelkezéseit.⁵⁴ A Kormányrendelet preambulumból kitűnik, hogy a benne szereplő szabályozás ideiglenes jelleggel, a vonatkozó törvény megalkotásáig volt hivatott a hadigondozás normaanyagául szolgálni. A Kormányrendelet nómuma abban rejlett, hogy egységes szerkezetben határozta meg a hadigondozottak körét, a hadigondozás ellátási formáit, továbbá rendelkezett a hadigondozás szervezetéről is.

A Kormányrendelet rögzítette, hogy mely szolgálatok tartoztak egyenlő elbírálás alá a nem hivatásos katonai szolgálattal, meghatározva ezzel az ellátásra jogosultak körét. Rendelkezett továbbá az ellátásra való jog megszűnésének,

⁵¹ A hadirokkantak javára történő adománygyűjtésekkel kapcsolatos visszaélések meggátlása ügyében intézkedett a belügyminiszter. Lásd: A m. kir. belügyminiszter 1923. évi 162.287. számú körrendelete, a hadirokkantak érdekében folytatott szabálytalan adománygyűjtések megakadályozásáról, RT., 1923, 493-494. o.

⁵² Lásd: Szociális ügyek, In: *Magyar Közigazgatás*, 1921/18. szám, 3-4. o.

⁵³ A m. kir. kormánynak 2.700/1922. M. E. számú rendelete a nem hivatásos állományból származó hadirokkantak, hadiözvegyek és hadiárvak ellátása tárgyában, *Belügyi Közlöny*, 1922/14. szám, 681-695. o.

⁵⁴ Az 1922/23. költségvetési év első hat hónapjában viselendő közterhekről és fedezendő állami kiadásokról szóló 1922. évi XVII. törvénycikk 28. §.

valamint a pénzbeli ellátási igény szünetelésének eseteiről is. A hadirokkantak a keresetképtettségcsökkenés mértéke szerinti rokkantjáraadéokra voltak jogosultak. A hadirokkantak számára nyújtható ellátás egyéb formáit is meghatározta a Kormányrendelet, így szólt különböző pótlékokról, rokkantházi ellátásról, gyógykezelésről, mesterséges testrészpótlókról továbbá az átképzés szabályairól is. A hadiözvegyek és hadiárva, valamint a felmenők és szülotlen testvérek ellátási formái külön fejezetben kerültek szabályozásra.

A hadigondozás központi igazgatása, felügyelete a népjóléti és munkaügyi miniszter hatáskörébe tartozott, a miniszter tanácsadó szerveként pedig az Országos Hadigondozó Tanács szolgált. A miniszter felügyelete alatt álló Országos Hadigondozó Hivatal látta el a hadigondozás igazgatását. A hadigondozottak ellátási igényét a Kormányrendeletben meghatározott összetételű igénymegállapító bizottságok bírálták el.⁵⁵

1922-ben a 7200 M.E. számú kormányrendelet előírta a hadirokkantak általános 3 évenkénti felülvizsgálatát.⁵⁶ Az általános felülvizsgálatot csak 10 évvel később az 1932. évi 1.710. M. E. számú kormányrendelet szüntette meg.⁵⁷

A hadiözvegyek iparüzését volt hivatott elősegíteni a kereskedelemügyi miniszter 1922. évi 56.742. számú

⁵⁵ Kormányrendelet, 34-37. §.

⁵⁶ A m. kir. kormánynak 7.200/1922. M. E. számú rendelete a nem hivatásos állományból származó hadirokkantak, hadiözvegyek és hadiárva ellátása tárgyában 2,700/1922. M. E. szám alatt kibocsátott rendelet módosítása, Belügyi Közlöny, 1922/42. szám, 1898-1901. o.

⁵⁷ A m. kir. minisztérium 1932. évi 1.710. M. E. számú rendelete a hadirokkantak általános felülvizsgálatának megszüntetéséről, RT., 1932, 22. 38. o.

rendelete.⁵⁸ A nem hivatásos állományból származó hadirokkantak művégtagokhoz való hozzájutásának és kereseti képességük helyreállításához szükséges egyéb gyógyászati segédeszközök igénybevételének szabályait határozta meg az 1923. évi 1.360. M. E. számú rendelet, amely magába foglalta a művégtagok javítását és utánpótlását is. Az igény megállapítását az Állami Művégtaggyárnál kellett kérelmeznie a hadirokkantnak.⁵⁹

Az 1924. évi 820. M. E. számú rendelet⁶⁰ a nem hivatásos állományból származó hadirokkantak vagyoni helyzetükre való tekintet nélküli ellátásra való jogosultságát állapította meg, módosítva ezzel a Kormányrendelet vonatkozó rendelkezéseit. A jogosultak a rendelet hatálybalépésétől számított három hónapos jogvesztő határidőn belül érvényesíthették igényüket az ellátásra. A hadiözvegyek és hadiárvaik tekintetében a vagyoni cenzus eltörlésére az 1924. évi 1.900. M. E. számú rendelettel került sor.⁶¹

⁵⁸ A m. kir. kereskedelemügyi miniszter 1922. évi 56.742. számú rendelete a hadiözvegyek, az állásuk, illetőleg foglalkozásuk elhagyására kényszerült közszolgálati alkalmazottak és más egyének iparüzésének megkönnyítéséről, RT., 1922, 340-343. o.

⁵⁹ A m. kir. minisztérium 1923. évi 1.360. M. E. számú rendelete, a nem hivatásos állományból származó hadirokkantaknak mesterséges testrészpótlókkal és gyógyászati segédeszközökkel ellátásáról, RT., 1923, 41-44. o.

⁶⁰ Az m. kir. minisztérium 1924. évi 820. M. E. számú rendelete, a nem hivatásos állományból származó hadirokkantak, hadiözvegyek és hadiárvaik ellátásáról szóló 2.700/1922. M. E. számú és az ezt módosító rendeletek újabb módosításáról, RT., 1924, 4-7. o.

⁶¹ A m. kir. minisztérium 1924. évi 1.900. M. E. számú rendelete, a nem hivatásos állományból származó hadirokkantak, hadiözvegyek és hadiárvaik ellátásáról szóló 2.700/1922. M. E. számú és az ezt módosító rendeletek újabb módosításáról, RT., 1924, 36-39. o.

A rokkantellátási adót az 1925. évi XLVIII. törvénycikk bevezette be,⁶² amely a törvényben meghatározott adónemek – egyenes adók - együttes összege, mint adóalap alapján tételesen határozta meg a fizetendő rokkantadó mértékét.

Az 1926. évi 34. 000 számú népjóléti és munkaügyi miniszteri körrendelet alapján a hadirokkantakat az Országos Betegápolási Alap terhére kellett egészségügyi kezelésben vagy műtétben részesíteni.⁶³ A hadiárvak és hadirokkantak gyermekei számára engedélyezett ösztöndíjak összegét az 1926. évi 70.000 számú népjóléti és munkaügyi miniszteri rendelet határozta meg.⁶⁴

A Kormányrendeletet számos, a korábbiakban már említett jogszabályokon kívüli rendelet is módosította. Ezek közül az 1925. évi 2.900 M. E. számú rendelet, illetve az 1927. évi 444. M. E. számú rendelet a járadék és pótlék megváltásának szabályait rögzítette, továbbá módosította az igénymegállapítási bizottságok szervezetének meghatározására vonatkozó szabályokat is.⁶⁵ Az 1925. évi 4.300 M. E. számú

⁶² A rokkantellátási adóról szóló 1925. évi XLVIII. törvénycikk.

⁶³ A m. kir. népjóléti és munkaügyi miniszter 1926. évi 34.000. számú körrendelete, a nem hivatásos katonai állományból származó rokkantak (hadirokkantak) orvosi gyógykezeléséről és gyógyszerekkel ellátásáról, valamint kórházi ápolásáról, RT., 1926, 735-737. o.

⁶⁴ A m. kir. népjóléti és munkaügyi miniszter 1926. évi 70.000 számú rendelete, a hadirokkantak gyermekei és a hadiárvak részére adományozható ösztöndíjak összegeinek újabb megállapításáról, RT., 1926, 784. o.

⁶⁵ A m. kir. minisztérium 1925. évi 2.900. M. E. számú rendelete, a nem hivatásos állományból származó hadirokkantak, hadiözvegyek és hadiárvak ellátásáról szóló 2.700/1922. M. E. számú rendelet és az ezt kiegészítő és módosító rendeletek további kiegészítéséről és módosításáról, RT., 1925, 51-54. o.

A m. kir. minisztérium 1927. évi 444. M. E. számú rendelete, a nem hivatásos állományból származó hadirokkantak, hadiözvegyek és hadiárvak

rendelet, illetve a már említett 1927. évi 444. M. E. számú rendelet a rokkant-, hadiözvegy-, hadiárvajáradékok és a nevelési pótlék összegét módosította.⁶⁶

A rendeletekben megállapított járadékokon és pótlékokon felül a jogalkotó egyéb kedvezményekkel, a foglalkoztatásnál vagy iparúzésnél történő előnyben részesítéssel igyekezett segíteni a hadigondozottakat gazdasági szempontból. Ezek az egyéb támogatások széles skálán mozogtak, teljeskörű bemutatásuk ennél fogva jelen írás keretei között nem lehetséges, néhány példára azonban érdemes kitérni. A mozikban – mozgófényképüzemekben – az alkalmazottak legalább 40%-nak a hadigondozottak köréből kellett kikerülnie az engedélyokiratokban meghatározottak alapján, a belügyminiszter az engedélyeseket ezen kötelezettségének betartására szólította fel az 1930. évi 249.264. számú körrendeletével.⁶⁷ Az 1932. évi 115.663. számú kereskedelemügyi miniszteri körrendelet az utcai gesztenyésítéshez és gesztenyeárusításhoz szükséges helyfoglalási engedélyek kapcsán írta elő az illetékes hatóságoknak, hogy az engedélyért folyamadóik közül az igazolt hadirokkantakat és hadiözvegyeket részesítsék előnyben az engedélyek kiadásánál.⁶⁸

ellátásáról szóló 2.700/1922. M. E. számú rendelet és az ezt módosító és kiegészítő rendeletek további módosításáról, RT., 1927, 3-6. o.

⁶⁶ A m. kir. minisztérium 1925. évi 4.300. M. E. számú rendelete, a nem hivatásos állományból származó hadirokkantak, hadiözvegyek és hadiárvaik ellátásáról szóló 2.700/1922. M. E. számú és az ezt módosító rendeletek újabb módosításáról, RT., 1925, 68-71. o.

⁶⁷ A m. kir. belügyminiszter 1930. évi 249.264. számú körrendelete, hadirokkantaknak, hadiözvegyeknek és hadiárvaiknak a mozgófényképüzemekben alkalmaztatásáról, RT., 1930, 550-551. o.

⁶⁸ A m. kir. kereskedelemügyi miniszter 1932. évi 115.663. számú körrendelete, a gesztenye utcai sütéséhez és árusításához szükséges

A népjóléti és munkaügyi miniszteri állás megszüntetésével ⁶⁹ a nem hivatásos állományból való hadirokkantak ellátására, segélyezésére és elhelyezésére vonatkozó, valamint a nem hivatásos állományba tartozó katonák hadiözvegyeinek, hadiárvainak és egyéb hozzátartozóiknak ellátási ügyei, továbbá a haditelek ügyek a honvédelmi miniszter hatáskörébe kerültek az 1932. évi 3600 M.E. számú rendelet alapján. A hadiárvak gondozásának ügye pedig belügyminiszteri hatáskörbe tartozott 1932-től.⁷⁰

Befejezésül a hadigondozás egységes szabályozásának megvalósulásáról

Az 1933. évi hadirokkanttörvény (a továbbiakban: Hdt.)⁷¹ a nem hivatásos állományban szolgálók és családjuk helyzetét kívánta kezelni, a hivatásos katonák ellátásának szabályait továbbra is az 1921. évi XXXII. törvénycikk,⁷² illetve az 1929. évi XV. törvénycikk tartalmazta.⁷³

A Hdt. indoklásában foglaltak is alátámasztják, hogy a hadigondozás rendeleti szinten történő, nehezen áttekinthető

helyfoglalási engedély kiadásánál a hadirokkantak és hadiözvegyek előnyben részesítéséről, RT., 1932, 900. o.

⁶⁹ A m. kir. népjóléti és munkaügyi miniszteri állás megszüntetéséről szóló 1932. évi XII. törvénycikk.

⁷⁰ A m. kir. minisztérium 3.600/1932. M. E. számú rendelete a m. kir. népjóléti és munkaügyi miniszter hatáskörének megosztásáról, Budapesti Közlöny, 1932/141. szám, 1. o.

⁷¹ A hadirokkantak és más hadigondozottak ellátásáról szóló 1933. évi VII. törvénycikk.

⁷² A nemzeti hadsereghez tartozó hivatásos havidíjasoknak és hivatásos (önként továbbszolgáló) altiszteknek, valamint az említett személyek hátramaradottainak katonai ellátásáról szóló 1921. évi XXXII. törvénycikk.

⁷³ A m. kir. honvédség légénységi állományú egyéneinek és az ily egyének hátramaradottainak ellátásáról szóló 1929. évi XV. törvénycikk.

jogi szabályozása jogbizonytalanságot eredményezett és mind a jogalkalmazó szervek, mind a jogosultak tekintetében átláthatatlan szabályanyagot képezett.⁷⁴ „A hadirokkant kérdést ki kellett végre emelni a rendeletek labirintusából, a nem eléggé kategorikus és néha többféle elintézési módot is lehetővé tévő rendeletek útvesztőjéből.”⁷⁵

A törvény célja tehát a hadigondozás egységes, átlátható rendszerének megteremtése, továbbá a jogosulti kör parttalan megnövekedésének megakadályozása volt. A törvény a szerzett jogok tiszteletben tartásának elvét követve nem szüntette meg a már ellátásban részesülők jogosultságát, ugyanakkor az indokolás leszögezi, hogy a pénzbeli ellátás az állam mindenkori teherbíró képességének függvénye, ezen oknál fogva a kedvezőbb vagyoni és kereseti viszonyokkal bíró hadigondozottakat alacsonyabb ellátási fokba lehetett sorolni. A pénzbeli ellátás mértékének felemelését az államháztartás helyzete nem tette lehetővé, ennek ellenére a törvény számos különböző kedvezményt megállapított a hadigondozottak részére: így személyi és tárgyi illetékmentesség, bizonyos adónemek alóli mentesség,⁷⁶ bizonyos munkakörökben a hadigondozottak kizárólagos alkalmazásának előírása,

⁷⁴ Indokolás a hadirokkantak és más hadigondozottak ellátásáról szóló törvényjavaslathoz, In. Képviselőházi irományok, 1931. VI. kötet, 501. iromány, 320-328. o.

⁷⁵ A képviselőház véderő és pénzügyi bizottságának együttes jelentése a hadirokkantak és más hadigondozottak ellátásáról szóló 501. számú törvényjavaslat tárgyában, In. Képviselőházi irományok, 1931. VI. kötet, 508. iromány, 587. o.

⁷⁶ A törvényben foglaltakon kívül további adókedvezményt állapított meg az 1932. évi 9.660. M. E. számú rendelet. Lásd: A m. kir. minisztérium 1932. évi 9.660. M. E. számú rendelete a hadirokkantak, hadiözvegyek és hadiárvak, valamint a Károly csapatkeresztesek és a vitézségi éremtulajdonosok adókedvezményeiről, RT., 1932, 1048-1049. o.

tandíjmentesség, utazási kedvezmény, állami megrendelések esetén a hadigondozott iparosok előnyben részesítése, utcai árusítással kapcsolatos kedvezmények és egyedárusítási jog révén igyekezett a jogalkotó támogatni a jogosultakat.⁷⁷

A törvény egyébként a hadigondozás teljes spektrumának alapvető szabályait igyekezett rögzíteni, rendelkezett a hadigondozásra jogosultak köréről, a jogosultság megszűnéséről, illetve az abból történő kizárás szabályairól, a hadirokkantak négy osztályának meghatározásáról, valamint a hadigondozás egyes nemeiről. Az indoklás alapján a hadiözvegyek, hadiárvák, hadigyámoltak és hadigondozott családtagok ellátásának szabályaiban nem eszközöl a törvény szignifikáns változást.

Összességében elmondható, hogy a hadigondozás feladatai közé tartozott a sérültek kórházi kezelésének biztosítása és a szükséges utókezelés megszervezése, továbbá a munkaképesség teljes, illetve részleges visszanyerése érdekében a rokkantak oktatásának megszervezése és a munkaközvetítés (munkás- és munkaadó szaktanácsadókkal) biztosítása is.⁷⁸ A közegészség fejlesztése és az állami gyermekvédelem intézményrendszerének kiépítése a 19. század végén megkezdődött, az első világháború szükségszerűen a hadigondozás szempontjából releváns reformok irányába terelte a fejlődési folyamatot. A háborús évek alatt számba kellett venni az újjáépítéshez szükséges forrásokat, a lehető legnagyobb számú emberi munkaerő is e források közé tartozott. A hadigondozás mögött húzódó érdekek a gazdasági termelés motorjának beindítása és az államháztartás helyreállításának irányába mutattak, így a szociális indokok mellett a gazdasági érvek is jelentős szerepet játszottak a

⁷⁷ Hdt. VI. fejezet.

⁷⁸ TELEKI: i. m. 6-14. o.

hadigondozás megszervezése során.⁷⁹ A hadigondozás a két világháború között sem szünetelt,⁸⁰ 1933-ban pedig jelentős reformokra került sor a hadirokkantak és más hadigondozottak ellátásáról szóló törvénycikk megalkotása nyomán.

Szokolay már idézett művében rámutat, hogy a hazai hadigondozásnak a háború kitörésekor célszerűtlen, a valóságban nem is kifejezetten hadigondozású tárgyú jogszabályok képezték az alapját.⁸¹ Az első világháborúval együtt járó következményekre az államok nem voltak felkészülve, nem állt rendelkezésre az az intézményesen szervezett ellátórendszer, melyre szükség lett volna.⁸²

A hadirokkantakat érintő jogi szabályozásban ugyanakkor nyomon követhető az állam egyre aktívabb szerepvállalása a szociális gondoskodás terén, a rehabilitációt és a reintegrációt célzó intézkedések pedig kulcsfontosságúvá lettek a háború következtében kereseti képességükben korlátozottá vált egyéneknél.⁸³

⁷⁹ A hadirokkantak mezőgazdasági termelésbe bekapcsolódásának gazdasági – jogi kérdéseit vizsgálta művében Czettler Jenő. Lásd: CZETTLER Jenő: *A hadirokkantak telepítése Magyarországon*, Budapest, Stephaneum Nyomda Rt., 1916.

⁸⁰ KAPRONCZAY Károly: A magyar egészségügy állapota és feladatai az első világháborút követő években, In: *Valóság*, 2018/1. szám, 55-62. o.

⁸¹ SZOKOLAY: i. m. 170. o.

⁸² MELLY: i. m. 25-30. o.

⁸³ VÖRÖS Katalin: A magyar iparoktatás „hadi útja”, In: *Per Aspera ad Astra*, 2015/2. szám, 48. o.

Kelemen Roland

Sajtó és sajtórendészet szabályai a kivételes hatalom tükrében az 1919 ősze és 1922 közötti időszakban

A világháborús vereség, a nemzetiségi problémák, a gazdaság mélyrepülése és a társadalmon belüli évszázados feszültségek felszínre törése megoldhatatlan helyzet elé állította a dualizmus államszervezetének vezetőit, akik még 1918 nyarán is csak a hatalmi helyzetük és a fennálló status quo megőrzésére koncentráltak, azonban az Európán hurrikánként végig söprő történelmi események nem csak a soknemzetiségű Osztrák-Magyar Monarchiát, hanem annak hatalmi elitjét is elsodorták.

A Népköztársaság¹ vezetői – a háború után kialakult helyzetet nem jól felmérve – a sajtó korábbi ellenőrzését megszüntették és néptörvény útján – meglehetősen alulszabályozott módon – helyreállították a sajtó szabadságát. Ezt kihasználva a bolsevik agitátorok, a kormányt támogató, de a velük szembe helyezkedő lapok ellen fordították a társadalom peremén élőket. Emellett mivel a kormány a rendkívüli nehézségeket nem tudta orvosolni a megjelenő bolsevik agitátorok az elnyomott tömegeket sikeresen mozgósították a fennálló renddel szemben. A bolsevik típusú hatalom átvétele után a radikális változások történtek. A Tanácsköztársaság 133 napja alatt² a sajtó, sajtószabadság ekkor már düledező épületét

¹ Népköztársaság történetét lásd bővebben: HATOS Pál: *Az elátkozott köztársaság: Az 1918-as összeomlás és forradalom története*, Budapest, Jaffa Kiadó, 2018.

² Tanácsköztársaságról lásd bővebben: Nagy Szabolcs: *Muli püspök temet: Tanácsköztársaság Pápán, Pápa, Jókai Mór Városi Könyvtár, 2016; Takó Dalma: A katonai büntetőjog speciális intézményei a XX. század első felében - Tanácsköztársaság katonai büntetőjoga és a Honvéd Vezérkar*

összezüzták, és a kommunista ideológiának megfelelően a proletárság eszméjével befedett várat próbáltak felállítani, amely azonban lényegében a szabad sajtó eltiprását jelentette.

1919 nyarának végére a Tanácsköztársaság összeomlott, a román csapatok az ország jelentős részét elfoglalták, nyugaton egészen Győr térségéig nyomultak előre. A kiépülő új politikai elitnek tehát egy romokban lévő országban kellett újraépítenie az állami intézményrendszert, gazdaságot, melynek során a sajtóval való kapcsolatát is definiálnia kellett.

1. Az útkeresés időszakának sajtójoga (1919. augusztus 1. – 1920. február)

A Tanácsköztársaság bukását követő hatalmi ürt próbálta betölteni a Peidl Gyula által vezetett szakszervezeti kormány, amely legitimációját az 1919. március 21-e előtti rendhez való kapcsolódásával kívánta megalapozni. Ennek megfelelően augusztus 4-én hatályon kívül helyezett minden Tanácsköztársaság idején született sajtójogi jogszabályt és ismét a II. néptörvényt tekintette a sajtószabályozás alapjának.³

A szakszervezeti kormányt megdöntő Friedrich István kormánya élvezte az antant támogatását. Mindemellett azonban a tényleges hatalmat ekkor nem az egyes magyar kabinetek, hanem a román megszálló csapatok gyakorolták.

Holban román kir. tábornok, a Budapestet megszálló román csapatok parancsnoka a Friedrich-kormányzat támogatásával kapcsolatban leszögezte, hogy sem kormány elismerést nem fog tenni, sem Magyarország belügyeibe nem

Főnökének Bírósága, Budapest, Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, 2019.

³ A Magyar Népköztársaság kormányának 1919. évi 6. számú rendelete, a sajtószabadságról.

kíván beavatkozni. Ez a kijelentés sajtójog terén annyit tett, hogy a megszálló erők a sajtószabályozásra nem, csupán a tartalom előzetes ellenőrzésére formáltak igényt. A Mezei Gyula vezetésével tevékenykedő román cenzúrahivatal augusztus 7-én elrendelte, hogy »mindennemű sajtó és nyomdai terméket a mai naptól megjelenésük előtt kefelenyomatban, két példányban a román cenzúrahivatalnál be kell mutatni.«⁴ Sajtótermék a cenzúra hivatal engedélye nélkül nem jelenhetett meg. Megjelenés után egy példányt a Városparancsnokságnak, 2 példányt pedig a román cenzúrahivatalnak kellett megküldeni. A románok emellett a megszállt területeken egy-egy sajtóterméket hivatalos lapként kezeltek, továbbá a sajtót saját propaganda céljaikra is felhasználták. Győrben ezt a funkciót a Győri Hírlap látta el, az újságban több román katonai rendelet is megjelent. A propaganda hírek közül kiemelendő az 1919. szeptember 25-i lapszám, amelynek címlapján Diamandi román miniszter ecseteli, hogy „...az ország-lakosság számára a megszállás terhet jelent, de bizonyos az is, hogy a megszállás számunkra semmiféle előnyt nem nyújt.” Sőt „Románia egyébként a megszállás tartama alatt a szükségét szenvedő lakoságnak ismételten segítséget nyújtott.”⁵ A románoknak ez a „semmiféle előnye” Győr városának 810 millió koronát kitevő kárt jelentett,⁶ míg országos szinten 24,43 milliárd koronát.⁷

⁴ PAÁL Vince: A forradalmak kora, In: PAÁL Vince (szerk.): *A sajtószabadság története Magyarországon 1914-1989*, Budapest, Wolters Kluwer, 2015, 50. o.

⁵ Diamandi román miniszter a magyar helyzetről, In: *Győri Hírlap*, 1919/175. szám, 1. o.

⁶ Mit hurcoltak el Győrből a románok? 1600 waggonban félmilliárd korona érték vándorolt el, In: *Győri Hírlap*, 1919/185. szám, 2. o.

⁷ LAKY Dezső: *Csonka-Magyarország megszállásának közgazdasági kárai*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Kiadása, 1923, 465. o.

A román főhatalom a Dunántúl elfoglalásával szinte az egész országra kiterjedt, és csak szeptembertől kezdődött meg a tényleges visszavonulás, amely csak novemberben érte el a Tisza vonalát, az ország teljes területének elhagyása csak 1920 március végén történt meg.⁸

Mindeközben a Friedrich-kabinet augusztus 8-án a Budapesti Közlönyön kívül betiltotta valamennyi időszaki újság (napilap, hetilap, folyóirat) és röpirat kiadását a papírhiányra hivatkozva.⁹ A belügyminiszter pedig két nappal később rendelkezett a nem időszaki sajtótermékek utcai árusításának vagy egyéb nyilvános helyen való terjesztésének a tilalmáról.¹⁰ További korlátozás volt, hogy augusztus 14-től minden újság nyomtatására alkalmas papír csak külön engedéllyel volt forgalomba hozható és csak az engedélyben megjelölt célra.¹¹ Emellett elrendelték, hogy „A rotációs újságpapíron nyomtatott hivatalos lapok papírellátását biztosítandó, az országban található összes rotációs újságpapírkészletek jelen rendelet erejénél fogva ezennel zár alá vétetnek és a készletekkel további intézkedésig csakis a kereskedelemügyi miniszter rendelkezhetik.”¹² A korlátozások harmadik körét jelentette, hogy a közrendet és közbiztonságot

⁸ SUBA János: A Román Királyság 1919. évi hadjárata Magyarország ellen, In: *Honvédségi Szemle*, 2000/8. szám, 82-90. o.

⁹ A magyar miniszterelnöknek 1/1919. M. E. számú rendelete, a sajtótermékekről.

¹⁰ A magyar belügyminiszternek 72.316/1919. B. M. számú rendelete, a nem időszaki sajtótermékek utcai árusításának vagy egyéb nyilvános helyen való terjesztésének betiltása tárgyában.

¹¹ A magyar kormány 1919. évi 3.965. M. E. számú rendelete, az újságpapír forgalmának és felhasználásának szabályozásáról.

¹² A magyar kormány 1919. évi 4.072. M. E. számú rendelete, a rotációs újságpapírkészletek bejelentése, zár alá vétele és igénybevétele, valamint forgalomba hozataluk korlátozása tárgyában, 1. §.

veszélyeztető kommunista, bolsevista és anarchista irányzatú sajtótermékeket tilos volt birtokolni és forgalomba hozni, azokat az elsőfokú rendőrhatósághoz be kellett szolgáltatni.¹³ Ennek megfelelően a belügyminiszter két rendeletet is kibocsátott, amelyekben meghatározta azon sajtótermékeket, melyek a fenti besorolás alá tartoztak.

A kormány azonban a kiadók és nyomdák nyomására szeptember 11-én visszavonni kényszerült az augusztus 8-i rendelkezését, valamint a rotációs újságpapír zár alá vételét elrendelő jogszabályt,¹⁴ de fenntartotta a közrendet, közbiztonságot veszélyeztető sajtótermékek megsemmisítésére vonatkozó rendelkezéseket.

A román csapatok Budapestről történő kivonulásával szinte egyidőben, november 13-án a Friedrich-kormány újabb sajtórendeletet adott ki. A rendelet alappilléreit a sajtóról szóló 1914. évi XIV. törvénycikk, valamint annak végrehajtási rendelete, továbbá a kivételes hatalmi törvény (1912. évi LXIII. tc.) 11. §-a által tartalmazott felhatalmazása alapján még 1914-ben kiadott az előzetes cenzúrát lehetővé tevő rendeletek (5.483/1914. M. E. rendelet és 12.001. I. M. E. rendelet) voltak. Az első világháború gyakorlatától eltérő módon azonban az előzetes cenzúrát, vagy más néven 3 órás cenzúrát az egész országra és valamennyi időszakos lapra és más sajtótermékre bevezették. A 3 órás cenzúra elnevezés az engedélyezési módszerből ered, ugyanis, ha az ellenőrző hatóságnak a benyújtástól számított 3 órán – egyéb sajtótermék esetében 7 napon – belül nem volt ellenvetése – ha korábban

¹³ A magyar minisztériumnak 4.680/1919. M. E. számú rendelete, a közrendet és a közbiztonságot veszélyeztető sajtótermékek beszolgáltatása és megsemmisítése tárgyában.

¹⁴ A magyar kormány 1919. évi 4.472. M. E. számú rendelete, az újságpapír forgalmának és felhasználásának szabályozásáról.

engedélyt nem kapott – akkor a terjesztést meg lehetett kezdeni.¹⁵ A belügyminiszter lapbetiltási jogosultságáról a jogszabály nem rendelkezett.

Érdekes mozzanat azonban, amely jól bizonyítja az átmenetiséget és a hatalmi bizonytalanságot, hogy maga a rendelet az 1914-es sajtótörvényen alapszik, vagyis elvetette a Népköztársaság sajtóról szóló II. néptörvényét, ezáltal szembehelyezkedett magával a rezsimmel is – ebből adódóan magát az azt megelőző dualista kori magyar állammal tekintette így jogfolytonosnak. Ebből adódóan a Károlyi-kabinet kivételes hatalmat annuláló rendelkezéseit sem kellett volna figyelembe vennie, azonban az ismételt elrendeléssel mégiscsak egyfajta legitimációt adott annak a jogrendnek is.

A kivételes sajtórendészeti feladatok ellátására a kormány 1919 őszén felállította a Sajtóellenőrző Miniszterközi Bizottságot.¹⁶ „A rendszer az első világháború idején kialakult gyakorlatnak megfelelően működött. A Bizottság előzetesen véleményezte a sajtóközleményeket, de megjelenéséről szóló döntést – legalábbis elvileg – az ügyészség adhatta meg vagy tagadhatta meg... működése ... ismételten reklamációra adott okot egyes lapok részéről. A cenzúra kezelése – hangzott a kritika – nem egységes.... Ennek a jogos panasznak az oka, hogy a Sajtóellenőrző Miniszterközi Bizottság működése a különböző minisztériumoktól és a Fővezérségtől kapott nemegyszer egymástól elütő, sőt teljesen ellentétes utasítások következtében nem lehetett konzekvens.”¹⁷

November 24-én Friedrich Istvánt a miniszterelnöki székben Huszár Károly követte. A kormány „... megalakulása

¹⁵ A magyar kormány 1919. évi 5.499. M. E. számú rendelete a sajtóról.

¹⁶ Felállításának pontos időpontját nem ismerjük, sőt elnevezését is csak az 1920-as megszüntető rendeletből.

¹⁷ PAÁL: i. m. 57-58. o.

után is megmaradt a katonai és a polgári közigazgatás kettőssége, ami a sajtórendészet vonatkozásában is állandó konfliktusokhoz vezetett a kormányservek és a katonai parancsnokságok között.”¹⁸ Ez abból következett, hogy „lényegileg cenzúrahatóság volt a Nemzeti Hadsereg, azaz a Fővezérség sajtóosztálya, a Sajtóellenőrző Miniszterközi Bizottság..., és cenzúrafeladatokat is ellátott a Miniszterelnökség sajtóosztálya, az ügyészség sajtóosztálya; továbbá mint az elkobzások-eltiltások egyik végrehajtó intézménye, a posta is szerepet játszott.”¹⁹

A belpolitikai viszonyok a rendeződni látszó központi kormányzat ellenére továbbra is kaotikusak voltak, amelyek több esetben is a lapok és azok alkalmazottjai elleni támadásban csúcsosodtak ki. Az egyes lapok irányába zúduló harag fő oka az volt, hogy a „zsidónak, liberálisnak” minősített lapokat tartották a háborús vereség és azt követő összeomlás fő felelőseinek. Ezt erősítette a Nemzetgyűlés hangneme is, amelyet jól példáz Szmrecsányi György felszólalása is, aki úgy érvelt, hogy „azt hiszem, abban nem fogok semmi oldalról és senki részéről ellenmondásra találni, hogy nyíltan kimondom, hogy a nemzetet ért katasztrófáknak egyik közvetlen oka volt a nemzetietlen, keresztényellenes, internacionális érdekeket szolgáló, destruktív irányú sajtó.”²⁰

Ennek a sokszor antiszemita, gyűlöletkeltő környezetnek – amely a háborús vereségben, az ország idegen megszállásában, a proletárdiktatúra véres terrorjában gyökerezett – az eredménye volt többek között a Népszava

¹⁸ PAÁL: i. m. 53. o.

¹⁹ BUZINKAY Géza: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*, Budapest, Wolters Kluwer, 2016, 331. o.

²⁰ Szmrecsányi György képviselő felszólalása a Nemzetgyűlésben, In: *Nemzetgyűlési Napló*, 4. ülés, 1920. évi február hó 23., 28. o.

elleni december 8-i, vasárnapi támadás, amikor is „a pusztítás céljára összeverbuvált tömeg megtámadta a párt és tehát a pártlap épületét... A szerkesztőségben és a kiadóhivatalban összetörték a bútorokat, az írógépeket, a szerkesztőség könyveinek és iratainak nagy tömegét az utcára, a sárba dobálták ki és nagy pusztítást okoztak a nyomdában is.”²¹ Ugyanezen a napon a fenti eset Az Est szerkesztőségében is megtörtént.

A minisztertanácsi értekezleten a miniszterelnök megbotránkozásának adott hangot, és a rombolást látva kifejtette, hogy „e veszteség a mai nehéz valutáris viszonyokra való tekintettel szinte pótolhatatlannak mondható.”²² A helyzetet felmérve intézkedett a nyomdák és szerkesztőségek állandó védelméről.

Ez sem akadályozhatta meg azonban, hogy a fehérterror alakulatok tevékenysége ki ne terjedjen a lapok alkalmazottaira is. Előbb Miklós Andort, Az Est-lapok tulajdonosát verték meg. A legnagyobb visszhangot kapott ügy viszont 1920. február 17-én történt, amikor a Népszava felelős szerkesztőjét, Somogyi Bélát, és munkatársát, Bacsó Bélát a fehérterror ellenes Népszava cikkek miatt „... megtámadták; autóba hurcolták, megkínózták, meggyilkolták őket, a holttestüket a Dunába dobták...”²³ Ismételt megrökönyödés követte a cselekményeket, azonban tényleges felelősségre vonás itt sem történt. A Nemzetgyűlés akkori hangvételét és gondolkodását jól mutatja Somogyi István képviselő interpellációja, amelyben

²¹ RÉVÉSZ Mihály: *A Népszava története*, Budapest, Népszava Kiadás, 1945, 32. o.

²² Magyar Nemzeti Levéltár, Az MNL iratairól készült digitális másolatok - W szekció, W12 Minisztertanácsi jegyzőkönyvek K27, 1919, 1919.12.09. ülés.

²³ Révész: i. m. 34. o.

úgy fogalmazott, hogy „... tudtára adjuk ezekről a padokról a sajtó ama részének, mely, úgy látszik, elérkezettnek látta az időt arra, hogy ebből az emberből, kinek halála épen azért következett be, mert az erkölcsi lezüllést és az erkölcsi eldurvulást tervszerű, évtizedes munkával épen ő teremtette meg ebben a nemzetben, vértanút csináljon. (Zajos helyeslés.) Azzal a fegyverrel veszett el, mellyel támadott. És most ennek az embernek a halálából nemzeti gyászt csinálnak és ami fontos, oda telepítik örök nyugalomra közjogi nagyjaink tőzsomszédságába, (Zaj és felkiáltások: Szégyen! Gyalázat! Exhumálni!) ama világhírű államférfiak tőzsomszédságába, kiknek nemzetmentő munkáját lerombolni épen Somogyi Béla tekintette élete egyetlen feladatának.”²⁴

2 Az ellenforradalmi időszak kivételes hatalmi szabályai sajtójog területén

A kialakulóban lévő új államalakulat sem szakított az átmeneti korszak Friedrich-kormányára által elrendelt sajtókorlátozásokkal, így a 3 órás cenzúra általános jellegét is fenntartotta. Sőt az 1920-ban összeülő Nemzetgyűlés a VI. törvénycikkkel kimondta a kivételes hatalom idejének meghosszabbítását, mégpedig a békeszerződés megerősítésétől számított egy év erejéig. Emellett a Nemzetgyűlés kiterjesztette az eredeti 1912-es törvény időbeli és tárgyi hatályát is, hiszen már nemcsak háború és annak közvetlen veszélye esetén lehetett alkalmazni, hanem a meghosszabbított időszakban is, míg tárgyi értelemben már nem kizárólagosan a hadviselés érdekében lehetett élni a felhatalmazással, hanem az ország belrendjének és közbiztonságának, valamint külső

²⁴ Somogyi Béla interpellációja a Nemzetgyűlés előtt, In: Nemzetgyűlési Napló, 8. ülés. 1920. évi február hó 28., 92. o.

politikájának érdekeinek érvényre juttatása okán is. Eme átalakítása – önmagának szükségképpen legitimálása érdekében – a kivételes hatalmi jogosítványoknak az addigi rendkívüli állapotra szabott intézményrendszert átállította a szükségállapoti módozatra. Ezeken túl a törvény kimondta, hogy egyes rendeleteket, amiket a módosult viszonyok szabályozására alkottak, azt követően is hatályban tarthattak, azonban ezeknél is elvárta egy-egy törvényjavaslat elkészítését és Nemzetgyűlés elé történő benyújtását.²⁵

A Friedrich-féle sajtórendelet nem szólt a lapbetiltás kivételes hatalmi törvény 11. §-a szerinti jogosítványáról, azonban a fenti törvény elfogadását követően 1920 augusztusában a Teleki-kormány élt a lehetőséggel, és ismét hatályba helyezte az egyes belföldi időszakos lapok megjelenésének és terjesztésének eltiltására felhatalmazást adó 1914. évi 5.484. számú rendeletet. Ennek alapján a belügyminiszter azon belföldi időszakos lapokat, amelyeknek közleményei az ország belső rendjét és közbiztonságát, valamint külső politikájának érdekeit veszélyeztették azok megjelenését és terjesztését eltilthatta.²⁶ A belügyminiszter csakhamar élt is ezen jogosítványával, és rendeletével betiltotta a Garai Manó kiadásában és Endrei György szerkesztésében megjelenő Budapesti Fehér Újságot, továbbá ugyancsak Garai Manó kiadásában és Sz. Farkas Gergely szerkesztésében megjelenő Nemzeti Hadsereget és Magyar Közgazdasági című

²⁵ A háború esetére szóló kivételes hatalom idejének meghosszabbításáról szóló 1920. évi VI. törvénycikk.

²⁶ A m. kir. kormány 1920. évi 6.357. M. E. számú rendelete, a sajtóról szóló 5.499/1919. M. E. számú rendelet kiegészítéséről.

lapokat, mivel ezek a sajtótörvényt kijátszva veszélyeztették a belső rendet és a közbiztonságot.²⁷

Ezeken felül a vizsgált időszakban (1920-1922) betiltották: 1920-ban a Sarkad és Vidékét (pár hónappal később ismét engedélyezték), 1921-ben a Hír²⁸ (később szintén visszakapta engedélyét), a Hírlap, a Kunmajsa című lapokat, a Vasárnapi Déli Hírlapot, a Magyar Vasutast, a Kispesti Újságot, a Magyar Katonát, a Tiszántúli Hírlapot (később szintén visszakapta engedélyét), 1922-ben a Zalamegyei Újságot, az Ujpesti Közlönyt, a Magyar Ugart, az Alföldi Paraszt Újságot (hatályon kívül helyezték) a Magyar Nemzetört, Sonntagsblat-ot (ezt később visszavonták), a Vasutast, a Szeged című lapot, a Rokkant Újságot, a Földművesek Lapját, a Lámpa és Jelző című lapokat a Közlekedési Munkást, a Pesti Figyelő Riport Újságot, és a Reggeli Hírlapot. Tehát ezen rövid, alig több, mint 2 éves időszakban 24 lapot tiltottak be, míg az első világháború folyamán összesen 23-at, amelyek nagyrésze a szembenálló nemzetiségek lapja volt.²⁹

1920. október 30-án a kormány megszüntette a sokat bírált Sajtóellenőrző Miniszterközi Bizottságot. Emellett azonban rögtön felállította a Sajtótájékoztató Miniszterközi

²⁷ A »Budapesti Fehér Újság«, a »Nemzeti Hadsereg« és a »Magyar Közgazdaság« című lapok eltiltása tárgyában a belügyminiszter 38.652/1920. B. M. sz. rendelet.

²⁸ »Hír« című napilap megjelenésének és terjesztésének eltiltása.

²⁹ Lásd bővebben első világháborús lapbetiltást: KELEMEN Roland: Sajtójog és sajtószabadság: az első világháborús kivételes hatalmi szabályozás, In: KELEMEN Roland (szerk.): *Az első világháború sajtójogi forrásai – Sajtójog a kivételes hatalom árnyékában*, Budapest, Médiatudományi Intézet, 2017, 35-62. o.

Bizottságot.³⁰ Sajtótájékoztató Bizottságot szerveztek Budapesten, valamint vidéken a főispánok működési területén – annyit, amennyire a főispán döntése alapján szükség volt. Mind a budapesti, mind pedig a vidéki Sajtótájékoztató Bizottságoknak tagja volt a királyi ügyészség képviselője.

A lapoknak inentől kezdve nem volt kötelező az egyes cikkek, lapszámok bemutatása, az erről való döntés saját belátásukra volt bízva. A Sajtótájékoztató Bizottság a korábitól eltérően nem *expressis verbis* mondta ki, hogy egyes cikket tilos megjelentetni, hanem csupán tájékoztatta a megkeresőt, hogy ennek megjelenését a közvádlo eltilthatja. A tájékoztatáson túl a bemutatott cikkel kapcsolatban irányt mutathatott azokból történő kihagyásokra, változtatásokra vagy pótlásokra nézve is. Pontosán ennek okán³¹ „ezen új szabályozást azonban sokan álságos rendelkezésnek vélték – talán pontosan meg sem értették, hogy a korábbi cenzúra intézményét nem szüntették meg –, mert úgy látták, hogy az új helyzet rosszabb a réginél, hiszen korábban egyértelműen megmondták, ha valami nem jelenhetett meg, most pedig amennyiben az új bizottság nem hoz fel kifogást, akkor sem nyugodhatnak meg a kiadók. Az ügyészség ugyanis a már nagy anyagi költséggel előállított sajtótermékeket betilthatta.”³²

1921 tavaszán ezt tisztázandó a kormány rendeletben próbálta egyértelműsíteni a Sajtótájékoztató Bizottság feladatát, ennek során ismét kijelentette, hogy eme szervnek intézkedi joga nincs. Ezen túlmenően pedig rögzítette, hogy „a

³⁰ A m. kir. kormány 1920. évi 9.222. számú rendelete, a sajtóellenőrző miniszterközi bizottság működésének megszüntetéséről.

³¹ A m. kir. miniszterelnöknek a m. kir. honvédelmi és igazságügyminiszterrel egyetértőleg kiadott 1920. évi 9.223. M. E. számú rendelete, a Miniszterközi Sajtótájékoztató Bizottság szervezéséről és működéséről.

³² PAÁL: i. m. 79. o.

miniszterközi sajtótájékoztató bizottságnak az a véleménye, hogy valamely közlemény közzététele az 1. §. első bekezdésében kiemelt érdekek szempontjából aggályos, a közlés tilalmát nem foglalja magában s azok a jogkövetkezmények, amelyeket valamely lappal szemben az 1. §. első bekezdésében kiemelt állami érdekeket veszélyeztető közlemény közzététele miatt alkalmazni lehet (a sajtóról szóló 5.499/1919. M. E. sz. rendeletben, valamint az ezt kiegészítő 6.357/1920. M. E. sz.) rendeletben megjelölt intézkedések), a bizottság részéről nyilvánított véleménytől teljesen függetlenül kerülnek alkalmazásba.”³³

„A Magyar Újságírók Egyesülete is állást foglalt a rendelet kapcsán, és nem közeledésnek, hanem távolodásnak nevezte a sajtószabadság visszaállítása felé vezető úton.”³⁴ Az egyesület válaszmánya kérte a miniszterelnököt, hogy a sajtót emelje ki a kivételes hatalmi rendelkezések alól.

Bethlen István miniszterelnöki kinevezése után fél évvel, 1921. december 10-én felemás módon, de megvalósult a fenti óhaj, ugyanis az előzetes cenzúrát eltörölték, azonban hatályban maradt a külföldi lapok ellenőrzése, a belügyminiszter lapbetiltási jogosítványa, valamint a következő fejezetben felvázolt miniszterelnöki jogkör a lapalapításokkal kapcsolatban.³⁵

S bár 1922. július 26. napjával megszüntették a kivételes hatalmat,³⁶ és elkezdték hatályon kívül helyezni az egyes rendeleteket, az 1922/23. költségvetési év első hat

³³ A m. kir. minisztérium 1921. évi 1.616. M. E. számú rendelete, a kivételes sajtóellenőrzés korlátozásáról, 2. §.

³⁴ PAÁL: i. m. 80. o.

³⁵ A m. kir. minisztériumnak 10.501/1921. M. E. számú rendelete, a kivételes sajtórendészeti ellenőrzés megszüntetése tárgyában.

³⁶ A m. kir. kormány 6.310/1922. Me E. számú rendelete. A háború esetére szóló kivételes hatalom megszűnése napjának közzététele.

hónapjában viselendő közterhekről és fedezendő állami kiadásokról szóló 1922. évi XVII. törvénycikk 6. §-a mégis újabb féléves felhatalmazást biztosított a kormánynak.

A törvény ekként fogalmazott: „Felhatalmaztatik a kormány, hogy a kivételes hatalom alapján kibocsátott azon rendelkezéseket, amelyek még hatályon kívül nem helyeztetek, a közszabadságoknak, valamint a gazdasági élet teljes szabadságának visszaállítására irányuló átmenet időtartama alatt ideiglenesen hatályban tarthassa és a szükséghez képet módosíthassa vagy kiegészíthesse. Köteles azonban a kormány azokat a rendelkezéseket, amelyek fenntartásának szükségessége időközben megszűnik, azonnal hatályon kívül helyezni. Köteles továbbá a kormány a kivételes hatalom alapján kibocsátott mindazokra a rendelkezésekre vonatkozólag, amelyeket ideiglenesen hatályban tartott, amennyiben fenntartásuk a jelen §-ban megszabott hat hónapi határidőn túl is szükséges, a jelen törvény életbelépésétől számított négy hónapon belül az azokban szabályozott viszonyok törvényes rendezése végett törvényjavaslatokat terjeszteni a nemzetgyűlés elé.

Azok a rendelkezések, amelyeknek tárgyában a kormány a jelen törvény életbelépésétől számított négy hónap alatt törvényjavaslatot nem terjeszt a nemzetgyűlés elé, a jelen törvény életbelépésétől számított hat hónap elteltével hatályukat veszítik.”³⁷

Ennek alapján ezen kivételes hatalmi jogosítványok fenntartásához elegendő volt, hogy a kormány törvényjavaslatot nyújtson be a Tisztelt ház elé, ennek ténye elegendő a törvény nyelvtani értelmezése alapján a korábban elfogadott jogszabályok hatályban tartásához.

³⁷ Az 1922/23. költségvetési év első hat hónapjában viselendő közterhekről és fedezendő állami kiadásokról szóló 1922. évi XVII. törvénycikk 6. §.

Ennek megfelelően a kormány hatályban tartotta a lapbetiltásról és a külföldi lapokkal szembeni idegenrendészetről rendelkező jogszabályokat.³⁸

3. A sajtóirányítás egyéb eszközei (1920-1922)

A kivételes hatalom 11. §-on alapuló sajtórendészeti jogosítványainak gyakorlásán túl egyéb további igazgatási, befolyásolási módozatokat tartott fenn magának a kormányzat, valamint az állami ellenőrzést kiterjesztette a sajtó egy új ágára, a mozgóképre is. Ezek együttesen jelentették a sajtóirányítás eszközparkját az ellenforradalmi legitimációs kivételes állapot időszakában, amely eszközök felhasználása, alkalmazása szükségképpen közreműködött abban, hogy a kialakuló hatalmi rezsim az államot, társadalmi berendezkedést saját karakterére, önképére formázza, és kialakítsa a már legitim vagy alkotmányos rendet, jogrendet.

1920. január végétől ismét lehetővé tették a sajtótermékek házaló és/vagy utcai terjesztését. Ehhez viszont kifejezetten engedélyeztetni kellett egyes sajtótermékeket az illetékes hatósággal. Az engedély visszavonását a belügyminiszternek az állam hivatalos lapjában és a Belügyi Közlönyben kellett közzétenni, míg nem országos terjesztésű sajtótermék esetében a törvényhatóság hivatalos lapjában. Magát a tevékenységet is csak kizárólag engedéllyel lehetett folytatni, amelyről hatósági igazolványt állított ki a fővárosi államrendőrség főkapitánya, vidéken pedig az illetékes rendőrhatalóság. Ilyen igazolvány kizárólag érvényes erkölcsi bizonyítvány bemutatásával és 18. életév betöltése esetén volt

³⁸ A m. kir. kormánynak 6.976/1922. M. E. számú rendelete. A kivételes hatalom alapján kibocsátott és az 1922:XVII. tc. 6. §-a alapján ideiglenesen hatályban tartott rendeletek.

kiállítható. Előnyt élveztek azok, akik háborúban szerzett betegség vagy sérülés folytán lerokkantak vagy aggkorúak, továbbá valamilyen szerencsétlenség folytán munkaképtelenek voltak, és más munkával megélhetésüket nem tudták biztosítani. 18 év alatt kizárólag akkor volt kiállítható engedély, ha a 18 év alatti már nem volt iskoláskorú, és testi fogyatékosága folytán más munkát nem tudott ellátni. Az utcai terjesztésre szánt hírlapokon és folyóiratokon fel kellett tüntetni a terjesztés módozatát. A rendelet ezzel lehetővé tette a lapok forgalmának növekedését, és emellett szociális funkciót is megvalósított, hiszen leginkább a háború által sújtott egyéneket próbálta munkához juttatni.³⁹

A lapok terjesztésének konszolidálása mellett elengedhetetlenül fontos volt az újságpapír hiányának a kezelése is, valamint a probléma orvoslásáig a helyzet egységes rendezése. Ennek megfelelően 1920 júniusában hatályon kívül helyezték a korábbi rotációs újságpapírra vonatkozó rendeleteket,⁴⁰ a rendelet kimondott célja, az egységes rendezés érdekében. A rotációs újságpapír beszerzésének a jogát kizárólagos jelleggel a Hangya Termelési, Értékesítő és Fogyasztási Szövetkezet kapta meg 1920. december 31-ig, ellenkező rendelkezés hiányában pedig még egy további évig. A szövetkezet által beszerzett íves nyomópapír kizárólag vidéki és hetilapok, folyóiratok és szaklapok, tankönyvek és irkák, valamint állami nyomtatványok előállítására volt fordítható. A papírelosztás

³⁹ A magyar kormány 1920. évi 1.153. M. E. számú rendelete, sajtótermékek házaló és utcai terjesztésének szabályozásáról.

⁴⁰ Fontos jelezni, hogy ekkor már a kiforró rendszer egyértelműen lándzsát tört a dualista rendszerrel való jogfolytonosság mellett, így a szabályozás tekintetében már hivatkozás sem történt a Népköztársaságra és a Tanácsköztársaságra.

zavartalanságára budapesti székhellyel létrehozták a Papírelosztó Bizottságot, amelynek tagjait a vallás- és közoktatásügyi, a honvédelmi, a kereskedelemügyi, pénzügyi és földművelésügyi minisztériumok, valamint az államvasutak, a posta és távirda, továbbá az időszakos lapok előállításával foglalkozó lap- és tankönyvkiadó és nyomdavállalatok budapesti és vidéki, valamint a Hangya szövetkezet képviselői közül az említett hatóságok és érdekeltségek ajánlása alapján a miniszterelnök nevezte ki. A Papírelosztó Bizottság az újságpapír zavartalan rendelkezésre állása érdekében korlátozásokat vezethetett be a lapok oldalszáma tekintetében, amelyet tilos volt túllépni. Korlátozva a bizottság szabadságát a rendelet kimondta, hogy a legkevesebb terjedelem napi 4 oldal lehetett, míg vasárnaponként napi 6.

Az újságpapírhiány rendezéséig új időszakos lap kizárólag a miniszterelnök különös méltánylást érdemlő döntése alapján volt indítható, amely révén a miniszterelnök maga szabhatta meg azt az irányt, amelyet az újonnan indítandó sajtótermékek képviselnie kellett volna. Időszakos lapok esetében elrendelték azt is, hogy ünnep- és vasárnapokon, illetve azt követő napok reggelén nem jelenhettek meg.⁴¹

A rendelet módosítása alig egy hónap elmúltával már meg is történt. Ugyanis rendezni kellett a korábbi és új szervek viszonyát, így a rendelet kimondta, hogy a Papírelosztó Bizottság minden tekintetben az Újságpapírközpont jogutódja. Emellett rögzítette azt is, hogy az újságpapír szállítása

⁴¹ A m. kir. kormány 1920. évi 4.578. M. E. számú rendelete, a rotációs újságpapír és íves nyomópapír beszerzéséről és elosztásáról.

(vasúton, hajón vagy gépkocsin) kizárólag a Hangya szövetkezet engedélyével valósulhat meg.⁴²

1921 januárjára több tekintetben sikerült rendezni az újságpapír kérdését. Ennek hatására az előbb ismertetett két rendeletet hatályon kívül helyezték és a Papírelosztó Bizottság működését, továbbá mind a rotációs, mind az íves nyomópapír beszerzése és forgalma tekintetében megállapított korlátozást megszüntették. Fenntartották azonban az új időszakos lapok megjelenésének korlátozását, valamint az időszakos lapok ünnep- és vasárnapi megjelenésének a tilalmát is, valamint a lapszámok oldalterjedelmének korlátozhatóságát.⁴³

Utóbbival élve a kormány 1922 augusztusában elrendelte, hogy azon politikai nap- és hetilapok, amelyek egyes példányszámait 10 koronáért árulták azok hétköznaponként legfeljebb 8, ünnep- és vasárnaponként legfeljebb 12 oldal terjedelemben, azok a napilapok pedig, amelyek példányszámonként 5 koronáért árultak azok hétköznaponként legfeljebb 4, ünnep- és vasárnaponként legfeljebb 6 oldal terjedelemben jelenhettek meg. A heti szaklapok és folyóiratok terjedelmét pedig 12 oldalban maximalizálták.⁴⁴ A szeptemberi módosító rendelet annyit könnyített a lapok helyzetén, hogy heti kvótákat állapított meg. Azok a lapok, amelyek ára elérte a 10 koronát, azok heti 52 oldalban, amelyek ára csak 5 vagy kevesebb korona volt, 26 oldalban jelenthettek meg (ezt az oldalszámot decemberben 66,

⁴² A m. kir. kormány 1920. évi 5.721. M. E. számú rendelete, a rotációs újságpapír és íves nyomópapír beszerzése és elosztása tárgyában kiadott 4.578/1920. M. E. számú rendelet módosításáról.

⁴³ A m. kir. minisztérium 1921. évi 309. M. E. számú rendelete, a rotációs újságpapír és íves nyomópapír forgalmáról.

⁴⁴ A m. kir. kormánynak 6.911/1922. M. E. számú rendelete. A rotációs és íves nyomópapíron előállított sajtótermékek terjedelmének korlátozása.

illetve 32 oldalra emelték)⁴⁵. A sajtóirányítás és befolyásolás sajátos eszközeként a rendeletbe beemelték annak lehetőségét, hogy a miniszterelnök rendkívüli méltánylást igénylő esetben a szabályok alól felmentést adhatott, azonban azt, hogy mit takart a rendkívüli méltánylást érdemlő helyzet, nem határozták meg, tehát annak eldöntése a miniszterelnök diszkrecionális jogköre volt.⁴⁶

A klasszikus sajtótermékeken és azok hatásán túl a háború feltárt egy másik médiumban rejlő potenciált és annak tömegbefolyásoló képességét is. Pontosan ezért már a háború utolsó évében a sajtóhoz hasonlóan szabályozás és ellenőrzés alá vonták a mozgóképet is. A hatósági ellenőrzésre Budapesten létrehozták az Országos Mozgóképvizsgáló Bizottságot. A bizottság ellenőrizte, hogy a mozgókép nem ütközött-e jogszabályba, nem sértett-e közrendet vagy közerkölcsöt, továbbá nem sértette vagy veszélytette-e a honvédelmi érdekeket.⁴⁷ 1920 februárjában eme rendelet végrehajtásáról rendelkezett a belügyminiszter, amely során rögzítették, hogy kizárólag olyan kópia mutatható be, amelyet a bizottság előzetesen jóváhagyott, és erről engedélyokiratot is kiállított. Az engedélyezést a bemutatás előtt 3 nappal – sürgős esetben 24 órával – korábban kellett kezdeményezni, amelyről két hat tagú albizottságban döntöttek. A fiatalok védelmét már ekkor is szem előtt tartva arról is rendelkezni kellett, hogy 16

⁴⁵ A m. kir. kormánynak 10.406/1922. M. E. számú rendelete. A rotációs és íves nyomópapíron előállított sajtótermékek terjedelmének ideiglenes meghatározása.

⁴⁶ A m. kir. miniszterelnöknek 7.860/1922. M. E. számú rendelete. A rotációs és színes nyomópapíron előállított sajtótermékek terjedelmének korlátozása tárgyában kiadott 6.911/1922. M. E. számú rendelet módosítása.

⁴⁷ A. kir. belügyminiszter 1918. évi 44.965 számú rendelete valamennyi törvényhatóság első tisztviselőjéhez, a nyilvános előadásra szánt mozgóképek ellenőrzéséről.

évnél fiatalabbak is megtekinthetik-e az előadást vagy sem, bár a kor megállapítása a nyilvános vetítés során becslés alapján történt. Emellett lehetőség volt arra, hogy ha a filmnek csak egyes jeleneteit tartják vetítésre alkalmatlannak, akkor azok kivágását rendeljék el.

A mozgóképekkel kapcsolatos tilalmak köre kiegészült a jóízlés sérelmével, valamint már nemcsak a honvédelem érdekének sérelme vagy veszélye esetén lehetett betiltani, hanem az állambiztonság illetén kockázata esetén is.⁴⁸ Nyilvánvaló, hogy utóbbi arra reagál, azt ismerte fel, hogy az állam létét már nemcsak a háború, hanem belső veszélyek is fenyegethetik (lásd proletárdiktatúra), emellett pedig egy alkotmányos fejlődés⁴⁹ eredményeként foghatjuk fel, hogy erre az eljáró hatóságnak is külön felhatalmazást kellett adni, tehát az nem foglaltatik bele a hon védelme passzusba. Viszont azt is szükséges rögzíteni, hogy erre a kivételes hatalmi törvény felhatalmazást nem biztosított. Az engedélyezés tényét előbb a rendőrség hivatalos lapjában, később pedig a Belügyi Közlönyben kellett közzétenni.⁵⁰

⁴⁸ A belügyminiszter 1920. évi 5.123. számú rendelete, a 44.965/1918. B. M. sz. alatt a mozgóképek előzetes vizsgálata tárgyában kiadott rendeletnek végrehajtásáról, s ezen rendelet 3. és 5. §-ának módosításáról.

⁴⁹ A kivételes hatalom a jogállami struktúra fejlődésének, reagálásnak egyik intézményesült rendszere. Erre írja Farkas Ádám, hogy „a kritikák ellenére látni kell, hogy egy ilyen törvény megalkotása minden időkből az alkotmányos szemlélet fejlődésének lenyomata, hiszen a reális valóság mindenképp kikényszeríti a cselekvést a vész óráiban, így azonban a jogalkotó előre meghatározza annak jogi kereteit.” – FARKAS Ádám – KÁDÁR Pál: A különleges jogrendi szabályozás fejlődése és katonai védelmi vonatkozásai, In: FARKAS Ádám, KÁDÁR Pál (szerk.): *Magyarország katonai védelmének közjogi alapjai*, Budapest, Zrínyi Kiadó, 2016, 276. o.

⁵⁰ A m. kir. belügyminiszter 1920. évi 55.609. számú körrendelete, a mozgóképek előzetes vizsgálata tárgyában kiadott 5.123/1920., illetőleg 19.859/1920. B. M. számú rendeletek kiegészítéséről.

A mozgóképeken túl az egyes mozgófényképüzemeknek is külön mutatvány engedélyt kellett kérniük tevékenységük folytatásához. Ilyen engedélyt főszabály szerint csak magánszemély kaphatott, eme jogosultsága személyhez tapadó volt és egy egyén kizárólag egy üzem nyitására kaphatott engedélyt. Jogi személy engedélyt csak tudományos vagy hazafias irány esetén kaphatott, ekkor viszont akár több üzemre is. A kiadott engedélyek nem voltak átruházhatók és átörökíthetők. Ezen rendeletben is megjelenik a szociális gondoskodás, hiszen az engedélyre elsőbbséget élveztek azok, akik az állam gazdasági támogatására igényt formálhattak. Az engedélyt a belügyminiszter adta ki.

Az üzemek kötelesek voltak a belügyminiszter által meghatározott egyes hazafias vagy kulturális irányú filmeket nyilvános és ingyenes előadáson bemutatni.⁵¹ Emellett elrendelték azt is, hogy az egyes mozgófényképüzemek kötelesek voltak havonta egy-egy előadás teljes bevételét a belügyminiszter által megjelölt jótékonyági célra fordítani.⁵² Ezeken az előadásokon kizárólag hazafias és nemzetnevelő mozgóképek voltak bemutatathatók. Emellett az üzemek kötelesek voltak saját költségen beszerzett hazafias és nemzetnevelő filmeket bemutatni, valamint hetente egy hétköznapon ifjúsági hazafias ismeretterjesztő előadásokat tartani, ekkor kizárólag az önköltség megtérítése ellenében.⁵³

⁵¹ A m. kir. kormány 1920. évi 8.454. M. E. számú rendelete, a mozgófényképüzemekről.

⁵² A m. kir. belügyminiszternek 68.800/1920. B. M. számú rendelete, A mozgófényképüzemekről alkotott 8.454 1920. M. E. számú rendelet végrehajtása.

⁵³ A m. kir. belügyminiszternek 21.765/1921. B. M. számú körrendelete. A mozgófényképüzemekről alkotott 8,454/1920. M. E. számú rendelet

Ezen rendelkezésekkel megkezdődött a társadalomnak a kialakuló rezsim önképére való nevelése is, amely fontos legitimáló tényezőként jelent meg a két világháború közötti időszakban minden politikai rend, jogrend esetében, beszéljük itt akár demokratikus, autoriter vagy totaliter államalakulatokról.

A fentiek okán fontosnak vélték a mozgókép kópiák és üzemek engedélyezése mellett magának a mozgókép hazai gyártásának is az állami felügyeletét. A kormány az ezzel kapcsolatos feladatok ellátásával – a mozgóképügyek erkölcsi, nemzetvédelmi, nemzetnevelési, irodalmi és művészeti nézőpontokból történő elbírálása – egységes vezetésével és irányításával a vallási- és közoktatásügyi miniszter bízta meg. „A végből, hogy a mozgófénykép a nemzetnevelés és szórakoztatás kettős céljának minél sikeresebben megfeleljen, a vallás- és közoktatásügyi m. kir. minisztérium kebelében az érdekelt kormányzati ágak részvételével Magyar Országos Mozcóképuői (Film) Tanácsot”⁵⁴ állítottak fel. Az érdekelt minisztériumok (honvédelmi, belüoi, kereskedelemüoi, pénzüoi és földművelődésüoi) tagokat delegálhattak a tanácsba. A tanács alapvetően tanácsadó szerv volt, amely véleményt nyilvánított a filmüyekben és javaslatot készített a szükséges intézkedésekről.⁵⁵

A kialakuló rend ellenőrzését kiterjesztette az engedélyezésre (kópia, üzem), a gyártásra, utolsó körben pedig magára a filmszínészképzésre is. Ugyanis filmszínészképző

végrehajtása tárgyában kiadott 68.800/1920. B. M. számú rendelet kiegészítése, illetőleg módosítása.

⁵⁴ A m. kir. kormánynak 8.671/1920. M. E. számú rendelete, A Magyar Országos Mozcóképuői (Film) Tanács felállítása, 1. §.

⁵⁵ A m. kir. belüoiminiszternek 68.800/1920. B. M. számú rendelete, A mozcófényképuözemekről alkotott 8.454 1920. M. E. számú rendelet végrehajtása.

iskolát kizárólag olyan személy működtethetett, aki erre a vallás- és közoktatásügyi minisztertől engedélyt kapott. Egyfelől ezzel megfelelő feltételeket kívántak teremteni egy újonnan megjelenő szakma képzéséhez (kik oktathattak és tanulhattak és milyen körülmények között, milyen feltételekkel volt szerezhető képesítés), másfelől pedig engedélyt nyilván csak olyan személy kaphatott, aki a rezsím elvárásainak megfelelt.⁵⁶

Összegzés

A magyar állam történetében sok tekintetben átmeneti, formálódó és vérzivataros az 1918 ősze és 1922 vége közötti időszak, ugyanezen jelzők a magyar sajtó esetében is megállnak. Átmeneti, hiszen, ha a vizsgált rövid időszakot áttekintjük, akkor azt láthatjuk, hogy a közel négy év leforgása alatt legalább három különböző rezsím három különböző rendje, jogrendje próbálta kisebb-nagyobb sikerrel magához ragadni az ország főhatalmát, amely során eszközként tekintettek a sajtóra. Vérzivataros, hiszen a sajtót és munkatársait számos fizikai atrocitás is érte ezen időszak alatt: rongálások, tettegesség és emberi élet kioltása, továbbá nem feledve azt sem, hogy számos sajtótermék –részint az újságpapírhiány okán is – a történelem süllyesztőjébe került. Formálódó, hiszen a legitimációs politikai rezsimek önmaguk legitimálása során saját képükre kívánták formálni a magyar sajtót.

Összességében azt kell mondani, hogy az 1919 ősze és 1922 vége közötti időszakban a magyar sajtó és sajtószabadság az 1914-es, háború előtti állapotokat soha nem érte el, de az a

⁵⁶ A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek 95,500/1921. V.K.M. számú rendelete. A filmszínészképző iskolák engedélyezése és ellenőrzése.

kijelentés is helyénvalónak tűnik, hogy még a háború első éveiben tapasztalható állapotok is csak vágyálomként jelenthettek meg ezen időszakban. Ebbe nyilvánvalóan közrehatott a háborús vereség, a Tanácsköztársaság visszaszűnése – közel az összes polgári lapot betiltották –, a bizonytalan, kaotikus politikai, hatalmi közeg és a trianoni békediktátum társadalmi, gazdasági hatásai, de nem felmenthető a formálódó új rezsim sem, hiszen sokszor nem élt, hanem visszaélt a kivételes hatalmi törvény felhatalmazásaival, vagy szükség esetén újakat kreált magának.

Vitathatatlan emellett az is, hogy a rend megszilárdításához a világháború alatt tapasztalható, a sajtót legtöbb esetben partnerként kezelő végrehajtó hatalmi hozzáállás látható módon már 1918 őszől is a radikális erők egyre jelentősebb térnyeréséhez vezetett, így az átmeneti szigorúbb fellépés igazolható volt, amelyet a korábbi szabályozás lehetővé is tett. Az ezen túli cselekmények viszont – például a Miklós Andor vagy Bacsó Béla elleni terrorintézkedések – semmivel nem igazolhatóak.

MŰHELY

Fodor Viktor

A légi hadijog megjelenése és szabályozása az első világháború végéig

„Igencsak vitatható, hogy vajon a bombázás önmagában döntő tényező-e a jelenlegi háborúban. A háború kezdete óta inkább tűnik úgy, hogy testi-lelki hatását nagymértékben eltúlozták.”

(Sir Charles Portal)

A repülésről szóló legelső monda, a kínai kultúrában lelhető fel, mely szerint *Sun* császár (i.e. 2258-2208), fiatal korában fogságba esett, és egy madár tollruháját magára öltve sikerült kiszabadulnia.¹ De nem kell a Távols-keleti kultúrában keresgelnünk, elég, ha csak a görög mitológia *Daidalosz és Ikarosz* történetére gondolunk. Ezek a mondák, regék, mind az ember levegő meghódítása iránti vágyát tükrözik, melynek mérföldkövei a Montgolfier testvérek 1773. június-i sikeres léghajókísérlete, illetve a Wright fivérek 1903. december 17-i tartós repülése volt.

Innentől kezdve a repülés fejlődése jószereivel megállíthatatlan volt. 1909. július 25-én *Louis Blériot*, a repülés egyik úttörője átrepülte a La Mache csatornát. 1915-ben a német *Hugo Junkers* által alapított üzem már sorozatban gyártotta a saját repülőit. A világháború kitörésével már csak idő kérdése volt, hogy mikor vetik be ezeket a fegyveres

¹ MÉSZÁROS Károly: A Montgolfier testvérektől Ferdinand Zeppelinig, In: *Honvédségi Szemle*, 1997/7. szám, 45. o.

harcokban, valamint az, hogy milyen típusú hadászati feladatokat fognak ellátni, milyen volumenű hozzájárulást tudnak adni a korábbi, hagyományos hadviselési módokhoz, továbbá milyen távlati potenciál rejlik a légihadviselésben és annak eszközparkjában.

Az aviatika több évszázados múltra tekint vissza, az első gyakorlatban is működő repülőgép felemelkedésétől számítva alig telt el több mint 100 év. Ez azt jelenti, hogy szűken értelmezve a légijog rendkívül friss szabályozási területnek számít. A jogforrások (vagy azok nemléte) szemléltető példái annak a kezdeti joghézagoknak, mely a légi hadviselés kialakulásakor megfigyelhető volt. Ennek két oka volt, az egyik a légierő, mint önálló fegyvernem alábecsülése volt, ugyanis nem gondolták, hogy ekkora jelentőségre tesz szert a háború során. A másik pedig a haditechnika egészen elképesztő mértékű fejlődése volt. Ez, valamint a nemzetközi jog normáinak rugalmatlansága okozta azt, hogy erre a fejlődésre a jog oldaláról nem érkezett adekvát válasz. Bár ennek pótlására az első világháborút követően lehetőség nyílt, ezzel a területtel nagyon sokáig nem foglalkoztak érdemben, ellentétben a polgári légiforgalommal, melyet nagyon gyorsan szabályozás alá vontak, az szinte egyből követte az első repülőgép feltalálását.

A tanulmányomban szeretném bemutatni, hogy miként kaptak a léghajók, illetve repülőgépek egyre nagyobb szerepet a háború előre menetele során, illetve igyekszem feltárni, hogy a nemzetközi-, illetve a belső jog miként igyekezett ezt a fejlődést lekövetni.

1. Légtérelméletek az első világháborút megelőzően, az első szabályozás

A légtérrel kapcsolatban az első szabályozás a rómaiakhoz fűződik, akik elkülönítették a légteret (coelum), mely a föld tulajdonosához igazodott, és a levegőt (aer), ami viszont mindenkit megillető dolog, *res communes omnium* volt.² Az első ismert átfogó légijoggal foglalkozó tanulmány szerzője *Johannes Stephanus* Dancko – aki egyébként állítólag magyar származású volt – az 1687-ben a Frankfurti egyetemen megvédett, „*A légijog elveiről*” (*De jure de principis aereo*) című művében a repülés kivételével gyakorlatilag mindent összegyűjtött. Dancko munkájában írt a fejedelem jogáról, hogy alattvalóinak épületei az ő kilátását ne zavarják, ezenkívül – mai terminussal élve környezetvédelmi szempontokat is figyelembe véve – a tiszta levegő jogáról is írt. Emellett felismerte azt is, hogy a fejedelem szuverén hatalma a birodalom feletti légteret is magában foglalja.

A légtér jogi helyzetének definiálására a repülés hőskorában már több elmélet is kialakult, ezek közül említének meg párat.

Az egyik irányzat a *levegő szabadságát* vette alapul. A francia *Paul Fauchille elmélete* szerint a légtér szabad valamennyi állam repülőgépe számára, azzal a kikötéssel, hogy az államok biztonságuk érdekében megfelelő intézkedéseket tehetnek. Fauchille tanulmányának megalkotásakor analógiát alkalmazott, a tengerek szabadságának elvét vette alapul,

² PAPP Zoltán: *A légtér-szuverenitás néhány nemzetközi jogi kérdése*, Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Doktori Iskola, 2019, 14-15. o.

melyet Hugo Grotius dolgozott ki.³ Az első légijogi konferencián 1910-ben Párizsban, a német és francia álláspont ezt akarta érvényre juttatni, míg az angolok a levegő szabadságát az érintett államok akaratától kívánták függővé tenni. A konferencián megalkottak egy 55 cikkből álló egyezménytervezetet, azonban ez később nem került elfogadásra. A levegő szabadságának elve az első világháború környékén már meghaladott elméletté vált, ugyanis ekkortájt egyre gyakoribbá váltak a német léghajók berepülései francia terület felé, a háborús konfliktus kirobbanásakor pedig egyértelművé vált, hogy a levegő jogi helyzete újfent rendezésre szorul. 1913-ban Luneville-nél leszállt egy német léghajó, válságot okozva a franciák és a németek között, melyet egy kétoldalú légiforgalmi egyezmény útján kívántak szabályozni, ám ez a háború kitörése miatt nem lépett életbe.

A második elmélet a *teljes szuverenitás elmélete* volt, melyet *Anzilotti, Zittelmann és Hazeltine* dolgozott ki. Szerintük az államot a szárazföld és vízterület feletti szuverenitásból fakadó jogok *usque ad coelum* megilletik, azaz magassági korlátozás nélkül, egészen a világűrre terjed az adott állam szuverenitása.⁴ Ezt a felfogást később a világűrjog kialakulása megváltoztatta, melynek köszönhetően a légijog jóval bonyolultabbá vált. Hogy mettől számít világűrnek a légtér, ebben a kérdésben sokat köszönhetünk *Kármán Tódornak*⁵, valamint *John Cobb Coopernek*.⁶

³ SIPOS Attila: A légtér jogi státusza és használata, In: *Jogelméleti Szemle*, 2016./1. szám, 94. o.

⁴ GÁL Gyula: Légítér és világűr, In: *Jogtudományi Közlöny*, 1960 /10. szám, 567. o.

⁵ Világűr az a térség, ahol a levegő felhajtóerejét már nem lehet felhasználni a haladáshoz. Kármán egyik tanítványának, *Haleynek* a javaslatára ezt a vonalat máig Kármán-vonalnak hívják, mely nagyjából 100 km tengerszint

A harmadik elmélet a *közvetítő irányzat* volt, mely többféle megközelítést alkalmazott. A *szabad áthaladás elmélete* rögzítette az államok légi szuverenitását azzal a megszorítással, ami alapján a polgári repülőgépeknek joga van békésen áthaladni a légtér felett. A *területi légtér* hasonló tulajdonságokkal bírt volna, mint a tenger a parti államok esetében, azaz különböző zónákra lett volna felosztva. Az államok szuverenitása az elmélet szerint kiterjedt a szárazföldi és vízterület feletti légtérre, azonban felette minden állam gépei szabadon közlekedhettek volna.⁷

Az első világháború kitörésével egyébként minden állam egyértelműen a légtérbeli szuverenitás álláspontjára helyezkedett.⁸ A légi közlekedést az 1919. évi párizsi egyezmény szabályozta először, mely a légtér jogi helyzetével kapcsolatos vitát az államok szuverenitásának javára döntötte el. A levegő szabadságának elve pusztán a nyílt tengerek feletti repülésre vonatkozóan maradt érvényben. A nyílt tengerek feletti légtér mindenki által szabadon használható területnek, *res communis omnium usus*-nak minősült. Elismerte az államoknak a szárazföldi államterületük és parti tengerük feletti légtérre vonatkozó teljes szuverenitását. Ez a felfogás azóta is uralkodó eleme a nemzetközi légijog szabályozásáról szóló egyezményeknek. A 2. cikkben minden szerződő állam részére biztosította az ártalmatlan légiközlekedés jogát a tagállamok légterében, de a 3. cikkben megengedte tilalmi

feletti magasságon lehet, bár ez az elmélet a tudomány fejlődésének köszönhetően már meghaladottá vált.

⁶ KOPAL, Vladimir: A világűr meghatározásának kérdése, In: *Jogtudományi Közlöny*, 1969 /2-3. szám, 115, 117. .o.

⁷ GÁL: i. m. 568. o.

⁸ ISTVÁNFY László: A légijárművek nemzetisége, In: *Vasúti és Közlekedési Közlöny*, 1935/42. szám, 475. o.

zónák kijelölését.⁹ Szabályozta a légi jármű hovatartozását illető kérdéskört. A 6. cikk szerint a légi járművek annak az államnak a nemzetiségéhez tartoznak, ahol őket lajstromozták.¹⁰ Az egyezmény 8. cikke kijelenti, hogy az adott légi jármű érvényesen csak egy államban lajstromozható.¹¹

2. A repülők, mint a hadviselés módjának reformerei

A hadviselés fejlődéstörténetét leginkább az úgynevezett generációs elmélet alapulvételével lehet szemléltetni. Az első generáció az élőerő koncentrálásán alapul. A háború formális hadüzenet útján indult, korlátozott volt és szabályos békekötés zárta le. Ezen szabályosan megvívott háborúk során jutott el a kor híres katonai teoretikusa, Carl von Clausewitz is, az azóta csak clausewitzi hármasnak hívott (katona, polgár, állam) elméletének megfogalmazásához.¹²

A második generáció alapja a tüzerő koncentrálása, megindult a technikai fejlődés. Újra kellett gondolni az élőerő koncentrálásán alapuló hadviselési technikát, mivel az túl sok véráldozatot követelt. Az új módszer az ellenség felőrlése volt a „materialschlacht”, azaz anyagcsata során, melynek érdekében a fegyvernemek összehangolt alkalmazására volt szükség. Ez a módszer azonban korlátozott volt, ez készítette elő a harmadik generáció eljövételét.

A harmadik generáció abból a felismerésből indult ki, hogy bár az ellenség állásai a fegyverek összehangolásával

⁹ SZENTNÉMÉDY Ferenc: *A repülés*, Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1993, 68. o.

¹⁰ ISTVÁNFFY: i. m. 475. o.

¹¹ ISTVÁNFFY: i. m. 475. o.

¹² SOMKUTI Bálint: A 4. generációs hadviselés, In: *Hadtudományi Szemle* 2009/2. szám, 43.o.

ugyan áttörhető, de például Giulio Douhet, vagy Tuhacsevszkij szerint az ellenség moráljának megtörése sokkal nagyobb kárt tud okozni. Az ő elméleteik nagyban befolyásolták a korszak hadviselését. Tuhacsevszkij mélységi hadműveletei szerint – melyek végrehajtását a páncélos járművek, illetve a légideszantok alkalmazása nagyban elősegítette - az ellenfelet utánpótlásának, illetve kommunikációs lehetőségeinek elvágásával kell harcképtelenné tenni. Douhet-nek a hátország bombázására vonatkozó elméletétől jutunk el a totális háború elméletéig. A harcképesség megszüntetése, de főleg a morál megtörése és a felső vezetési rendszer megbénítása vezet el a negyedik generációs hadviselésig.¹³

A negyedik generációs hadviselés igazából nem is teljesen illik bele ebbe a rendszerbe. A clausewitzi háromság voltaképpen teljesen megszűnik, mert a résztvevők nem államok.¹⁴ Pontos definíciója nincsen, inkább egy negatív meghatározást lehetne megfogalmazni: n egyedik generációs az az ellenfél, „amelynek nincsen reguláris hadserege, nincsenek egyszerűen beazonosítható vezetési pontjai, nincs egyértelmű katonai infrastruktúrája és egy ezt támogató állama, mégis gyakorlatilag tetszése szerint képes csapást mérni.”¹⁵

A repülők viszont legfőképpen a második, illetve harmadik generációs hadviselésre voltak nagyon nagy hatással. A második generációs hadviselés során a repülők kezdetben, mint a fegyverek összehangolásának eszközei játszottak

¹³ SIMICSKÓ István: A hibrid hadviselés előzményei és aktualitásai, In: *Hadtudományi Közlöny*, 2017/3-4. szám, 5.o.

¹⁴ KELEMEN Roland: A kibertérből érkező fenyegetések jelentősége a hibrid konfliktusokban és azok várható fejlődése, In: *Honvédségi Szemle*, 2020/2. szám.

¹⁵ SOMKUTI: i. m. 45.o.

szerepet, elősegítették a tűzvezetést, illetve felderítési feladatokat láttak el. Később, a harmadik generációs hadviselés alatt már sokkal nagyobb szerepük volt, Douhet légierő-konceptiója a repülőgépeket egyenesen, mint a háború eldöntőinek tekinti.

2.1. Az első világháborús légi hadviselés eszközparkja - A sárkányballonok, léghajók és repülőgépek

Annak ellenére, hogy manapság egy-egy ország hadereje szempontjából a légierőnek meghatározó jelentősége van, az első világháború kezdetekor tényleges elképzelése a gépek felhasználását illetően egyik háborús félnek sem volt. Később ez ennek szabályozásán is meglátszott, ugyanis alkalmazásukat nagyon sokáig nem követte speciális szabályok megalkotása, noha a légierő a háború végére önálló fegyvernemmé vált, mely annak kimenetele szempontjából is nagyon fontos szerepet játszott.

Az első kísérletek a légi járművek, légi eszközök hadászati célokra való felhasználására a léghajók, illetve az ún. sárkányballonok útján történtek. A sárkányballonok nevüket furesza alakjukról kapták, ugyanis ezek kötelekkel földhöz rögzített ballonok voltak. Különleges alakjukra a levegőben stabilan lebegés szempontjából volt nagy szükség, ugyanis a gömb alakú ballonok erősen hánykolódtak a nagy szélben. Jellemzően 300-1500m között lebegtek, sokféle feladatot ellátva. A második világháború idején léggömbzárként használták az alacsonyan támadó repülőgépek ellen, de az első világháború idején is tevékeny feladatot vállaltak a légtér oltalmazásában. A ballonoknál azonban fényesebb pályát futottak be a léghajók, azok közül is a német hadsereg által kezdetben nagy sikerrel alkalmazott Zeppelinek, melyek az első időkben még hasznosabbnak bizonyultak a

repülőgépeknél, mivel sokkal magasabbra tudtak szállni, valamint nagyobb volt a hatótávolságuk is. Ezen tulajdonságaiknak köszönhetően sikeres bombatámadásokat tudtak végrehajtani velük, illetve felderítő célokra is kiválóan alkalmasak voltak. Léghajókat a többi háborús fél is bevetett, de a németek sikerét nem tudták felülmúlni. Küllemük alapján az ember rendkívül sérülékenynek ítélné meg őket, azonban egészen komolyan tűnő sérüléseket is el tudtak viselni, legyen szó géppuskatűzről, vagy akár ágyúlövésről. A Zeppelinek, korai sikereik ellenére hamar elavultnak bizonyultak, üzemeltetésük rendkívül drága volt, így idővel a repülőgépek túlnőttek rajtuk. 1917-től a Zeppelineket ki is vonták a nyugati hadszíntérről.

Bár a repülőgépeknek a háború előre menetelével jóval több hasznát látták, ez a kezdeti szakaszban korántsem volt így. Alkalmazásukat illetően, mint már említettem nem volt határozott elképzelése egyik félnek sem, valamint a haditechnika is igen kiforratlan volt. »Az 1910-es években a repülőgépek, mint potenciális sporteszközök szerepeltek, többek közt Ferdinand Foch marsall fejében.«¹⁶

A világháború elején a repülőgépeket inkább felderítési célokra használták, mintsem igazi légitámadásokat hajtottak volna velük végre.¹⁷ Ez a gyakorlatban úgy nézett ki, hogy a pilóta leszállás után jelentett a felderíteni kívánt területről. Később a bonyolult árokrendszereknek, illetve a légelhárítás fokozott fejlődésének köszönhetően ez sokkal nehezebbé vált, emiatt a fényképfelderítést hívták segítségül. A hírszerzésen és a felderítésen kívül egyéb feladatok is a repülőgépekre hárultak, többek között a tüzérség tüzvezetésének feladata is,

¹⁶ GÓMEZ, Javier Guisández: The Law of Air Warfare. In: *International Review of the Red Cross*, 1998/323. szám, 348. o.

¹⁷ SZENTNÉMÉDY: i. m. 35. o.

hiszen a földi tüzérségi figyelő a dombok, árkok között megbúvó ütegek ellen hatástalan volt. Kezdetben ezt rakétajelzésekkel oldották meg, azonban bonyolultsága miatt igyekeztek nagyon hamar leváltani. 1915-re sikerült az iparnak egy kifogástalanul működő készüléket előállítania, melynek köszönhetően a tűzvezetés, valamint ezzel együtt a légi felderítés sokkal egyszerűbbé és könnyebbé vált. Idővel a földi harcokban is tevékeny szerepet vállaltak, nem csupán tűzvezetési feladatokat ellátva, bombatámadásokat hajtottak végre. Azonban, míg ezt nem szorították szervezett keretek közé, az ilyen jellegű támadások sokkal inkább okoztak pusztítást a seregek, szakaszok moráljában, mintsem az állományban. Azonban nyilvánvaló igényként jelent meg, hogy tömeges bombatámadásokat kell végrehajtani, mégpedig szervezetten, így létrehozták a bombázó repülőgépek, továbbfejlesztett robbanó, gáz-és gyújtóbombákkal felszerelt verzióit. A bombákkal azonban nem az arcvonalban harcolókat, hanem a hátszárzból érkező ellátmányt igyekeztek megcélózni, melynek hatását a csapatok jócskán megszenvedték. Ezen támadásoknak a gyakorisága idővel jócskán megnövekedett, mikor a harcoló felek rádöbbenek, hogy mennyivel nagyobb pusztítást tudnak azzal okozni, ha nem a harcoló seregeket, hanem a hátszárzót támadják. Szisztematikusan igyekeztek elpusztítani a fronton harcolóknak bármilyen segítséget nyújtó egységeket. Idővel célponttá váltak a gazdasági élet szereplői, a közlekedés gócpontjai, valamint az államigazgatás számos intézménye is.¹⁸ A légi hadviseléssel párhuzamosan kialakuló földi légvédelem önmagában sokkal inkább nyújtott lelki támogatást a szárazföldön harcoló csapatoknak, mintsem hatékony eszközt a bombázók ellen.

¹⁸ OLASZ Lajos: A hátszárzból légvédelmének kiépítése az első világháború időszakában, In: *Belvedere Meridionale* 2015/4. szám, 27. o.

Ebből adódóan elengedhetetlen szükséggé vált a földön harcolókat ténylegesen támogatni képes légvédelem kialakítása. Emellett azonban hamar világossá vált, hogy önmagában a szárazföldi légelhárítás nem elégséges így a levegőben kellett legyőzni a bombázó repülőgépeket. Ebből kifolyólag megkezdődött a kicsiny, gyors, együléses vadászrepülőgépek kifejlesztése, melyek immár nagy veszélyt jelentettek a bombázókra, így azok szükségképpen elkezdtek rajokba tömörülve repülni.

A vadászrepülőgépek fegyverzetének elhelyezése eleinte hatalmas kihívás elé állította a mérnököket,¹⁹ mely problémát azok különféle módszerekkel igyekeztek megoldani.²⁰

A vadászrepülőök pilótáit hősként ünnepezték, ilyen nagy nevek voltak többek között Benno Fiala von Fernbrugg, Francesco Baracca, Flavio Baracchini, Roland Garros, valamint Manfred Albrecht von Richthofen. Az imént felsoroltak közül a tűzpiros Fokker Dreidecker I-es repülőjéről Vörös Bárónak

¹⁹ HÉJJAS Iván: *Légi jog*, Budapest, Első Kecskeméti Hírlapkiadó-és Nyomda Rt., 1934, 85. o.

²⁰ Húzó légsavaras gépek esetében két mód jöhetett számításba, az egyik, amikor a légsavarkörön kívül helyezték el a géppuskákat, ám ez rendkívül pontatlan célzást eredményezett, kezelésük nehéz volt és a repülőgép légellenállását is megnövelték. A másik, vagyis a légsavarkörön át való tüzelés kezdetben szintén problémás volt, melyet Anthony Fokkernek sikerült megoldania a szinkronizált gépfegyver kifejlesztésével. Fokker fejlesztése nem hagyta a gépfegyvert tüzelni, amíg a légsavar a cső előtt volt. Toló légsavaras gépek esetén ilyen gond nem állt fenn, azonban ilyen gépekből kevés volt. Harmadik típusként jöhetett szóba a légsavar tengelyén keresztül tüzelő gépek csoportja azonban ezek még a harmincas évek közepén is kísérleti stádiumban voltak. Ennek a géppuskának a működését a motor főtengelyének erőátviteli szerkezete szolgáltatta. Rendkívül nagy tűzgyorsaságot biztosítottak a pilótáknak, azonban szerkezetük komplikáltsága révén nehéz volt a javításuk Ezen kívül pedig leállt motor mellett a géppuskával nem lehetett tüzelni.

elnevezett von Richthofen volt az első világháború legeredményesebb pilótája, 80 igazolt légi győzelemmel. Általános tisztelet övezte mind bajtársai mind pedig ellenségei között, amit igazolt egyik legyőzőjének Roy Brown századosnak egyik feljegyzése is. „Úgy éreztem, hogy valami jogtalan cselekedtem, semmiféle örömet nem tudok érezni, hogy Richthofen az én fegyveremtől esett el. Szívesen visszahívnám az életbe!”²¹

A vadászrepülőgépek kezdetben egyesével, később rajokban és szakaszokban támadtak. Minél több repülőt küldtek harcba, annál több volt mindig a veszteség és ezek a folyamatos veszteségek utánpótlásra készítették a hátszágot, melynek köszönhetően megindult a hadiipar hatalmas mértékű fejlődése. Egyre gyorsabb és jobb emelkedőképességű repülőt gyártottak, mint például a britek által használt Sopwith Camel, vagy a német Albatros sorozat, és a már korábban említett Fokker Dr.I.

3. Nemzetközi szabályozás megjelenése

A haditechnikai fejlődést azonban, ebben a tekintetben nem követte azonnal speciális jogi szabályozás. Nagyon sokáig nem reagáltak az államok arra a fejlődésre, ami a repülés oldaláról tapasztalható volt. Részben azért, mert ez egy bizonytalan terület volt, még ennyi idő eltelte után is, részben pedig azért,

²¹ WARMINGTON, Joe: Roy Brown in his own words on Red Baron kill, In: *Toronto Sun*, 2015. November 10.

A Vörös Bátor legyőzését egyébként az ausztrálok is maguknak vindikálták, de végül a német ász exhumálásának köszönhetően kiderült, hogy Brown százados lőtte le. Richthofent teljes katonai pompával temették el a szövetségesek, annak az Amiens melletti falunak a temetőjében, ahol lezuhant.

mert az államok nem akartak egy ekkora hadipotenciállal rendelkező területet lefedni. Oka volt még ennek a hiátusnak az az általános vélekedés is, mely szerint nincs szükség speciális szabályok megalkotására, mivel elég a szárazföldi háború esetén alkalmazandó rendelkezéseket „rávetíteni” a légi háborúra.²² Ezzel a gondolatmenettel számos esetben érveltek az államok a légi hadviselés különleges szabályozás alá vonása ellen.

3.1. A hágai jog

Mint azt már említettem, a nemzetközi jog sokáig nem követte a légi haditechnika fejlődését. A szabályozás kezdetben kimerült az 1899-es hágai békekongresszusokon való egyezményekben, melyben pusztán »a léggömbökről lövedékek és robbanóanyagok indításának eltiltásáról«²³ született nyilatkozat, amely 5 évre megtiltotta robbanószerkezetek léghajókról való ledobását. A nyilatkozat egyébként nyitva hagyta a csatlakozás lehetőségét a többi állam számára is. A következő, vagyis az 1907. évi nyilatkozat szintén rendelkezett a lövedékek és robbanóanyagok ledobásának tilalmáról, de ezt kiegészítendő, már élt egy betoldással, miszerint *bármilyen eszközzel tilos támadni, bombázni.*²⁴ Az 1907. évi nyilatkozat annyiban különbözött elődjétől, hogy nem 5 évre, hanem a következő konferencia idejéig tiltotta meg az ilyen jellegű tevékenységeket, de mivel ez nem került megrendezésre, az

²² CSAPÓ Zsuzsanna: Az első világháború és a légi hadviselés megjelenése, In: Katonai Jogi és Hadijogi Szemle, 2014/2. szám. 18. o.

²³ Declaration (IV.1) to Prohibit, for the Term of Five Years, the Launching of Projectiles and Explosives from Balloons, and Other Methods of Similar Nature. The Hague, 29 July 1899.

²⁴ DIÓSZEGI István: *Diplomáciai és nemzetközi jogi lexikon*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967, 469. o.

egyezmény mai napig hatályban van. Azonban *si omnes* („ha mindenki”) jellege révén e kötelezettség csak akkor terhelte, valamint terhelné most is a feleket, ha más is betartaná.²⁵

A háborús jog vonatkozásában azonban két nagyobb egyezmény is elfogadásra került, amelyeknek a légijog szempontjából is értelemszerűen van relevanciájuk. 1899-ben elfogadták a II. Hágai Egyezményt a szárazföldi háború törvényeiről és szokásairól, illetve 1907-ben pedig a IV. Hágai Egyezményt a szárazföldi háború törvényeiről és szokásairól. Mindkettő hasonlóan, az akkori viszonyoknak megfelelő részletességgel rendelkezik a háború törvényszerűségeiről. A légijog vonatkozásában az első legfontosabb rendelkezés az egyezmények 25. cikkében található, amely kimondja, hogy „Nem védelmezett városokat, falvakat, lakott helyeket vagy egyéb épületeket megtámadni, vagy bombázni mindenképpen tilos.”²⁶ Ez a rendelkezés különösen fontos volt, ugyanis az egyik legégetőbb nemzetközi jogi probléma éppen a bombázásokból, az úgynevezett *vertikális hadműveletekből* adódott. Bár a haditechnika fejlődésével ez a rendelkezés tartalmát tekintve kiürült, és a szőnyegbombázások ellen a lakosságot is aktívan be kellett szervezni a légvédelembe. A légijárműveket további két cikkben említik meg az egyezmények. A 29. cikkben a kémekről találhatunk rendelkezéseket, ennek kapcsán az egyezmények kimondják, hogy nem tekintendők kémeknek azok a személyek, akik léghajón közlekednek abból a célból, hogy közleményeket továbbítsanak, illetve az összeköttetést egyes területek között fenntartsák. Ezen kívül, az 1907. évi egyezmény 53. cikke a megszállás során lefoglalható eszközök közé sorolja a tengeri

²⁵ CSAPÓ: i. m. 18. o.

²⁶ Az első két nemzetközi békeértekezleten megállapított több egyezmény és nyilatkozat becikkelyezése tárgyában szóló 1913. évi XLIII. törvény.

és szárazföldi járműveken kívül a levegőben alkalmazott eszközöket is.

Az 1907. évi hágai konferencián a felek szembesültek a már fentebb említett problémával, mégpedig, hogy a technikai fejlődést hogyan kövessék le a jog által. Erre megoldást az úgynevezett Martens-klauszula jelentett, mely szerint a polgári személyek és a kombattánsok az egyezmények által nem szabályozott esetekben is azoknak a nemzetközi jogi elveknek az oltalma alatt maradnak, amelyek a civilizált nemzetek között megállapított szokásokból, az emberiség alapelveiből és a közlelkiismeret követelményeiből fakadnak.

Magyarországon az 1899-es egyezményeket és az 1907. évi egyezményeket az 1913. évi XLIII. törvény cikkelyezte be, melyet az év szeptember 5-én hirdettek ki.

A hágai egyezmények előtt két konferencián merül fel a légi járművel kapcsolatos szabályozás kérdése, azonban csak említésképpen, maga a légi háború nem került szabályozás alá. Először az 1874. évi brüsszeli konferencián, mely során megalkotott egyezmény 22. szakaszában kimondták, hogy azok, akik hírek szállítása vagy csapatösszeköttetések miatt szállnak léghajóba elfogatásuk esetén nem tekintendők kémeknek. A nemzetközi Jogi Egyesület 1880. évi oxfordi ülésén megalkotott „A szárazföldi háború szabályainak kézikönyve” továbbfejleszti ezt a brüsszeli konferencián megalkotott passzust és kimondta, hogy ezen személyek hadifoglyoknak tekintendők akkor is, ha polgári ruhát viselnek.²⁷

A hágai jog sok mindenben különbözött a genfi jortól, másféle szempontok szerint közelítette meg a háborút. A hadviselés szabályait rendezte, a szabályszerű háborúskodás érdekében. Grotius szerint a nemzetközi jog nem ítéli el a

²⁷ DIÓSZEGI: i. m. 468. o.

szabályozott keretek közt zajló, teljes háborút, sőt a hadviselés alakszerűségeit nézetei szerint a nemzetközi jog vezette be.²⁸

A világháború után hamar bebizonyosodott, hogy repülőgépek nélkül a modern hadviselés immár elképzelhetetlen, illetve, hogy a szárazföldi háború törvényeire vonatkozó hágai szabályzat nem képes maradéktalanul ellátni a feladatát. Megnyílt az igény a korábbi normarendszer revíziójára.

4. Légvédelem és szabályozása az első világháborúban

A háterszág ellen irányuló megnövekedett számú támadások elhárítása érdekében a harcoló felek már 1915-ben tettek pár tétova lépést a légvédelem kialakítása felé, azonban teljes légvédelem csak a háború végére kezdett kiépülni. Világossá vált azonban, hogy az önmagában nem képes a bombatámadások elhárítására, így a lakosság védelme érdekében a háborúban részt vevő felek számos rendelkezést hoztak. Nem volt elég a katonai eszközök alkalmazása, be kellett vonni a lakosságot. Ezen rendelkezések közé tartozott az ellenség tájékozódásának megnehezítése, az elködösítés, elsötétítés bevezetése, valamint azon körzetekben, ahol sűrűbben lehetett számítani légitámadásra, ott kitelepítették a lakosságot. A katonai légvédelmet két csoportra bontották, aktív és passzív tevékenységre. Az aktív légvédelem része volt a saját légierő, illetve a földi léghárítás. A passzív légvédelem körébe tartoztak a katonai kiegészítő eszközök, valamint a már fentebb említett elködösítés és elsötétítés. Ezen kívül ebbe a kategóriába sorolták még az ún. légi figyelő és

²⁸ GROTIUS, Hugo: *A háború és a béke jogáról*, Budapest, Kossuth Nyomda Rt. Pallas Stúdió, 1999, 51. o.

jelentő szolgálatot is.²⁹ Német tapasztalatok szerint az elsőtétítés kiválóan működött Franciaországban, megnehezítve a repülők dolgát.³⁰ Szabályozták ezen kívül a lakosság légiriadó alatti magatartását is, azt, hogy nem volt hatástalan a szabályozás, azt statisztikai adatok is bizonyítják, 1916 és 1918 között jelentős mértékben csökkent a bombatámadás által megsebesült és meghalt személyek száma.³¹

Magyarországon a légvédelemmel kapcsolatban az első komolyabb intézkedés 1917. tavaszán történt, mikor április 1-jén a közös Hadügyminisztérium a légvédelemre vonatkozó központi irányelveket adott ki. Jól szervezett légelhárító csapatok, helyőrségek, katonai alakulatok, helyőrségek alakultak, még külön meteorológiai szolgálat is létrejött, melyek együttes neve Mögöttes Országrészek Légijármű Elhárító Szolgálat (Luftfahrzeugabwehrdienst im Hinterland, azaz LFAD) volt. Ezeknek a csapatoknak a munkáját helyi LFAD parancsnokságok irányították, melyből Magyarországon 6 ilyen körzetet szerveztek meg. A körzetek központjai voltak Budapest, Szeged, Kassa, Pozsony, Kolozsvár és Zágráb. A légvédelmi tüzérség a háború vége felé egyre nagyobb szerepet kapott. A magasabb szinten lévő parancsnokságok vezérkari osztályaira légijármű elhárító előadókat neveztek ki.

A Hadügyminisztérium irányelvével párhuzamosan a Belügyminisztérium is kiadott egy rendeletet a polgári lakosság védelmének megszervezésére. Azonban ez egy amolyan tessék-lássék próbálkozásnak is tűnhet, két okból is. Egyrészt a légvédelem kiépítéséhez nem volt elég anyagi forrás és technikai feltétel. A másik ok pedig az emberek hanyagsága,

²⁹ OLASZ Lajos: Lépések a honi légvédelem kiépítésére Magyarországon az 1920-as években, In. *Hadtörténeti Közlemények* 2009/3. szám, 637. o.

³⁰ OLASZ: i. m. 637. o.

³¹ OLASZ: i. m. 637. o.

ugyanis a légiháború szele a magyar hátországot nem különösebben érintette meg, ezért sem a hatóságok, sem pedig a lakosság nem fordított kiemelt figyelmet a rendeletre és annak végrehajtására.

Bár a háború során nem volt akkora igény hatékony légvédelem kiépítésére, érdekes módon, annak szükségessége pont a háború végével nőtt meg. A frontok összeomlottak és a környező országok haderői előre nyomultak, hazánk légi veszélyeztetettsége pedig megnövekedett, így a kormány már érdemesnek látta egy hatékony légvédelmi rendszer kiépítését.³²

Összegzés

Láthattuk tehát, hogy eleinte olyan gyorsan indult fejlődésnek a repülés, és gyűrűzött be a hadviselés eszközzalettájára, hogy elég nehézkesen tudták csak szabályozás alá vonni. Ennek oka az volt, hogy a hadviselés szempontjából hatalmas potenciállal bírt, nem csoda, hogy nem volt meg a kellő konszenzus az államok között a szabályozás mikéntjét illetően. Ugyanakkor a fontosabb tevékenységek, mint például a bombázás, kellően szabályozva voltak, más esetekben pedig a szárazföldi tevékenységekre már adott normákat alkalmazták analóg módon. Az idő előrehaladtával hangsúlyos szerepet kapott a légvédelem, a bombázások elleni országos és helyi szintű védekezés megszervezése.

³² OLASZ: i. m. 639. o.

FÓRUM

Nagy Szabolcs

Takó Dalma: A katonai büntetőjog speciális intézményei a XX. század első felében – A Tanácsköztársaság katonai büntetőjoga és a Honvéd Vezérkar Főnökének Bírósága

Mint a kötet mottója által is érzékelteti a szerző, a katonai büntetőjog hazai története rendkívül érdekes és vizsgálata a szűken vett témán jóval túlmutató eredményeket hozhat. Ennek ellenére nem mondható, hogy az érdeklődők nagyon bő szakirodalomból válogathatnának, az információkat általában – ha itt-ott fellelhetőek egyáltalán – különböző, főcsapásként nem az egyes jogintézményekkel foglalkozó munkákból kell összeszedgetniük. Éppen ezért nagyon üdvözlendő, hogy a Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság – a Katonai Jogi és Hadijogi Szemle mellett – elindította Bibliotheca Juris Militaris című sorozatát, melynek jelen kötet már az ötödik tagja.

A szerző kismonográfiája által egy – még a katonai büntetőjogon belül is – rendkívül mozgalmas, ebből eredően változatos és sok kérdést felvető korszak bemutatását tűzte ki célul. Hiszen a kiegyezéstől a második világháború végéig terjedő időszak az ország életében általános értelemben, köztörténeti szempontból is nagyon eseménydús volt. Szinte minden fordulópontjáról elmondható, hogy az addigi történelmünkben egyedülálló volt, így a kor politikusai, katonai, közigazgatási, és jogászai elitje nem támaszkodhatott tevékenysége során saját, vagy elődei tapasztalatára. A kiegyezéssel létrejött dualista rendszer a magyar történelemben addig soha nem létező alkotmányjogi viszonyokat teremtett, annak minden lehetséges előnyével és hátrányával. A téma szempontjából külön kiemelendő, hogy a közös ügyek egyike

éppen a hadügy volt, még ha a Magyar Királyi Honvédség révén már 1868-tól létezett a monarchia haderejének magyar része is. Az első világháború a fegyveres összecsapások új minőségét hozta el, mind az érintett területek, mind a mozgósított hadseregek létszámát tekintve. A forradalmak Trianonnal zárult korszaka mind nemzetközi jogi, mind alkotmányjogi tekintetben olyan új kérdéseket vetett fel, melyek felmerültére még pár évvel az események előtt sem nagyon számíthattak a döntéshozók. Majd következett a Horthy-kor és az azt lezáró második világháború. Mindez azt jelenti, hogy a katonai jogunkra (legalább) három rendszerváltozás, két világháború, fegyveres területvédelem, az országot csonkoló béke, majd annak részleges revíziója hatott, mindezek mentén alakult, változott. De a szerző kitűnő stratégia mentén birkózott meg az általa felvállalt feladattal.

Takó Dalma a kötet érdemi részét három fő részre osztotta. A második fejezetben ismerteti a korszak anyagi és eljárásjogi joganyagát. Ez a korszak a területet szabályozó első önálló kódexeink megalkotásának időszaka. A fejezetben ezen törvénykönyveink megalkotásának folyamatát, illetve a korábban érvényben volt (osztrák) jogszabályok rendelkezéseit is bemutatja a szerző. A magyar kodifikáció-történelem hemzseg a törvénykönyv alkotási kísérletektől, elvetett tervezetektől, munkájukat be nem végző kodifikációs testületektől. „Természetesen” nem volt ez másként a katonai büntetőjog területén sem, ezen – be nem teljesült – kodifikációs kísérletek ismertetése, rövid értékelése is olvasható a fejezetben. Ugyanúgy azok a területtel csak érintőlegesen foglalkozó, vagy alacsonyabb szintű jogszabályoké, melyek a kódexek megjelenése előtt, vagy később, azokat kiegészítendően szabályozták a területet. Természetesen a fejezet legbővebben a két kódex, a katonai büntető

törvénykönyvről szóló 1930. évi II. törvénycikk és a honvédség katonai bűnvádi perrendtartásáról szóló 1912. évi XXXIII. törvénycikk bemutatásával foglalkozik. Ismerteti azok főbb rendelkezéseit, egy-egy ponton értékeli is.

A következő szakasz a Tanácsköztársaság vonatkozó jogintézményeinek bemutatására vállalkozik. Az előző részhez képest ez vegyesebb jellegű, hisz a jogszabályi környezet bemutatása mellett foglalkozik a ténylegesen működő szervezettel és eljárással is. A Tanácsköztársaság jogtörténete a polgári demokráciák kereteiből kiindulva nehezen értelmezhető. Ahogy vezetői forradalmi hevületben többször meg is fogalmazták: a polgári értelemben vett alkotmányosságot nem tekintették célnak, azt a proletárdiktatúra szerintük fejlettebb körülményei – szintén saját véleményük szerint – túlhaladottá tették. Mindez azonban a „dicsőséges 133 nap” elmúltával zárójelbe került, így az utókor mégiscsak a kontinentális jogfejlődés általános keretei között volt kénytelen értelmezni ezt a rövid zsákutcát. Ezt a problémát a szerző is érzékeli és több helyütt érzékelteti.

A fejezet a forradalmak főbb eseményeinek rövid bemutatásával kezdődik, ami a később bemutatott jogintézmények hátterének jobb megértéséhez indokolt is. Nagyon érdekes a 2. alfejezet címe: „*A Tanácsköztársaság katonai karakterű szervei*”. A fentiek fényében, ismerve azt a körülményt, hogy a proletárdiktatúra berendezkedése mennyire eltért minden addigi és azt követő államrendtől, ez egy jó, kifejező választás. Hiszen ahogy a fejezetben a szerző ismerteti is, a kor viszonyai között nem lehetett élesen elkülöníteni a (vörös) hadsereget a különböző paramilitáris egységektől (mint például a különítmények), illetve karhatalmi feladatokat ellátó szervektől.

A Tanácsköztársaság alatt ugyan születtek tervek, kezdeményezések a dualizmus alatt alkotott kódexeket leváltó jogszabályok alkotására, ám végül végig rendeleti kormányzás működött. Mivel azonban ezekben nem tisztázták az alapvető jogszabályi hierarchiai kérdéseket, illetve a korábbi jogszabályok hatályosságát, rendkívül nehéz feladatra vállalkozik az, aki megpróbálja egy-egy jogterület korabeli, érvényesnek tekintett joganyagát összegyűjteni. A nehézségeket tetézi, hogy a jogalkotás során a jogtudomány eredményeit nem nagyon vették figyelembe, abba nem nagyon vontak be e téren gyakorlattal rendelkező szakembereket, így a megszülető rendeletek nem jogterületeket, hanem konkrét élethelyzeteket igyekeztek rendezni. Emiatt az egy-egy jogterületre vonatkozó normák számtalan rendeletben voltak „szétszórva”. A terület alapvető jogszabálya a Forradalmi Kormányzótanács 1919. április 13-án megjelent LIII. számú, a katonai büntettek és a forradalmi katonai törvényszékekről szóló rendelete volt. Ennek tartalmát a szerző röviden bemutatja, emellett ismerteti az egyéb, vonatkozó normákat tartalmazó rendeleteket is. Bár a katonai büntetőjog területén a polgári büntetőjoghoz képest annyiban szerencsésebb volt a helyzet, hogy legalább létezett egy alapvető norma, azért e területen sem támaszkodhattak a jogalkalmazók egy vonatkozó, jól megismerhető és értelmezhető joganyagra, ahogy erre Takó rá is mutat.

Ezután rátér a joganyag alkalmazásának ismertetésére. Ehhez nagyon értékes levéltári kutatómunkát végzett, elemezte a korban működő forradalmi katonai törvényszékek még fellelhető (sajnos nagyon hiányosan ránk maradt) iratanyagát. Az eljárásokat mind a vád tárgyává tett bűncselekmények, mind az alkalmazott szankciók tekintetében részletesen elemezte, eredményeit grafikonok segítségével is bemutatta.

Végkövetkeztetései jól érzékeltetik a proletárdiktatúra jogalkalmazásának általános problémáit: *„Mindebből az a következtetés vonható le, hogy a forradalmi törvényszékek ítélkezési gyakorlata korántsem volt egységes. Véleményem szerint ez egyrészt a törvényszékek tagjai képzetlenségének, másrészt a jogszabályok hiányának volt köszönhető. Mindazonáltal az ítéletekből az is látszik, hogy a kiszabott büntetések meglehetősen enyhék voltak. A forradalmi katonai törvényszékek célja tehát nem a megfélemlítés és a terrorizálás volt, ezt csupán Szamuely Tibor és csapata, valamint a Lenin-fiúk tűzték ki célul. A törvényszékek esetében meglátásom szerint inkább a jogban való jártasság hiánya és a szabályozatlanság okozott problémákat.”*

A katonai büntető eljárást és a jogalkalmazási szervek ismertetését együtt, négy részre bontva tárgyalja a szerző. Szorosan vett jogalkalmazási szervtípus csak egy létezett, a forradalmi katonai törvényszék. Azonban ebben a korszakban is jogosultak voltak a parancsnokok (a melléjük delegált politikai megbízottak szükséges egyetértése mellett) fenytő hatalommal élni és a rögtönítélő eljárások sem csak a forradalmi katonai törvényszékek előtt folyhattak. A Forradalmi Kormányzótanács április 21-én létrehozta az úgynevezett front mögötti bizottságokat. Ezek szabályozatlan és ellenőrizetlen tevékenysége nagyban hozzájárult a Tanácsköztársaságról utólag kialakult negatív képhez. Mint a szerző írja: *„A bizottságok ítéletei nagymértékben különböztek a forradalmi törvényszékek ítéleteitől. Utóbbiak ugyanis többnyire enyhe büntetéseket szabtak ki, Szamuely Tibor és alakulata azonban éppen kegyetlenségéről, véreskezűségéről volt ismeretes. A bizottságokban többnyire ellenforradalmi tevékenységért történt a felelősségre vonás. [...] Dohy Gábor tartalékos főhadnagyot ellenforradalmárnak nyilvánították,*

mert állítólag a tanácskormány rendeleteit érvénytelennek nyilvánította. Emiatt Szamuely egy vasúti kocsiban kihallgatta és halálra ítélte őt. Kivégzése Abonyban történt, egy temetőben lőtték agyon. Szintén ellenforradalmi tevékenység vádjával végezték ki Lemberkovits Jenő századost, Weisz Fülöp politikai megbízott lőtte őt agyon hivatali szobájában. Báthory Győző tartalékos hadnagyot és Brachler József közkatonát azzal vádolták meg, hogy ellenforradalmi tisztként és katonaként tevékenykednek, s ezért őket is agyonlőtték, ráadásul Báthory a sortűz után még életben volt, ezért Farkas László egészen közletről fejbe lőtte őt, ékszereit, ruháit pedig elvette.”

Sajátos intézmény volt az úgynevezett katonai átvizsgáló tanács. Ezeket a proletárdiktatúra kikiáltása előtt indult büntetőügyek felülvizsgálatára hozták létre azért, hogy: *„azokat a proletárokat, akiket a régi rend csupán a kapitalizmus érdekében állított a büntető bíróságok elé, a büntetéstől megmentse, másrészt pedig azokat, akik a dolgozó proletárok ellen vétkeztek, szigorúan megbüntesse.”* Az ennek működésére vonatkozó szabályok ismertetésén túl többre a szerző sajnos nem vállalkozott, bár nem említi, de gyaníthatóan közrejátszott döntésében a forráshiány is.

A kötet következő nagy tartalmi egysége a Honvéd Vezérkar Főnökének Bíróságát mutatja be. A fejezet az értelmezést segítő rövid történeti részek után a bíróság létrehozásának – második világháború alatti – folyamatát mutatja be. Az 1941 októberében kelt 7.650/1941. számú miniszterelnöki rendelettel alapították meg, ez tartalmazta a működésére vonatkozó alapvető szabályokat. Takó a szervezeti normák körében külön tárgyalja a bíróság hatáskörére, összetételére, az ítékezés helyére vonatkozó szabályokat. A hatáskör tekintetében különösen érdekes volt, hogy az kizárólag egy bűncselekményi körre, az 1930. évi III.

törvénycikk 59. § szakasza szerinti hűtlenség büntettének bűnvádi üldözésére korlátozódott (erre viszont kizárólagos hatásköre volt). A szerző nagyon helyesen rámutat, hogy mivel ez a szakasz nem a legkonkrétabban határozta meg az üldözendő cselekményt, („*aki háború idején: a magyar állam vagy szövetségese fegyveres erejének vagy a velük közösen működő fegyveres erőnek szándékosan hátrányt vagy az ellenségnek szándékosan előnyt okoz*”), így afféle „gumiparagrafusként” alkalmas volt akár az önkényes jogalkalmazást is elősegíteni. Ez elő is fordult, ahogy Takó leírja, a fórum előtt gyakorta megfordultak a kommunista mozgalom résztvevői, akkor is, ha tevékenységük egyértelműen bel- és nem pedig külpolitikai (háborús) ügyekre irányult.

Az eljárás körébe tartozó rendelkezéseket önálló egységben ismerteti. Külön értéke a munkának az eljárások eredményeinek elemzése. Annak ellenére, hogy a fentiek alapján a fórumnak mindenképpen tulajdonítható politikai jelleg is, az ítéletek többsége szabadságvesztés volt, az ezret meghaladó vádlott közül mindössze negyvenegyet ítélték halálra. Érdekes a perekben a terhelt átlagos száma is. A fórum jellegéből adódóan nem voltak ritkák a „monstre”, akár száz vádlott ellen zajló perek sem, de a leggyakoribb a mintegy kéttucatnyi perbe fogott terhelt volt. Bár ez a bírói fórum meglehetősen rövid ideig működött, fennállása alatt – elsősorban a külső körülmények változásainak, nem utolsósorban a német megszállásnak köszönhetően – így is jelentősen módosultak a rá vonatkozó szabályok. A szerző ezek, illetve a fórumnak a háború végeztével történő megszüntetésének ismertetésével zárja a munkát.

A kismonográfia szerzője nagy feladatra vállalkozott. Tulajdonképpen három, némiképpen különálló témát

feldolgozó rész tanulmányt fűzött egyé, melyek azonban a történeti folyamatosság – illetve az első és harmadik részben ismertetett jogintézmények egyidejű létezése – révén mégis egyben tárgyalhatóak/tárgyalandóak. A kötet számos felhasználási módra alkalmas. Egészében olvasva is érdekes témákat dolgoz fel, sok tanulsággal szolgál. Ugyanakkor akár kézikönyvként is forgatható. Hiszen olyan kodifikációs, jogalkalmazási kérdésekkel foglalkozik, amelyekre vonatkozó információkat eddig csak különböző, jobbára a legszűkebb szakmának szóló, éppen ezért a szélesebb közönség számára nehezen hozzáférhető fórumokon megjelent munkákban lehetett találni. Ez elsősorban a köztörténészek számára hatalmas könnyebbség, ha a jövőben valamely, a kötetben feldolgozott kérdéskörrel összefüggésbe hozható témában szeretnének kutatni, a vonatkozó jogszabályi háttér és a joggyakorlat tekintetében egyedülálló segítséget jelenthet számukra a kötet. Mindezzel összefüggésben külön kiemelendő a szerző szorgalma, mellyel úgy a levéltári, mint a nyomtatásban napvilágot látott vonatkozó források összességének feltárására törekedett. Ezáltal a kötet egy vonatkozó kutatás bibliográfiájának összeállításához is nagy segítséggel szolgál.

Szerzőink

Dr. Kelemen Roland, tudományos segédmunkatárs Nemzeti Közszerológiai Egyetem Hadtudományi és Honvédtisztképző Kar; egyetemi tanársegéd, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, a MKJHT tagja

Dr. Nagy Szabolcs, igazgatóhelyettes MNL VeML, doktorandusz Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar.

Dr. Pétervári Máté, egyetemi adjunktus, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar.

Dr. Szépvölgyi Enikő, doktorandusz, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar.

Dr. Takó Dalma, doktorandusz, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, a MKJHT tagja

Fodor Viktor, joghallgató, Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar.